

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

BULLETIN
of
L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

№ 4 (129)/2019

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2019
Nur-Sultan, 2019
Нур-Султан, 2019

Бас редакторы
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары
(психология)

А.Р. Ерментаева, п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары
(әлеуметтану)

Н.О. Байғабылов, PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенғалиева А. М.	п.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Иванова Г.П.	п.ғ.д. (Ресей)
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент (Ресей)
Кажғалиева А.	докторант (Қазақстан)
Калдыбаева О.В.	PhD (Қазақстан)
Колева И.	докт. (Болгария)
Отар Э. С.	PhD (Қазақстан)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Толеубекова Р.К.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., доцент (Қазақстан)
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	ә.ғ.д., проф. (Түркия)
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.,
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген: Ә. С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген. 27.03.18 ж. № 17001-
Ж -тіркеу куәлігімен тіркелген.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 30 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500
(ішкі 31410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
Doctor of Pedagogical Sciences,
Prof.(Kazakhstan)
G.Zh.Menlibekova

Deputy Editor-in-Chief (psychology) **A.R. Yermentayeva**, Doctor of Psychological Sciences,
Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology) **N.O. Baigabylov**, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Esengalieva A.M	Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Ivanova G.P.	Doctor of Pedagogical Sciences (Russia)
Islamova Z.M.	Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof. (Russia)
Kazhgaliyeva A.	Doctoral Candidate (Kazakhstan)
Kaldybayeva O.V.	PhD (Kazakhstan)
Otar E.S.	PhD (Kazakhstan)
Koleva I.	Dr. (Bulgaria)
Seytkazy P.B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Sunarchina M.M.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Toleubekova R.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Urazbayeva G.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Khan N.N.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Hayati Tufekcioglu	Doctor of Sociology, Prof. (Turkey)
Shaikhislamov R.B.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Shalgynbayeva K.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary, computer layout: A.S.Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.
Registration certificate No. 17001-Ж from 27.03.18
Periodicity: 4 times a year
Circulation: 30 copies
Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31410)

© L.N.Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор
д.п.н., профессор
Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

Зам. главного редактора
(психология)

А.Р. Ерментаева, д.пс. наук, проф. (Казахстан)

Зам. главного редактора
(социология)

Н.О. Байгабылов, PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М

к.п.н., доцент (Казахстан)

Иванова Г.П.

д.п.н. (Россия)

Исламова З.М.

к.п.н., доцент (Россия)

Кажгалиева А.

докторант (Казахстан)

Калдыбаева О.В.

PhD (Казахстан)

Колева И.

докт. (Болгария)

Отар Э. С.

PhD (Казахстан)

Сейтказы П.Б.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Сунарчина М.М.

д.с.н., проф. (Россия)

Толеубекова Р.К.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Уразбаева Г.Т.

д.п.н., доцент (Казахстан)

Хан Н.Н.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Хаяти Тюфекчиоглу

д.с.н., проф. (Турция)

Шайхисламов Р.Б.

д.с.н., проф. (Россия)

Шалгынбаева К.К.

д.п.н., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 402,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка: А. С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.

Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 17001-Ж от 27.03.18 г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 30 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

<i>Абилдаева К.М.</i> Орыс тілін оқытуға құзыретті көзқарас мәселесі бойынша	8
<i>Алимова Ш.Ж., Ушакова Н.М.</i> Мұғалімнің кәсіби және зерттеу құзыреттіліктерінің арақатынасы	16
<i>Алметов Н.Ш., Жорабекова А.Н.</i> Ана тілі үштілді оқыту жүйесінде: оқушылардың оқу-танымдық қызығушылығын дамыту	29
<i>Дәменов А.К.</i> Инновациялық технологияларды қолдануда студенттердің белсенділігін арттыру жолдары	37
<i>Молдахметова Г.З., Есдаулет К.Ж., Муканова Ж.Р., Искакова А.Р.</i> Магистратура бағдарламасы бойынша білім алушыларды бағалау және оның әсерін өлшеу	43
<i>Мукашева М.У., Шаукенбаева А.К., Өмирзақова А.А., Рахметолла А.Т.</i> Программалауды оқыту процесінде білім алушылардың есептік ойлауын дамыту	55
<i>Навий Л.Н, Анықбай А.Е.</i> М. Жұмабаев еңбектеріндегі патриоттық тәрбие үлгілері	66
<i>Серік Г.Б., Елубай А.</i> Қытай тілін меңгерудің маңыздылығы және тілді үйрену кезінде аса назар аударылатын ерекшеліктері	71
<i>Тазабек А.Қ.</i> Педагогтің сөз шеберлігі – кәсіби құзыреттіліктің басты көрсеткіші	77
<i>Шынтаева Н.А.</i> Инновациялық технологиялар мектепке дейінгі білім беруді жаңартудың құралы ретінде	82

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Айтышева А.М., Сапарова Г.Т.</i> Бейнелеу өнерінің тұлғаның дамуына психологиялық ықпалы	88
<i>Ерментәева А.Р., Ибраимова А.Б.</i> Мүмкіндігі шектеулі жеткіншектердің психологиялық даму мәселелері	96
<i>Матина К.Т., Мандыкаева А.Р.</i> Психикалық дамуында тежелуі бар мектепке дейінгі балалардың зейін ерекшеліктері	103
<i>Нұрадинов А.С., Мырзақұлова Г.К.</i> Деструктивті діни ағымдарды ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктері	114
<i>Рахметова Р.У., Иржебаева Н.М., Кауметова К.</i> Қазақстан жастарының отбасын құруға психологиялық дайындығы	122
<i>Тенкебаева А.З., Ауренова М.Д.</i> Гендер бойынша сәйкестендіру жағдайлары	138

ӘЛЕУМЕТТАНУ

<i>Байгабылов Н.О.</i> «Үш аймақ» көтерілісіндегі партизандық қозғалыстың көшбасшысы - Тәкіман батыр (биографиялық зерттеудегі нарративті сұхбат әдісі)	145
<i>Исмаилова Р.А., Бокаев Б.Н.</i> Қазіргі заманғы көші-қон үлгілері: шетелдік және отандық тәжірибе	152
<i>Каримова Г.К., Сейдуманов С.Т.</i> Экстремисттік идеологияны қалыптастыру және трансформациялау үдерістердің барысында радикалды монотеизм қағидасының іске асырылуы (ИМ-тің мысалында)	159
<i>Сунарчина М.М., Саликжанов Р.С.</i> Кәсіподақ қозғалысы әлеуметтануы аясындағы кәсіподақтарды заманауи зерттеулер	171

CONTENTS

PEDAGOGY

<i>Abildayeva K.M.</i> On the issue of competence-based approach to teaching Russian	8
<i>Alimova Sh.Zh., Ushakova N.M.</i> The correlation of a teacher's professional and research competence	16
<i>Almetov N.Sh., Zhorabekova A.N.</i> Native language in system of trilingual education: development of schoolchildren's educational and cognitive interest	29
<i>Damenova A.K.</i> Ways to increase student activity when using innovative technology	37
<i>Moldakhmetova G.Z., Esdaulet K.Zh., Mukanova Zh.R., Iskakova A.R.</i> Assessing learners in Master degree program and measuring its effect	43
<i>Mukasheva M.U., Shaukenbaeva A.K., Umirzakova A.A., Rakhmetolla A.T.</i> The development of computational thinking of students in the process of learning programming	55
<i>Naviy L., Anikbay A.</i> Samples of patriotic education in M. Zhumabayev's works	66
<i>Serik G.B., Elubai A.</i> The importance of learning Chinese and the main features that should be paid special attention during the study	71
<i>Tazabek A.K.</i> The skill of the teacher is the main indicator of professional competence	77
<i>Shyntaeva N.A.</i> Innovative technologies as a tool to transform the preschool educational process	82

PSYCHOLOGY

<i>Aytysheva A.M., Saparova G.T.</i> Psychological impact of art on the development of personality	88
<i>Yermentayeva A.R., Ibraimova A.B.</i> Problems of psychological development of adolescents with disabilities	96
<i>Matina K.T., Mandykaeva A.R.</i> Property of attention in senior preschool children with delay of mental development	103
<i>Nuradinov A.S., Myrzakulova G.K.</i> Personal characteristics of adherents of destructive religious trends	114
<i>Rakhmetova R.Y., Irgebayeva N.M., Kaumetova K.</i> Psychological readiness of the youth of Kazakhstan to create a family	122
<i>Tenkebayeva A.Z., Aurenova M.D.</i> Gender identification terms	138

SOCIOLOGY

<i>Baigabylov N.O.</i> Takman Batyr - the leader of the partisan movement of the «Three Zones»	145
<i>Ismailova R.A., Bokaev B.N.</i> The current models of migration: foreign and domestic experience	152
<i>Karimova G.K., Seidumanov S.T.</i> Implementation of radical monotheism principle in the processes of formation and transformation of extremist ideology (on the example of the IS)	159
<i>Sunarchina M.M., Salikzhanov R.S.</i> Modern studies on trade unions within the framework of the sociology of trade union movement	171

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

<i>Абильдаева К.М.</i> К вопросу о компетентностном подходе в преподавании русского языка	8
<i>Алимова Ш.Ж., Ушакова Н.М.</i> Соотношение профессиональной и исследовательской компетенций педагога	16
<i>Алметов Н.Ш., Жорабекова А.Н.</i> Родной язык в системе трехязычного обучения: развитие учебно-познавательных интересов учащихся	29
<i>Даменова А.К.</i> Пути повышения активности студентов при использовании инновационных технологий	37
<i>Молдахметова Г.З., Есдаулет К.Ж., Муканова Ж.Р., Искакова А.Р.</i> Оценка обучающихся по программе магистратуры и измерение ее эффекта	43
<i>Мукашева М.У., Шаукенбаева А.К., Омирзакова А.А., Рахметолла А.Т.</i> Развитие вычислительного мышления обучающихся в процессе обучения программированию	55
<i>Навий Л.Н., Анықбай А.Е.</i> Примеры патриотического воспитания в творчестве М. Жумабаева	66
<i>Серик Г.Б., Елубай А.</i> Значение китайского языка и важнейшие особенности его изучения	71
<i>Тазабек А.К.</i> Речевое мастерство педагога - главный показатель профессиональной компетентности	77
<i>Шынтаева Н.А.</i> Инновациялық технологиялар мектепке дейінгі білім беруді жаңартудың құралы ретінде	82

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Айттышева А.М., Сапарова Г.Т.</i> Психологическое влияние изобразительного искусства на развитие личности	88
<i>Ерментаева А. Р., Ибраимова А.Б.</i> Проблемы психологического развития подростков с ограниченными возможностями	96
<i>Матина К.Т., Мандыкаева А.Р.</i> Особенности внимания у дошкольников с задержкой психического развития	103
<i>Нурадинов А.С., Мырзакулова Г.К.</i> Личностные особенности приверженцев деструктивных религиозных течений	114
<i>Рахметова Р.У., Иргебаева Н.М., Кауметова К.</i> Психологическая готовность молодежи Казахстана к созданию семьи	122
<i>Тенкебаева А.З., Ауренова М.Д.</i> Условия гендерной идентификации	138

СОЦИОЛОГИЯ

<i>Байгабылов Н.О.</i> Такиман батыр – лидер партизанского движения в «Уш аймак»	145
<i>Исмаилова Р.А., Бокаев Б.Н.</i> Современные модели миграции: зарубежный и отечественный опыт	152
<i>Каримова Г.К., Сейдуманов С.Т.</i> Реализация принципа радикального монотеизма в процессах формирования и трансформации экстремистской идеологии (на примере ИГ)	159
<i>Сунарчина М.М., Саликжанов Р.С.</i> Современные исследования о профсоюзах в рамках социологии профсоюзного движения	171

ПЕДАГОГИКА PEDAGOGY

МРНТИ 14.35.09

К.М. Абильдаева

*Баишев Университет, Ақтобе, Қазақстан
(E-mail: kenish_abildayeva@mail.ru)*

К вопросу о компетентностном подходе в преподавании русского языка

Аннотация. В статье раскрываются некоторые особенности реализации компетентностного подхода в преподавании русского языка. Отражается проблема перехода от структурно-системной модели изучения языка к такому обучению, результатом которого является образ языковой личности. Наиболее действенным средством в преподавании русского языка является компетентностный подход, при котором содержание образовательной области «Язык и литература» выстраивается на основе пяти содержательных линий, включающих обучение владению письменным литературным языком; обучение владению устным литературным языком; осознание правил, регулирующих нашу речь, и историческое объяснение исключений из них; обучение сознательному чтению текстов разных стилей; воспитание привычки к чтению.

Ключевые слова: казахско-русский билингвизм, компетенция, языковая идентичность.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-8-15>

Поступила: 1.04.19 / **Доработана:** 29.05.19 / **Допущена к опубликованию:** 25.07.19

Введение. Развитие языковой личности направлено на формирование ее компетенций. Поэтому наиболее действенным средством в преподавании русского языка является компетентностный подход.

Актуальность компетентностного подхода в обучении русскому языку тесно связана с вопросами, которыми занимаются филологи нашего вуза:

- компетентностный подход в обучении русскому языку как иностранному и др.
- казахский язык как государственный язык в Республике Казахстан;
- русский язык как родной, как второй язык и как иностранный;
- языки народностей, например, корейский, китайский и др.;
- проблема этноязыковой самоидентификации и толерантность;
- языковое и коммуникативное пространство лингвокультур и др.

При этом экстралингвистический компонент содержания предмета «Русский язык» - обязательная основа для формирования и совершенствования языковой, речевой, коммуникативной, этнокультурологической компетенций.

Постановка задачи. В работе рассматривается вопрос о компетентностном подходе в образовании, в частности, в преподавании русского языка в школе.

Цель исследования связана с некоторыми особенностями реализации компетентностного подхода в преподавании русского языка. Требования современного общества к русскому языку как учебной дисциплине, ориентация на личность учащегося предусматривают изменения преподавания русского языка и в вузе, и в школе. Проблемой является переход от структурно-системной модели изучения языка, направленной на «образ языка» (язык в самом себе и для себя), к такому обучению, результатом которого является образ языковой личности.

Весьма актуально, что языковая ситуация в Казахстане претерпевает определенные изменения. Современный Казахстан представляет собой многонациональное государство. По данным Социолингвистического справочника Э. Сулейменовой и др., в республике проживают представители более 120 этносов: «материалы официальных переписей могут дать достаточно точные и достоверные сведения о 126 языках Казахстана» [9, с. 19]. Отличительной чертой языковой ситуации в современном Казахстане является массовое казахско-русское двуязычие: «языковая ситуация в Казахстане оказывается четко центрированной вокруг двух демографически и коммуникативно мощных партнеров – казахского и русского языков» [9, с. 14].

В Республике Казахстан в языковом плане состав казахского этноса неоднороден: более 70% казахов – билингвы со вторым русским языком. Казахи приграничных с Россией земель являются русскоязычными, большая часть из них – жители города. Вместе с тем картина двуязычия неоднородна, а языковые предпочтения имеют под собой и социокультурную почву. В этой ситуации немаловажной является проблема этноязыковой самоидентификации. Проблема интуитивного знания о языке достаточно хорошо исследована в историко-культурологическом аспекте, о чем свидетельствуют работы казахстанских ученых [см.: 10; 5; 8; 1].

Методы исследования. В исследовании предпринят анализ некоторых особенностей реализации компетентностного подхода в преподавании русского языка. Данный подход предполагает иную логику формирования профессионального образования, а именно: ставится проблема перехода от структурно-системной модели изучения языка к такому обучению, результатом которого является образ языковой личности.

Мы исходим из следующих предположений: во-первых, фактором, обуславливающим единство этноса и его жизнеспособность, является традиционная культура, которая, несмотря на десятилетия цивилизационного влияния, не утратила своей самобытности и организует повседневную жизнь современных казахов, проявляясь как в системе традиционного воспитания, так и в обрядовой практике. Во-вторых, традиционная этическая культура казахов неразрывно связана с мусульманством. В-третьих, полагаем, что уровень языковой, лингвистической, культуроведческой, лингвокультурологической, коммуникативной, а также религиозной самоидентификации современных казахов пропорционален уровню компетенций этих знаний на родном языке.

История. При рассмотрении данного вопроса получила отражение глобальная мировоззренческая система, определявшая бытие казахского и русского народов на протяжении столетий и отраженная как в абстрактных понятиях, так и в материализованном виде, причем с ярко выраженными национально-культурными наслоениями, что, несомненно, должно быть выявлено в структуре компетенции. Заметим, что языковая, лингвистическая, коммуникативная, культурологическая и культуроведческая самоидентификация обучающихся обнаруживает зависимость от культурно-языковых предпочтений: в отличие от русскоязычных казахов (городских жителей) казахоязычные школьники, будучи жителями сельских регионов (с преимущественно мононациональным составом) в большей степени знакомы с традиционной культурой народа и идентифицируют себя казахами.

Результаты / обсуждение.

Одним из требований в преподавании русского языка как в вузе, так и в школе является развитие языковой личности, при котором учитывается компетентностный подход [4, с.54-56].

Данный подход предполагает иную логику формирования профессионального образования, а именно решение задач и проблем. Видение компетентности специалиста 21 века должно развиваться на основе аналитических способностей человека, так как профессиональная деятельность человека не предопределена на весь период его карьеры и предусматривает необходимость непрерывного образования, процесса постоянного повышения своей профессиональной компетентности.

Компетенция – совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), которые задаются по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимы для качественного, продуктивного действия по отношению к ним [3, с. 23-26]. Американский лингвист Н. Хомский, который включил в 60-х годах 20 века данный термин в научный оборот, понятие «компетенция» (языковая) определял как «владение языком» [11, с. 47-69].

Термин «компетенция» стал употребляться в педагогике, а также в области информационных и коммуникационных технологий во второй половине XX в. В преподавании иностранного языка данный термин изучен и описан и со стороны содержания, и со стороны структуры. В частности, определены пути, методы, приемы, формирующие компетенции (Е.Д. Божович, И.Л. Бим, Е.А. Быстрова, Г.В. Клименко, В.Г. Костомаров, Н.М. Шанский, А.Н. Щукин и др.) [2, с. 11-15]. В данный момент нет единой классификации компетенций, так как нет и единой точки зрения на то, какие компетенции должны быть сформированы у обучаемого, сколько их должно быть. Разные подходы намечены по выделению оснований для типологизации компетенций учащихся.

Разработка учеными Европы направлений компетенций началась в ответ на реакции, возникшие в конце XX века: мультилингвизм, мультикультура, поддержание демократизма, новые сферы рынка труда, экономические волнения и пр. В целом, Советом Европы определены следующие пять стержневых компетенций, которыми должны владеть молодые европейцы [7, с. 38]:

- социально- политические компетенции, например, необходимость брать ответственность в принятии целевых установок, разрешать конфликты, участвовать в улучшении демократических институтов;
- компетенции, связанные с жизнью в социуме. Для контроля над проявлением (возрождением) расизма, ксенофобии, условий нетолерантности, образование должно быть ориентировано на развитие у молодежи межкультурных компетенций, таких как уважение других и способность жить с людьми иных культур, признание различий, языков и религий;
- компетенции, относящиеся к владению устной и письменной коммуникативной речью, особенно необходимые для профессиональной деятельности и социализации, со значимостью угрозы социальной замкнутости. В этом ракурсе коммуникации актуальность приобретает владение более чем одним языком;
- компетенции, связанные с возрастанием информатизации общества;
- возможность и способность учиться на протяжении всей жизни в качестве основы непрерывного обучения в ракурсе как социальной, так и личной профессиональной жизни [7, с. 23].

На основе анализа междисциплинарной перспективы учеными-исследователями Международного бюро просвещения ЮНЕСКО была выстроена трехмерная классификация базовых компетенций:

– действуй автономно (развитие индивидуальности человека; развитие относительной независимости в плане принятия решений, выбора и действия в данном контексте);

– действуй интерактивно;

– действуй в социально гетерогенных группах.

«Действуй автономно» подразумевает самостоятельность и самобытность личности обучающегося. «Действуй интерактивно» предполагает взаимодействие личности с внешним миром через его социокультурный инструментарий, т.е. посредством родного языка и традиционных академических дисциплин, таких как русский язык, история, литература и др. Категория «действуй в социально гетерогенных группах» подразумевает взаимодействие с другим, отличающимся. Эти категории являются концептуальным основанием для совершенствования и картографии ключевых компетенций [6, с. 34].

К ключевым компетенциям относятся: информационная, коммуникативная, компетенция разрешения проблем.

Информационные компетенции при изучении русского языка и литературы. Это система компетенций в области информационной направленности с применением сочетания современных информационно-компьютерных технологий. С помощью таких объектов, как телевизор, компьютер, факс, телефон, магнитофон, принтер, модем, сканер, и информационных технологий (электронная почта, аудио и видеозапись, Интернет...) формируется такой навык, как способность самостоятельного поиска языковых явлений и фактов, отбора необходимой лингвистической информации, ее организации, преобразования, анализа, оценки, сохранения и передачи [12, с. 24-36].

Коммуникативные компетенции. Владение всеми видами речевой деятельности и основами культуры устной и письменной речи, умениями и навыками использования языка в различных сферах и ситуациях общения; умение выражать и обосновывать свою позицию по выбору методов решения поставленных задач; умение анализировать ситуацию и выбирать оптимальную тактику.

Компетенция разрешения проблем при изучении русского языка включает умение взаимодействовать в группе при решении проблемных ситуаций; развивает способность обучающегося инициировать, поддерживать, управлять отношениями, быть частью социума с учетом специфики иного лингвокультурного социума [6, с. 47].

1. Экстралингвистический компонент содержания дисциплины «Русский язык» является необходимой базой для улучшения языковой, речевой, коммуникативной, этнокультурологической компетенций.

2. Структурно-содержательная модель экстралингвистического компонента текста включает: тему - ситуацию общения- речевое намерение -структурно-содержательный тип диалога - структурно-содержательный тип монолога.

3. При осведомленности учащихся о предмете коммуникации сама тема включает взаимообусловленные компоненты высказывания, что позволяет конкретизировать ситуации общения.

4. Тема позволяет выявить и ситуации общения, типизированные в силу их повторяемости.

5. Возможно прогнозирование коммуникативных намерений обучаемых, т.к. речевые интенции весьма значимы в процессе обучения.

6. В качестве единицы обучения коммуникативные ситуации и речевые интенции с учетом когнитивных возможностей обучаемых должны актуализироваться, например, в тематическом цикле уроков, особенно в подготовке речевого акта.

7. Следует предусмотреть коммуникативные темы речевых интенций, учитывая специфические особенности менталитета и поведения обучаемых, речь идет о многонациональности учащихся русской школы.

8. Теоретико-практический материал позволяет обучать «опредмеченной» речи.

Основные взгляды на преподавание русского языка в школе высказывал виднейший лингвист и методист Л.В. Щерба, отмечавший в системе учебников и учебных пособий в школе следующие содержательные линии :

- А) Обучение владению письменным литературным языком;
- Б) Обучение владению устным литературным языком;
- В) Осознание правил, регулирующих нашу речь, и историческое объяснение исключений из них;
- Г) Обучение сознательному чтению текстов разных стилей;
- Д) Воспитание привычки к чтению.

Содержание образовательной области «Язык и литература» включает эти ведущие линии.

А) Обучение владению письменным литературным языком достигается посредством изучения безукоризненных образцов литературной речи и посредством соответствующих письменных упражнений. Сюда включены темы:

Художественная литература как высшее проявление языка и часть общечеловеческой и национальной культуры по приобретению эмоционально-ценностного и социокультурного опыта. Читательская культура и духовно-нравственная ценность. Жанры художественной прозы – новелла, рассказ, повесть, роман. Историческая, национальная, эстетическая и гуманитарная значимость тематико-образного, сюжетно-жанрового наполнения художественного произведения.

Лингволитературоведческий анализ литературных текстов. Осмысление, интерпретация и преобразование текстов устной и письменной речи, родов и жанров. Теория литературы. Художественные изобразительно-выразительные, эмоционально-экспрессивные средства речи: риторические фигуры, тропы. Лингвистический и литературоведческий анализ и интерпретация художественных, научных, публицистических текстов. Основы комплексного анализа текста. Литературоведческая компетенция.

Б) Владение устным литературным языком создается на почве овладения письменным литературным языком путем упражнений в устном пересказе. Предусмотрены следующие темы:

Язык, речь. Особенности устной и письменной речи. Внутренняя речь. Диалог и монолог. Виды речевой деятельности. Межкультурная коммуникация. Практико-ориентированная речь. Коммуникативные качества и эффективность речи. Культура речи. Речевая компетенция.

В) Осознание правил нашей речи происходит путем изучения грамматики. Изучаются такие темы:

Законы, правила, факты, функции языка. Родной язык в казахстанском обществе и современном мире. Язык как развивающееся явление. Функции государственного языка в полиэтничном Казахстане. Грамматический строй языка. Орфография. Грамматика. Фонетические особенности языка. Орфоэпические нормы. Лексика, фразеология, словообразование. Морфология: знаменательные и служебные части речи. Слово, словосочетание и предложение. Синтаксис и пунктуация. Основные нормы современного языка: орфографические, орфоэпические, лексические, морфологические, синтаксические. Языковая компетенция.

Г) Умение понимать трудные тексты разных стилей создается посредством упражнений во всестороннем анализе разнообразных литературных образцов. Здесь предусмотрены такие темы, как: Функциональные стили и типы речи.

Функциональные стили речи. Разговорный, научный, официально-деловой стиль, публицистический, художественный стили речи. Тема, идея текста. План. Типы

речи – описание, повествование, рассуждение. Речевой этикет. Новейшие разработки в области игр, квестов, ментальных и интеллект-карт, брейнрайтинга, интерактивных плакатов, проектного обучения. Этнокультурная фразеология. Культура речи в системе коммуникативных качеств речи. Поликультурное образование и инновационные технологии. Многоязычие и межкультурная коммуникация. Обучение языку в билингвальной среде. Коммуникативная компетенция.

Д) Начитанность и привычка к чтению вообще создается посредством организации внеклассного чтения – обязательного и свободного. Предусмотрены следующие темы:

Социокультурная функция языка.

Сопоставительное изучение произведений родной литературы с лучшими образцами мировой литературы. Эстетическая и этнокультурная специфика различных литератур.

Язык и общество. Межкультурный диалог без границ. Язык как орудие социализации личности. Национальные традиции языка народа. Взаимодействие культур. Экология культуры. Этнокультуроведческая компетенция как национально-культурный феномен. Этнопоэтика как средство воспитания толерантности в поликультурном обществе. Национальная культура и ментальность человека.

Заключение. Развитие языковой личности направлено на формирование ее компетенций. Поэтому наиболее действенным средством в преподавании русского языка является компетентностный подход. Отметим, что изучение языка должно развивать все типы компетенций.

Литература

1. Бахтиярова Г. Қазақ халқының дәстүрлі педагогикалық мәдениеті: тарих, теория және практика. Монография. - Ақтөбе: Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе университеті, 2012.
2. Божович Е.Д. О функциях чувства языка в решении школьниками семантико-синтаксических задач // Вопросы психологии. - 1988. - № 4. - С. 70-78.
3. Болотов В.А., Сериков, В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика, 2003. – № 10. – С. 23- 26.
4. Галямина И.Г. Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения с использованием компетентностного подхода // Труды методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы». - Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – С. 54-56.
5. Жаксылыков А. Образы, мотивы и идеи с религиозной содержательностью в произведениях казахской литературы. Монография. - Алматы: Қазақ университеті, 1999.
6. Казарцева О.М. Культура речевого общения: теория и практика обучения. Учебное пособие для вузов. – 5-е изд. – Москва: Флинта, 2003. – 496 с.
7. Лаптев В.В. Модернизация общего образования: оценка образовательных результатов. - Санкт-Петербург: СОЮЗ, 2002. – 112 с.
8. Нуртазина Н. Ислам в Казахском ханстве (XV - XVIII вв.). - Алматы: Қазақ университеті, 2009.
9. Сулейменова Э., Шаймерденова Н., Аканова Д. Языки народов Казахстана. Социолингвистический справочник. - Астана: Арман –ПВ, 2007.
10. Султангалиева, А. Ислам в Казахстане: история, этничность и общество. - Алматы: КИСИ, 1998.
11. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. - Санкт-Петербург: Эйдос, 2006. – С. 47-69.
12. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование, 2003. – № 2. – С. 24-36.

К.М. Абилдаева

Баишев Университеті, Ақтобе, Қазақстан

Орыс тілін оқытуға құзыретті көзқарас мәселесі бойынша

Аннотация. Мақалада орыс тілін оқытудағы құзыреттілік тәсілдемені жүзеге асырудың кейбір ерекшеліктері көрсетілген. Мақалада тілді оқытудың құрылымдық-жүйелік моделінен нәтижесі тілдік тұлғаның бейнесі болып табылатын оқытуға көшу мәселесі көрсетілген. Орыс тілін оқытудағы ең пәрменді құрал құзыреттілік тәсіл болып табылады, онда «Тіл және әдебиет» білім беру саласының мазмұны бес маңызды бағыт бойынша құрылады, оған жазбаша әдеби тілді меңгеруге үйрету, ауызша әдеби тілді меңгеруге оқыту, біздің сөзімізді реттейтін ережелерді түсіну және олардың ерекшеліктерінің тарихи түсініктемесі, әртүрлі стильдегі мәтіндерді саналы оқуға үйрету, оқуға әдетті тәрбиелеу.

Түйін сөздер: қазақ-орыс тіл білімі, құзыреттілік, лингвистикалық сәйкестік.

K.M. Abildayeva

Baishev University, Aktobe, Kazakhstan

On the issue of competence-based approach to teaching Russian

Abstract. The article reveals some features of the implementation of the competence approach in teaching Russian language. The article reflects the problem of transition from a structurally-system model of language learning to such learning, the result of which is the image of a language personality. The most effective means of teaching the Russian language is a competence-based approach, in which the content of the educational field “Language and Literature” is built on the basis of five meaningful lines, including learning how to use a written literary language; learning to speak oral literary language; awareness of the rules governing our speech, and the historical explanation of exceptions to them; learning to consciously read texts of various styles; nurturing reading habits.

Keywords: Kazakh-Russian bilingualism, competence, linguistic identity.

References

1. Bahtijarova G. Kazak halkynyn dasturli pedagogikalyk madenieti: tarih, teoriya zhane praktika [Traditional pedagogical culture of the Kazakh people: history, theory and practice], Monograph. (K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, 2012). [in Kazakh]
2. Bozhovich E.D. O funkciyah chuvstva jazyka v reshenii shkol'nikami semantiko-sintaksicheskikh zadach [On the functions of the sense of language in solving schoolchildren semantics-syntactic problems], Voprosy psihologii [Questions of psychology], 4, 70-78, (1983) [in Russian].
3. Bolotov V.A., Serikov V.V. Kompetentnostnaja model': ot idei k obrazovatel'noj programme [Competency model: from idea to educational program] (10), 23- 26, 2003. [in Russian]
4. Galjamina I.G. Proektirovanie gosudarstvennyh obrazovatel'nyh standartov vysshego professional'nogo obrazovaniya novogo pokoleniya s ispol'zovaniem kompetentnostnogo podhoda [Designing the state educational standards of higher professional education of a new generation using the competence approach], Trudy metodologicheskogo seminaru «Rossija v Bolonskom processe: problemy, zadachi, perspektivy» [Proceedings of the methodological seminar “Russia in the Bologna Process: problems, tasks, prospects”], (Research center for the problems of quality training of specialists, Moscow, 2005, p. 54-56).[in Russian]
5. Zhaksylykov A. Obrazy, motivy i idei s religioznoj soderzhatel'nost'ju v proizvedenijah kazahskoj literatury [Images, motifs and ideas with religious content in the works of Kazakh literature], Monograph (Kazakh University, Almaty, 1999. [in Russian]
6. Kazarceva O.M. Kul'tura rechevogo obshhenija: teoriya i praktika obuchenija [Speech communication

culture: theory and practice of learning] Textbook for universities (Moscow, 2003, 496 p.). [in Russian]

7. Laptev V.V. Modernizacija obshhego obrazovanija: ocenka obrazovatel'nyh rezul'tatov [Modernization of general education: evolution of educational results] (UNION, St. Petersburg, 112 p.). [in Russian]

8. Nurtazina N. Islam v Kazahskom hanstve (HV - XVIII vv.) [Islam in the Kazakh Khanate (XV - XVII centuries.)] (Kazakh University, Almaty, 2009) [in Russian]

9. Sulejmenova Je., Shajmerdenova N., Akanova D. Jazyki narodov Kazahstana [Languages of the peoples of Kazakhstan:], Sociolinguistic reference (Arman –PV, Astana, 2007). [in Russian]

10. Sultangalieva A. Islam v Kazahstane: istorija, jetnichnost' i obshhestvo [Islam in Kazakhstan: history, ethnicity and society] (KISI, Almaty, 1998). [in Russian]

11. Hutorskoj A.V. Kljuchevye kompetencii i obrazovatel'nye standarty [Key competencies and educational standards] (Jejdos, St. Petersburg, 2006, p. 47-69). [in Russian]

12. Hutorskoj A.V. Kljuchevye kompetencii kak komponent lichnostno- orientirovannoj paradigmy obrazovanija [Key competencies as a component of the personality-oriented education paradigm] Narodnoe obrazovanie [National Education], 2, 24-36 (2003) [in Russian]

Сведения об авторе:

Абильдаева К.М. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков и литературы, Байшев Университет, ул. Бр. Жубановых, 302/А, Актобе, Казахстан.

Abildayeva K.M. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Literature, Baishev University, Br. Zhubanovs str., 302/A, Aktobe, Kazakhstan.

IRSTI 14.35.07

Sh.Zh. Alimova, N.M. Ushakova

*S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan
(E-mail: sholpan_alimova@mail.ru, ushakova_nm@mail.ru)*

The correlation of a teacher's professional and research competence

Abstract. In the article the requirements for a teacher's competences containing in the national and international teachers' professional standards are analyzed. The features of competences in such regulatory documents as the European Qualification Framework for lifelong learning, the National Qualifications Framework of the Republic of Kazakhstan, teachers' professional standards of the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation, Great Britain and the educational standard of higher education of the Republic of Belarus are discussed. In the article a teacher's work functions of the above-mentioned countries are distinguished. The professional competence of a teacher which is similar and different in content, professional and personal requirements for a teacher in the Republic of Kazakhstan, Great Britain, the Russian Federation and the Republic of Belarus are identified. The article reveals the main structural components of research competence in professional activities provided by Kazakhstani and foreign scientists.

Keywords: teacher's professional standard, professional competence, research competence, pedagogical activity, research activity, scientific work, higher education.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-16-28>

Received: 15.05.19 / **Accepted:** 22.08.19

Introduction. Modernization of the higher education system on the basis of the National Qualifications Framework is a priority for the development of education in the Republic of Kazakhstan in the global educational space. Gradually, the vocational education of the Republic of Kazakhstan accommodates to the countries of the Bologna process.

In the Lisbon Convention "On the Recognition of Qualifications Related to Higher Education in the European Region" (1997) the concept of international recognition of the results of education was formulated. After signing the Bologna Declaration (1999), criteria for the international recognition of the results of education began to be developed, the methodology of which was called as the competence approach. The Republic of Kazakhstan, becoming a member of the Bologna Process (2010), gradually began to integrate into the European system of higher education.

The aim of the article is to reveal the correlation between professional competence and research competence in modern professional standards of a teacher, developed by the countries participating in the Bologna process. Furthermore, to determine the place, scope and structure of a teacher's research competence, on the basis of which the research competence is described in the educational standard of higher education.

The National Qualifications Framework of the Republic of Kazakhstan (2016) corresponds to the European Qualifications Framework and education levels (2011). In these documents learning outcomes are specified in three categories: knowledge, skills and competence [1, 3 p.]. On the basis of the National Qualifications Framework of the Republic of Kazakhstan, a professional standard "Teacher" (2017) was developed that describes the competence of the corresponding level of education, serving as parameters for the assignment of qualifications in the field of professional educational activities.

Discussion. In the National Qualifications Framework of the Republic of Kazakhstan, professional competence is defined as "readiness and ability to act rationally in accordance with the requirements of the labor sphere, methodically organized and independently solve tasks and

problems, and self-assess the results of own activities” [2, 2 p.]. In this document, knowledge is defined as theoretical, skills as cognitive and practical, and competence as the ability to apply knowledge and skills in professional activities. The National Qualifications Framework provides a structural description of the requirements for personal and professional competence, knowledge, skills and competencies, their specification is carried out in professional standards.

In the professional standard “Teacher” of the Republic of Kazakhstan (2017) the following five labor functions are identified: training, educational, methodical, research, socio-communicative [3, 2 p.].

The first labor function involves the ability to design and conduct training sessions, to use new learning technologies, to learn to acquire knowledge independently.

The second function is educational that introduces students to the system of social values, builds the educational process taking into account national priorities, develops a favorable educational environment for the implementation of the cultural and language needs of students.

The third labor function examines the ability to provide methodological support for the educational process, to determine methods and techniques, to form general educational skills and abilities of students.

The fourth labor function is research, it is indicated that a teacher must be able to plan and conduct research of the educational environment independently, to know the research methods in pedagogy.

The fifth labor function of a teacher is a social-communicative that involves interaction with the professional community, the ability to initiate innovative ideas, and involve students in the system of additional education [3, 50 p.].

In the professional standard “Teacher” of the Republic of Kazakhstan, the following personal and professional competence are distinguished, a teacher:

1) shows the respect for the personality of the student and makes a positive contribution to the educational achievements of students;

2) understands the importance of friendly relations with colleagues during the teaching process;

3) is able work in the conditions of the pedagogical community of the school;

4) is able to reflect on his/her own practice and make changes;

5) adequately responds to constructive criticism and recommendations;

6) has an understanding of the aspects of personal professional development and constantly strives for improvement;

7) researches and evaluates innovative school practice and uses the results of research and other external evidential sources in order to improve its practice and the practice of colleagues;

8) knows the methodology of pedagogical research;

9) is able to analyze and reflect on his/her own practice;

10) takes responsibility for the planning process in order to achieve effective school practice;

11) collaborates with colleagues for professional growth;

12) is able to work in a team, tolerantly perceive social, cultural and personal differences;

13) shows the ability for successful and positive communication in the state and other languages [3, 62 p.].

The list of personal and professional requirements for a teacher includes thirteen groups of competences, five of which are personal (1, 2, 5, 6, 12), eight are professional (3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 13).

In the professional standard “Teacher” of the Republic of Kazakhstan, the correlation of personal and professional requirements for a teacher is 40% – 60%. Among the professional requirements, an independent unit is the research activity of a teacher, which includes six require-

ments:

- 1) the ability to use the results of the diagnosis of students' individual characteristics;
- 2) the ability to identify needs and difficulties in learning;
- 3) the ability to use the methods of joint reflection with colleagues in the context of practice study, the ability to plan and conduct studies of the educational environment;
- 4) knowledge of the principles and research methods of the educational environment, educational research;
- 5) knowledge of research methods in pedagogy;
- 6) knowledge of psychological and pedagogical monitoring methods of students' activities [3, 52 p.].

A teacher's research activities in the Republic of Kazakhstan are regulated by a separate group of requirements, which equals to 50% of professional requirements.

The modern teacher's professional standard of the Republic of Kazakhstan is written in strict accordance with the international requirements for teaching, as evidenced by **the comparative content-analysis** of teacher's professional standards of the Russian Federation, the Republic of Belarus and Great Britain.

Analysis of scientific literature shows that the professional standard of a teacher (2011) in Great Britain is a document that defines the content, structure, and values of professional activity. This document reveals the following professional and personal requirements for a teacher:

- 1) demonstrates consistently the positive attitudes, values and behavior which are expected of pupils;
- 2) knows pupils' capabilities and their prior knowledge, and plan teaching to build on these;
- 3) encourages pupils to take a responsible and conscientious attitude to their own work and study;
- 4) has a secure knowledge of the relevant subject(s) and curriculum areas;
- 5) demonstrates an awareness of the physical, social and intellectual development of children;
- 6) has a clear understanding of the needs of all pupils, including those with special educational needs;
- 7) makes use of formative and summative assessment to secure pupils' progress;
- 8) treats pupils with dignity, building relationships rooted in mutual respect;
- 9) has regard for the need to safeguard pupils' well-being, in accordance with statutory provisions;
- 10) shows tolerance and respect for the rights of others;
- 11) does not undermine the fundamental British values;
- 12) has proper regard for the ethos, the policies of the school in which he teaches;
- 13) acts within the framework of the statutory framework, which set out their professional duties and responsibilities [4, 14 p.].

The list of personal and professional requirements for a teacher includes thirteen groups of competences, seven of which are personal (1, 3, 8, 9, 10, 11, 12), six are professional (2, 4, 5, 6, 7, 13).

Consequently, in the professional standard, the correlation of personal and professional requirements for a teacher is 50% – 50%. Among professional requirements as an independent unit does not stand out a teacher's research activity, its individual elements are included in the fifth point "demonstration an awareness of the physical, social and intellectual development of children" which represents 10% of professional requirements.

As in European standards a teacher's professional activities in the standard of the Russian Federation include the training function – the demonstration of subject knowledge and curricu-

lum; educational function – the determination of clear behavior rules in the class, mastering the forms and methods of educational work; and developmental function – the ability to control the dynamics of students' development, the ability to realize and implement individual development programs taking into account the personal and age characteristics of students [5, 11 p.]. The number of requirements in the professional standard of a teacher of the Russian Federation is fifteen:

- 1) to work with gifted students;
- 2) to work in the context of inclusive education programs;
- 3) to teach Russian to students for whom it is not native;
- 4) to work with students with developmental problems;
- 5) to work with deviant, dependent, socially neglected and socially vulnerable students with serious behavioral deviations;
- 6) readiness to accept different children, regardless of their real educational opportunities, peculiarities in behavior, mental and physical health;
- 7) willingness to interact with other specialists within psychological, medical and pedagogical consultation;
- 8) to be able to protect those who are not accepted in the children's team;
- 9) to demonstrate knowledge of the subject and curriculum;
- 10) to be able to plan, conduct lessons, analyze their effectiveness (self-analysis of the lesson);
- 11) to know forms and methods of training: laboratory experiments, field practice, etc.;
- 12) to use special approaches to learning in order to include all students in the educational process;
- 13) to be able to assess objectively the knowledge of students using different forms and methods of control;
- 14) to have ICT competences;
- 15) self-study and self-development in professional activities.

The list of personal and professional requirements for a teacher includes fifteen groups of competences, eight of which are personal (1-8) [5, 5-6 p.], seven – professional (9–15) [5, 9 p.].

Thirteen competences coincide with British teacher's standard. Moreover, educational competence and information competence are distinguished separately. The appendix to the standard considers ICT competence and research competence of a teacher, that increase motivation for learning, the need to organize research, assist in preparing students for participation in competitions, research projects, conferences [5]. In addition, in the standard of the Russian Federation professional competences are considered in the amount of knowledge, skills and values. These include such professional skills as the ability to form and develop learning activities; the ability to shape patterns and values of social behavior; behavioral skills in the world of virtual reality and social networks; multicultural communication skills and tolerance, core competences according to international standards [5, 13 p.].

Thus, in the professional standard of the Russian Federation, the correlation of personal and professional requirements for a teacher is 50% – 50%. Among professional requirements, an independent unit is the research activity of a teacher, which includes thirteen requirements [5, 12-13 p.]:

- 1) the ability to identify a variety of children's problems associated with the peculiarities of their development;
- 2) the ability to provide targeted assistance to a pupil using pedagogical techniques;
- 3) the ability to read the documentation of specialists;
- 4) the ability to work out a program for the individual development of a child;
- 5) knowledge of the general patterns of personal development and personal characteristics, psychological laws of periodization and development crises, age characteristics of students;

6) the ability to use in the practice psychological approaches: cultural, historical, active and developing;

7) the ability to work out a psychologically safe and comfortable educational environment, to know and be able to carry out prevention of various forms of violence in school;

8) the ability to carry out psychological and pedagogical support of educational programs of primary and secondary general education, including additional education programs;

9) knowledge of elementary methods of psychodiagnostics of personal characteristics and age characteristics of students, together with the psychologist, monitor the child's personal characteristics;

10) the ability to compile the psychological and pedagogical characteristics (portrait) of the student's personality;

11) the ability to develop and implement individual development programs, taking into account the personal and age characteristics of students;

12) the ability to form and develop universal learning activities, patterns and values of social behavior;

13) knowledge of psychological and pedagogical technologies.

The requirements for a teacher's research activities are grouped into three subgroups: methodology of pedagogy (5, 6), pedagogical research methods (1, 2, 3, 9), methods of experimental work (4, 7, 8, 10, 11, 12, 13). In contrast to British teacher's standard, in the teacher's professional standard of the Russian Federation, research activities are regulated by a separate group of requirements, which make up 50% of professional requirements.

In the concept of the professional standard of a teacher of the Republic of Belarus (2015), there are requirements for the structure of the teacher's competences: academic, social-personal and professional. The academic competences of a specialist in the field of education include the possession of systemic and comparative analysis, the possession of research skills, the ability to work independently, the ability to generate new ideas, the ability to carry out teaching and research activities, the ability to regulate educational relations and interactions in the pedagogical process. Social and personal competences of a teacher are the possession of citizenship qualities, the ability to social interaction, the ability to interpersonal communication, the ability to implement self-education and self-improvement of professional activity, the ability to implement value-orientation activities [6].

On the basis of the standard requirements in the works of Belarusian scientists as E. A. Basharkina [7], O. L. Zhuk [8], the composition, structure and scope of competences, their classification, as well as their formation in the process of higher education are investigated. In the study of E. A. Basharkina, on the basis of the professional sphere and field of activity, five groups of competences are identified, the structure of which is described through the category of readiness for professional activity. "These include:

- social, providing value-semantic orientation of the personality, the formation of civil, valueological and psychological-pedagogical literacy and culture, the ability to social impact, as well as psycho-social adaptation;

- professional, associated with the mastery of project-reflexive skills, the ability and willingness to solve professional problems of a high degree of uncertainty, to master and develop innovations in the profession;

- communicative, including a culture of speech behavior, language literacy and the ability to productive communication and cooperation;

- informative, related to the search, storage, processing, presentation of information; computer literacy and information technology;

- educational (or academic), providing the ability and willingness to self-cognitive work, continuous self-education and self-improvement, professional growth, research activities" [7, 54

p.].

In contrast to the above classification, in the study of O. L. Zhuk, a teacher's competence classification was made on the basis of an educational program for a teacher training. The scientist identifies three types of competences that relate to the educational modules of the educational program:

- special (subject), determining the possession of own professional activities;
- general professional (general subject), associated with several subject areas or types of professional activity;
- key, contributing to the implementation of socio-professional roles and functions based on the unity of generalized knowledge and skills, universal abilities [8, 89 p.].

Thus, an analysis of modern educational standards indicates that different countries have different requirements for teacher training. It should be noted that this difference is explained by the position is taken by the developers of standards and researchers. The competences are designed from two points of view: the first is from the professional field and activity to the educational standard (the Russian Federation), the second is from educational activity (the Republic of Belarus), the third is educational activity described on the basis of Dublin descriptors (Great Britain).

Table 1 shows a comparative analysis of the professional standards of a teacher in the Republic of Kazakhstan, Great Britain, the Russian Federation and the Republic of Belarus.

Table 1

Comparative analysis of the professional standards of a teacher

Standard	Year of approval	Sphere of professional activity	Teacher Competences
Professional standard "Teacher", the Republic of Kazakhstan	2017	1) training; 2) educational; 3) methodical; 4) research; 5) social and communicative	subject; ICT competences; communicative; re- search; linguistic
Teacher's standard, Great Britain	2011	1) the development and planning of training activities and training programs; 2) learning / teaching; 3) evaluation and reflection; 4) development of an effective learning environment; 5) professional development in subjects / disciplines	subject; ICT competencies; communicative; research; socio-cultural
Professional standard of a teacher, Russian Federation	2013	1) training; 2) educational; 3) developing	subject; ICT competencies; communicative; re- search metasubject;

The concept of professional standard of a teacher, the Republic of Belarus	2015	1) training; 2) educational; 3) developing; 4) value-orientation	subject; ICT competencies; communicative; research
--	------	---	--

An analysis of a teacher’s professional standards in the Republic of Kazakhstan, Great Britain, the Russian Federation and the Republic of Belarus shows that they have five competences that are similar in content. These include:

1) the main competences that the teacher should have are subject competences. These are knowledge, abilities, skills of a teacher in the field of the subject, the ability to use in practice modern pedagogical technologies;

2) having ICT competences is considered in all the listed standards. This is the knowledge of information technology and didactic teaching aids, the use of ICT to achieve educational results;

3) communicative competences mean the ability of a teacher to communicate with students and the teaching community effectively;

4) research competences mean knowledge of methodology, the ability to formulate a problem, the ability to project, the usage of research methods in teaching, the ability to do research;

5) socio-cultural shows the ability to work effectively with the adolescent community on the basis of taking into account their socio-cultural characteristics.

In addition, we revealed differences in these standards of a teacher. So, meta-subject competences in the professional standard of a teacher of the Russian Federation are included. In the professional standard “Teacher” of the Republic of Kazakhstan language competences are distinguished. The teacher is required to know the languages functioning in the educational environment for academic and professional purposes, to know the paradigm of learning languages and the ability to form language learning motivation in students, to use the technology of subject-language learning [3, 51 p.].

The study of the proposed competences leads to the conclusion that the knowledge, skills and abilities can be used by a specialist both in educational and professional activities of a teacher. Table 2 presents the professional and personal requirements for a teacher.

Table 2

Professional and personal requirements for a teacher

	Great Britain [9, 3 p.]	the Republic of Kazakhstan [3, 50-62 p.].	the Russian Federation [5, 9-13 p.].	the Republic of Belarus [6, 7-9 p.].
Areas of Activity	A1 – design and plan learning activities and/or programs of study;	- planning learning activities taking into account the linguistic needs of students; - planning learning sessions with the principles of integration and continuity of study	- ability to plan lessons	- organization of learning activities of various types
	A2 – teach and/or support learning	- conducting standard learning sessions, using didactic knowledge in integration with knowledge in a special area	- ability to conduct lessons	- conducting learning sessions of various types; - effective implementation of learning activities
	A3 – assess and give feedback to learners	- research and evaluation of innovative educational practices	- ability to objectively assess the knowledge of students using different forms and methods of control	- ability to assess and criticize
	A4 – develop effective learning environments and approaches to student support and guidance	- ability to work in a team, tolerantly perceive social, cultural and personal differences; - ability for successful and positive communication	- use of special approaches to learning: the inclusion in the educational process of students with special educational needs	- teamwork skills; - ability to social interaction
	A5 – engage in continuing professional development in subjects/disciplines and their pedagogy, incorporating research, scholarship and the evaluation of professional practices	- knowledge of the classical school didactics in integration with the theoretical concepts of the special field (academic subjects, educational areas); - knowledge of new achievements in the field of psychological and pedagogical sciences	- having ICT competences	- doing research activities

Core Knowledge	K1 – subject material;	- knowledge of the potential of academic subjects (learning areas)	- knowledge of the subject and curriculum	- knowledge of academic discipline
	K2 – appropriate methods of teaching, learning, assessing in the subject area and at the level of the academic program	- knowledge of the development of students' research skills; - knowledge of the principles and methods of students' professional competencies formation	- knowledge methods and forms of education	- use of optimal methods, forms, means of teaching
	K3 – how students learn, both generally and within subject/ disciplinary area(s)	- psychological and pedagogical monitoring of students' activities	- monitoring students' development dynamics	- ability to assess the level of students' development
	K4 – the use and value of appropriate learning technologies	- use of subject-language learning technology; - the use of new learning technologies (ICT)	- knowledge of psychological and pedagogical technologies	- effective usage of teaching technologies;
	K5 – methods for evaluating the effectiveness of teaching	- research the educational environment	- designing a comfortable educational environment	- evaluation of students' educational achievements
	K6 – the implications of quality assurance and the quality enhancement for academic and professional practice with a particular focus on teaching	- planning and carrying out monitoring studies, - knowledge of methods for the development of pedagogical monitoring programs; - planning to improve the skills	- ability to make a program of individual development of the child; - ability to carry out psychological and pedagogical support of educational programs	- ability to regulate educational relations and interactions in the pedagogical process - increase the skills throughout life
Professional values	V1 – respect individual learners and diverse learning communities	- ability to work in the conditions of pedagogical school community; - interact with students and other subjects of the educational process	- ability to communicate with children, recognizing their dignity, understanding and accepting them; - comprehensive assistance and support the organization of student self-government bodies	- ability to interpersonal communications; - formation of the basic components of the students' personal culture; - implementation of professional activities in accordance with ethical standards
	V2 – promote equality of opportunity for learners;	- ability to withstand any type of discrimination; - tolerant attitude to another culture	- promote the development of students, regardless of their origin, abilities, character	
	V3 – use evidence-informed approaches and the outcomes from research	-----	-----	-----
	V4 – recognizing the implications for professional practice	- ability to analyze and reflect on practice	- to value academic knowledge	- value-orientation activities

Having analyzed the professional and personal requirements for a teacher, presented in the professional standards of a teacher in the Republic of Kazakhstan, Great Britain, the Russian Federation and the Republic of Belarus, we found out that the main competences to carry out professional activities of a teacher are subject, ICT competence, communicative, research and socio-cultural.

In the professional standards of a teacher of the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation, research competence is part of the professional competence of a teacher, in the standard of the Republic of Belarus research competence refers to academic competences, and in British standard refers to the core competences of a teacher.

The content, the structure of competences, its classification shows that the professional activity of a teacher is connected with creativity and research. Therefore, research competence is either an independent structure, or is included in other groups of competences. In the study of the Turkish scientist K. Selvi, who systematized the competences for the professional standard of a teacher of the Republic of Turkey, proves the expediency of separating the research competence into a separate group. The following competences in a teacher's professional standard of the Republic of Turkey are defined: field competences; research competences; curriculum competences; lifelong learning competences; socio-cultural competences; emotional competences; communication competences; ICT competences; environmental competence. According to K. Selvi, "research competences include the competences of research methods and techniques, designing and carrying out research in teachers' fields. The research competences of teachers are of great importance for students in gaining the scientific thinking and scientific process skills. The research competences help to improve all the teachers' competences" [10, 169 p.].

A. D. Syzdykbaeva [11], I. V. Bogovskaya [12], O. L. Zhuk [8], Y. V. Ryndina [13], A. M. Kamensky [14] suppose that research competence consists of several components. It includes value-semantic and motivational component as a positive attitude and interest in professional activities, recognition of the value and meaning of the study.

The cognitive or theoretical-methodological component, according to scientists, includes a system of methodological knowledge, general scientific methods of cognition, a synthesis of the results of creative experience.

The activity-based or operational activity or technological component consists of creative and research skills, the use of knowledge gained for the design and organization of research activities.

Researchers distinguish the reflexive or reflexive-evaluative component as an obligatory component, aimed at a teacher's understanding of his/her own actions.

The data obtained allow us to formulate the definition of "research competence" as an integral quality of an individual in professional activities, and in our study we consider research competence as a teacher's readiness to carry out research activities in a particular field of activity.

Conclusion. Thus, the competence model is understood as a model of professional activity in the practice of learning. On the basis of this model mentioned in the professional standard, the state educational standard of teacher preparation by levels is developed: bachelor, master, doctoral.

Professional and personal requirements for the teacher allows to determine the composition, volume and structure of competences necessary for the professional activity. In accordance with the professional standards of a teacher of the Republic of Kazakhstan, Great Britain, the Russian Federation and the Republic of Belarus, a teacher should have such competences as subject, ICT competences, communicative, research and socio-cultural competences.

A research competence of a teacher is a complex object consisting of several interrelated components: value-semantic, motivational, cognitive, activity-based and reflexive.

References

1. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF): Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. – 15 p.
2. Национальная рамка квалификаций Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: https://www.ektu.kz/MONRK/Nat_RK.pdf (дата обращения: 04.04.2019).
3. Профессиональный стандарт «Педагог» Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <https://www.atameken.kz/uploads/content/files/ПС%20Педагог.pdf> (дата обращения: 14.04.2019).
4. Teachers' standards [Электронный ресурс]. – 2011. – URL: <https://www.gov.uk/government/publications/teachers-standards> (дата обращения: 13.04.2019).
5. Профессиональный стандарт педагога Российской Федерации [Электронный ресурс]. – 2013. – URL: https://минобрнауки.рф/Профстандарт_педагога_%28проект%29.pdf (дата обращения: 14.04.2019).
6. Общеобразовательный стандарт высшего образования Республики Беларусь. – Минск, 2013. – 26 с.
7. Башаркина Е. А. Педагогика высшей школы: курс лекций. – Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2016. – 368 с.
8. Жук О.Л. Педагогическая подготовка студентов: компетентностный подход: Монография. - Минск: РИВШ, 2009. – 336 с.
9. The UK Professional Standards Framework [Электронный ресурс]. – 2011. – URL: <https://www.heacademy.ac.uk/ukpsf> (дата обращения: 14.04.2019).
10. Selvi Kiymet. Teachers' competences // Culture. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology. – 2010, – vol. VII. - №1. – p. 167-175.
11. Сыздыкбаева А.Д. Формирование исследовательской компетентности будущего учителя начальных классов: дисс. ... доктора философии (PhD). – Алматы, 2016. – 201 с.
12. Боговская И. В. Формирование исследовательской компетентности бакалавра педагогического образования в рамках профиля «Иностранный язык»: автореферат дис. ... кандидата педагогических наук: 13.00.08 – Москва: Моск. гор. пед. ун-т, 2013. – 27 с.
13. Рындина Ю. В. Формирование исследовательской компетентности будущего учителя в процессе профессиональной подготовки // Человек и образование. – 2011. – №3 (28). – С. 183-188.
14. Каменский А. М., Лукина Л. Е. Результативность развития исследовательской компетентности будущих учителей начальных классов в системе «колледж – вуз» // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2018. – №3 (215). – С. 13-20.

Ш.Ж. Алимова, Н.М. Ушакова

С. Торайгыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар, Қазақстан

Мұғалімнің кәсіби және зерттеу құзыреттіліктерінің арақатынасы

Аннотация. Мақалада мұғалімнің отандық және халықаралық кәсіби стандарттарында қамтылған, мұғалімнің құзыретіне қойылатын талаптарының талдауы өткізілген. Өмір бойы оқытудың Еуропалық біліктілік шеңбері, Қазақстан Республикасының Ұлттық біліктілік шеңбері, Қазақстан Республикасының, Ресей Федерациясының және Ұлыбритания мұғалімнің кәсіби стандарттары, Республика Беларусьтің жоғары білімнің жалпы білім беру стандарты осындай нормативтік құжаттарында құзыреттің ерекшеліктері қарастырылады. Осы жұмыста жоғарыда аталған елдердің мұғалімнің еңбек функциялары анықталған. мазмұны бойынша ұқсас және әртүрлі мұғалімнің кәсіби құзыреттіліктері, Қазақстан Республикасы, Ұлыбритания, Ресей Федерациясы және Беларусь Республикасы мұғалімге қойылатын кәсіби және жеке тұлғалық талаптары анықталды. Мақалада қазақстандық және шетелдік ғалымдарымен ұсынылған кәсіби қызметінде зерттеу құзыреттілігінің негізгі құрылымдық компоненттері анықталды.

Түйін сөздер: мұғалімнің кәсіби стандарты, кәсіби құзыреті, зерттеу құзыреті, педагогикалық қызметі, зерттеу қызметі, ғылыми жұмысы, жоғары білім.

Ш.Ж. Алимova, Н.М. Ушакова

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан

Соотношение профессиональной и исследовательской компетенций педагога

Аннотация. В статье проведён анализ требований к компетенциям педагога, содержащихся в отечественном и международных профессиональных стандартах педагога, рассматриваются особенности компетенций в таких нормативных документах, как Европейская квалификационная рамка для обучения в течение всей жизни, Национальная рамка квалификаций Республики Казахстан, профессиональные стандарты педагога Республики Казахстан, Российской Федерации и Великобритании, общеобразовательный стандарт высшего образования Республики Беларусь. В данной работе выявлены трудовые функции педагога вышеупомянутых стран. Установлены схожие и различные по содержанию профессиональные компетенции педагога, профессиональные и личностные требования к педагогу Республики Казахстан, Великобритании, Российской Федерации и Республики Беларусь. Определены основные структурные компоненты исследовательской компетенции в профессиональной деятельности, предложенные казахстанскими и зарубежными учёными.

Ключевые слова: профессиональный стандарт педагога, профессиональная компетенция, исследовательская компетенция, педагогическая деятельность, исследовательская деятельность, научная работа, высшее образование.

References

1. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF): Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities (2008, 15 p.).
2. Nacional'naja ramka kvalifikacij Respubliki Kazahstan [National Qualifications Framework of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: https://www.ektu.kz/MONRK/Nat_RK.pdf (accessed: 04.04.2019)
3. Professional'nyj standart «Pedagog» Respubliki Kazahstan [Professional standard "Teacher" of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <https://www.atameken.kz/uploads/content/files/ПС%20Педагог.pdf> (accessed: 14.04.2019)
4. Teachers' standards [Electronic resource]. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/teachers-standards> (accessed: 13.04.2019)
5. Professional'nyj standart pedagoga Rossijskoj Federacii [Professional standard of a teacher of the Russian Federation] [Electronic resource]. Available at: https://минобрнауки.рф/Профстандарт_педагога_%28проект%29.pdf (accessed: 14.04.2019)
6. Obshheobrazovatel'nyj standart vysshego obrazovaniya Respubliki Belarus' [General educational standard of higher education of the Republic of Belarus] (Minsk, 2016).
7. Basharkina E. A. Pedagogika vysshej shkoly: kurs lekcij [Higher education pedagogy: course of lectures] (MSU named after A.A. Kuleshov, Mogilev, 2016).
8. Zhuk O.L. Pedagogicheskaja podgotovka studentov: kompetentnostnyj podhod [Pedagogical training of students: competence approach] (RIVSH, Minsk, 2009).
9. The UK Professional Standards Framework [Electronic resource]. Available at: <https://www.heacademy.ac.uk/ukpsf> (accessed: 14.04.2019)
10. Selvi Kiymet. Teachers' competences, Culture. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology, 1(7), 167-175 (2010).
DOI: 10.5840/cultura20107133
11. Syzdykbaeva A. D. Formirovanie issledovatel'skoj kompetentnosti budushhego uchitelja nachal'nyh klassov. PhD diss. [Formation of the Research Competence of the Future Primary School Teacher. PhD thesis] (Almaty, 2016, 201 p.).
12. Bogovskaja I. V. Formirovanie issledovatel'skoj kompetentnosti bakalavra pedagogicheskogo obrazovaniya v

ramkah profilja «Inostrannyj jazyk» PhD diss. [Formation of research competence of bachelor in pedagogical education in the framework of the profile “Foreign Language” PhD thesis] (Moscow, 2013. 27 p.).

13. Ryndina Ju. V. Formirovanie issledovatel'skoj kompetentnosti budushhego uchitelja v processe professional'noj podgotovki [Formation of research competence of the future teacher in the training process], Chelovek i obrazovanie [Man and education], 3 (28), 183-188 (2011).

14. Kamenskij A. M., Lukina L. E. Rezul'tativnost' razvitija issledovatel'skoj kompetentnosti budushhih uchitelej nachal'nyh klassov v sisteme «kolledzh – VUZ» [Effectiveness of research competence development of future primary school teachers in the “college - university” system], Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Orenburg State University], 3 (215), 13-20 (2018).

Information about authors:

Алимова Ш.Ж. – «Педагогика және психология» мамандығының 1 курс докторанты, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар, Қазақстан.

Ушакова Н.М. – п.ф.к., «Психология және педагогика» кафедрасының профессоры, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар, Қазақстан.

Alimova Sh.Zh. – 1st year PhD student of the specialty “Pedagogics and psychology”, S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan.

Ushakova N.M. – candidate of pedagogical sciences, professor of the department “Psychology and pedagogics”, S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan.

МРНТИ 14.15.15

Н.Ш.Алметов¹, А.Н.Жорабекова²

¹Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²Международный университет SILKWAY, Шымкент, Казахстан

Родной язык в системе трехязычного обучения: развитие учебно-познавательных интересов учащихся

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития учебно-познавательного интереса школьников к родному языку в условиях трехязычного обучения на современном этапе перехода школы на обновленное содержание образования. Проанализирован опыт трехязычного обучения в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в аспекте развития учебно-познавательного интереса учащихся. Определены наиболее продуктивные подходы и решения, направленные на цели развития учебно-познавательного интереса школьников. Отмечено, что у определенной части учителей и родителей превалирует консервативный взгляд относительно возможностей трехязычного обучения в развитии родного языка. Инновационный подход к проблеме влияния трехязычного обучения на преподавание и изучение родного языка направлен на творческий поиск и использование стимулирующих и мотивирующих возможностей родного языка как учебного предмета. Родной язык, согласно традиционному мнению, является основой для изучения других языков как средств обучения. Авторы придерживаются мнения о том, что обучение государственному, русскому и английскому языкам в свою очередь открывают новые возможности для развития интереса учащихся к изучению родного языка. На основе анализа инновационной практики учителей родного языка общеобразовательных школ авторы выделяют методы и возможности трехязычного образования в развитии интереса учащихся к изучению родного языка, критерии эффективности использованных педагогических подходов и решений.

Ключевые слова: школьники, учебно-познавательный интерес, развитие интереса учащихся, трехязычное обучение, общеобразовательная школа с национальным языком обучения, методы развития познавательного интереса, возможности трехязычного обучения.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-29-36>

Поступила: 4.06.19 / **Доработана:** 22.08.19 / **Допущена к опубликованию:** 2.09.19

Глава государства Н.А.Назарбаев в Послании народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» особо отметил, что «будущее казахстанцев за свободным владением казахским, русским и английским языками» [1]. Трехязычное обучение является одним из столпов развития человеческого капитала – основы модернизации Казахстана.

В школах с национальными языками обучения трехязычное образование основывается на знании учащимися родного языка. В передовой мировой практике полиязычное образование основывается на принципе приоритета родного языка на всех ступенях школьного образования [2, с.37].

По сложившемуся всеобщему мнению, многоязычное образование должно быть выстроено на фундаменте знания и изучения родного языка. Родной язык, прежде всего, усваивается в семье, зачастую на бытовом уровне, при условии, если родители владеют родным языком, а в семье создана среда родной речи. Далее в детском саду, если дети идут в это дошкольное учреждение, или в таком учреждении существуют группы с родным для ребенка языком. Литературным языком дети овладевают с первых классов «школы родного языка».

В современных условиях многоязычного образования мы иногда наблюдаем совсем иную картину формирования полиязычной и поликультурной личности. Родители недостаточно или вообще не владеют родной речью, а в семье существует иноязычная среда. В детском саду нет группы с родным языком обучения. В школе с первого класса дети приступают к изучению сразу трех-четырёх языков.

Вообще, вопрос о места и роли родного языка в становлении полиязычной и поликультурной личности в контексте современных языковых ситуаций и педагогических реалий становится сложнее, чем это нам кажется. Даже в работе с детьми, которые воспитывались в этнокультурной, монойзычной среде, учителя родного языка сталкиваются с проблемами. В первую очередь, это проблема роли и места родного языка в формировании личности школьника, его образовании и воспитании. В более узком, педагогическом понимании, это проблема места и роли изучения родного языка как учебного предмета в формировании языковых, коммуникативных и предметных компетенций учащихся.

Переходим к конкретным примерам. В Республике Казахстан с 2016/2017 учебного общеобразовательные школы поэтапно переходят на обновленное содержание образования [3]. Трёхязычное образование уже становится обычной практикой для всех школ, в частности, для школ с национальными языками обучения. Трёхязычие в образовании для учащихся школ с узбекским, уйгурским и таджикским языками обучения означает изучение первого (родного) языка, второго (казахского как государственного и русского как официального языка), третьего (иностранного, т.е. английского) языка.

Таким образом, в школах с национальным языком обучения развитие родного языка (его изучение и использование как средства образования) происходит в полиязычной информационно-образовательной среде. Поиск путей развития родного языка в полиязычной образовательной среде становится просто жизненной необходимостью [4].

С научной точки зрения важно изучать влияние полиязычного образования на преподавание (изучение) родного языка, то есть ответить на вопрос - «как процесс полиязычного образования влияет на обучение родному языку?».

Существуют два полярных мнения относительно этого вопроса. Первый из них, **консервативный подход, согласно которому внедрение полиязычного образования:**

- снижает роль и место родного языка в школьном образовании;
- снижает интерес детей к изучению родного языка как учебного предмета;
- порождает учебно-познавательные трудности для школьников;
- формирует «смешанный лексикон» школьников (они якобы знают все изучаемые языки, однако не будут достаточно хорошо владеть ни одним из них);
- приводит к качественному снижению уровня языковой грамотности и коммуникативных навыков на родном языке.

Такие стереотипы педагогического мышления наблюдаются не только у педагогов школ, которые только начинают внедрять полиязычные программы. Даже в тех школах, которые уже много лет внедряют пилотированные программы полиязычного образования, педагоги придерживаются такого мнения, особенно учителя родного языка и литературы старшего поколения.

Родители все больше хотят, чтобы их дети изучали наиболее употребляемые в жизни, в образовании, в профессиональной деятельности языки – это государственный, официальный и иностранный языки. Увы, среди этих языков часто не оказывается родной язык. Некоторая часть родителей (особенно городских) предпочитают учить своих детей с первого класса в школах с государственным или русским языком обучения. Другая часть родителей отдаёт детей в школы с родным языком обучения в силу того, что они получают этнокультурное воспитание и в этих школах практикуется полиязычное образование. Наблюдается скептическое настроение некоторой части учителей относительно

перспективности преподавания родного языка.

Есть и другой – **инновационный подход к проблеме влияния трехязычного образования на преподавание и изучение родного языка, согласно которому:**

- внедрение полиязычного образования открывают новые, ранее не существовавшие возможности для преподавания и изучения родного языка;
- в школе заметно расширяется круг языкового образования и межкультурной коммуникации;
- интенсивно развиваются языковые и коммуникативные навыки и способности школьников, профессионально-языковые компетенции учителей;
- усиливается потребность в изучении родного языка, интерес и внимание к нему учителей, школьников и их родителей.

Педагоги с инновационным мышлением не опровергают, что изучение других языков будет и должно строиться на фундаменте родного языка. Между тем, в условиях приоритета потребностей и интереса к другим языкам, важно и нужно использовать эти возможности в целях изучения родного языка детей. То есть практикуется такая схема изучения языков – «от родного языка к второму, третьему языкам, и от них – к более глубокому изучению родного языка». Векторы языкового познания (развития) в первую очередь исходят от родного языка в сторону второго(третьего) языка, а затем от них обратно на первый язык.

Какие новые возможности открывает трехязычное образование для изучения родного языка как учебного предмета:

- преподавание родного языка и образование на родном языке вообще развивается в среде «педагогической конкуренции»;
- у учителей растет интерес к родному языку и потребность в поиске и реализации нетрадиционных методов повышения интереса школьников;
- расширяется информационно-коммуникативная среда языковой подготовки, в том числе изучения родного языка;
- преподавание учебных предметов на разных языках сдвигает познавательные потребности детей в сторону обращения к духовным истокам – родному языку;
- повышается процентное соотношение (объем) языковой подготовки в общей учебной нагрузке на школьника;
- развивается сравнительное языковое познание;
- усиливается педагогическое сотрудничество учителей языковых дисциплин;
- методика преподавания родного языка обогащается передовыми методическими подходами других языков (например, адаптируются подходы и методы преподавания английского языка);
- ученики лучше овладевают способами изучения языков, общеучебными умениями языкового познания.

Теперь кратко перечислим **возможности полиязычного образования в совершенствовании преподавания родного языка:**

- планирование и организация командной работы учителей языковых дисциплин;
- организация изучения учителями родного языка опыта преподавания других языков, вплоть до привлечения их к проведению отдельных уроков на втором (третьем) языке;
- преподавание национальной литературы на втором (третьем) языке;
- совместная работа учителей-предметников, работающих по программам многоязычного обучения, и учителей родного языка;
- «творческое перенесение» способов изучения одного языка (по которому школьник показывает наилучшие результаты) на изучение другого языка;
- направление коммуникативных методик CLIL на цели изучения родного языка и литературы;

- определение новых концептуальных целей и разработка критериальных показателей языковой подготовки учащихся на родном языке.

В литературе по проблемам полиязычного образования отмечается, что использование родного языка в школе, где практикуется полиязычное обучение, способствует не только его развитию, но также влияет на способности и интересы детей к изучению целевого языка. Авторы утверждают, что «... двуязычие обеспечивает детям лингвистические преимущества и развитие языковых навыков носит взаимозависимый характер. Двуязычные дети лучше учатся в школе, когда школа эффективно обучает на родном языке и развивает грамотность на этом языке» [2, с.35].

Продвигая идею о том, что школа должна поддерживать родной язык детей младшего школьного возраста, П.Таборс отмечает следующее: «дети развивают понятия о том, как функционирует мир, и усваивают запас слов, который им необходим для того, чтобы выражать свое понимание, начиная с семьи, в дошкольный период». Исследователь продолжает: «Помимо этого, у них вырабатываются навыки дискурса. Эти понятия и навыки легко переносятся на новый язык, однако для их усвоения требуется время – как в школе, так и дома. Когда родители, дедушки и бабушки имеют возможность проводить больше времени со своими детьми, рассказывать им истории или обсуждать с ними различные вопросы, развивая, таким образом, их словарный запас и концепции на родном языке, дети приходят в школу более подготовленными для освоения второго языка и успешного обучения» [5].

Дж. Камминс пишет, что «знания и умения детей в одном языке служат основой для развития другого и передаются от родного языка, усвоенного дома, - к языкам, изучаемым в школе. С точки зрения развития навыков мышления и концептуального восприятия у детей, эти языки взаимозависимы на двусторонней основе. Когда родной язык развивается в школе (например, в программах частичного погружения), языковые и учебные навыки, усваиваемые детьми на целевом языке, также переносятся на родной язык» [6].

Проблема интереса к родному языку является одним из ключевых аспектов полиязычного образования в школе. Она вызвана следующими условиями:

- отношение к родному языку (учителей, родителей и учащихся);
- сокращение «сферы применения» родного языка в образовательном процессе;
- средний (даже ниже среднего) уровень языковых навыков большинства учащихся;
- дополнительная нагрузка на учащихся в изучении языков на начальных этапах трехязычного обучения.

Выделяем такие подходы к развитию интереса учащихся к родному языку в системе трехязычного обучения:

- традиционные (с использованием имеющихся подходов и методов развития интереса к родному языку);
- инновационные (с использованием развивающего потенциала трехязычного обучения);
- организационно-методические (сотрудничество и сотворчество учителей-языковедов).

Анализ передовой педагогической практики общеобразовательных школ с национальными языками обучения показывает, что ***развитие интереса учащихся к родному языку в системе полиязычного образования обеспечивается в следующих направлениях:***

- реализация принципа поликультурности в разработке образовательных стандартов общего среднего образования (разработка предметных стандартов языковых областей на компетентностной основе, усовершенствование учебных программ родного языка и их существенная переработка (с учетом программ целевых языков, т.е. казахского, русского и английского языков) [7, с.7];

- использование разнообразных форм организации обучения и самостоятельной учебно-познавательной деятельности;

- оптимальное сочетание традиционных, активных и интерактивных методов преподавания и изучения родного, государственного и иностранного языков.

- усиление функциональной направленности изучения родного языка в школе (т.е. развитие функциональной грамотности учащихся).

Эффективность использования родного языка как средства развития учебно-познавательного интереса учащихся в системе полиязычного обучения обеспечивается **созданием следующих педагогических условий:**

- диагностика уровня владения родным языком и целевыми языками;

- определение приоритетов интереса учащихся к изучению языков;

- акцентирование внимания на преобладающих языковых и коммуникативных навыках учащегося, развитие языковых компетенций (в рамках целевых языков) через эти навыки;

- использование преобладающего интереса к изучению одного из целевых языков (например, у учащегося наблюдается преобладающий интерес к английскому языку);

- опора на общеучебные навыки изучения языков;

- использование традиционных методов обучения языкам и методов интерактивного взаимодействия при изучении родного и целевых языков.

В передовой отечественной практике школ с национальными языками обучения используются следующие подходы и методы развития интереса учащихся к изучению родного языка в системе трехязычного обучения:

- ощущение учащимися всего богатства и красоты родного языка через традиционные методы изучения языков;

- билингвальная методика;

- коммуникативные методы преподавания родного и целевого языков;

- интегрированное обучение предмету и языку (CLIL) с опорой на словарный запас и терминологию на родном языке;

- практикоориентированные самостоятельные учебные работы (упражнения) развивающего содержания, направленные на развитие функциональной грамотности учащихся [8, с.72-75].

Педагогическое измерение интереса учащихся к изучению родного языка мы рекомендуем осуществить с помощью следующих критериев:

- отношение к родному языку как к учебному предмету;

- интерес к изучению целевых языков;

- стремление учащихся к изучению содержания учебных (неязыковых) предметов на родном и целевом языках;

- уровень учебно-познавательной активности учащихся на уроках родного языка;

- динамика уровней развития языковых компетенций учащихся на целевых языках – государственном (казахском), русском и английском языках;

Таким образом, родной язык как учебный предмет и основное средство межличностной коммуникации учащихся в семье (дома) является одним из действенных средств развития их учебно-познавательного интереса к изучению целевых языков (государственного, русского и английского) и предметного учебного содержания (предметных знаний) на этих языках. Языковые и предметные знания, умения и навыки учащихся на родном языке передаются от родного языка к другим языкам. Родной и целевые языки взаимозависимы на двусторонней основе с точки зрения развития познавательных интересов и способностей, навыков мышления и концептуального восприятия у школьников. На этапе полиязычного образования с использованием модели частичного погружения

есть широкие возможности создания такой информационно-языковой, образовательно-коммуникативной среды, когда родной язык служит эффективным средством развития познавательного интереса школьников к целевым языкам и усвоению содержания учебных предметов на этом языке.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» //Казахстанская правда, 2018, 10 января.
2. Как разработать и внедрить устойчивую программу многоязычного образования: руководство по проектированию и реализации многоязычных программ / Авт.-сост.: Стоянова А., Глушкова М.- Бишкек, 2016. -246 с.
3. Государственная программа развития образования и науки в Республике Казахстан на 2016-2019 годы.- Астана, 2016.
4. Алметов Н.Ш. Многоязычное образование в школах Казахстана// Педагогика: Научно-теоретический журнал РАО. - 2010.- № 4.
5. Tabors P. One child, two languages: A guide for preschool educators of children learning English as a second language. Baltimore: Paul H.Brookes Publishing Co (1997).
6. Cummins J. Bilingual Children's Mother Tongue: Why is it important for Education.-2001, February. - Sprogforum, 7(19).
7. Глушкова М. Продвижение многоязычного образования в Кыргызстане// Диалог: Информационно-методический вестник о многоязычном и поликультурном образовании в странах Центральной Азии, 2017. Январь-май, - № 13.
8. Нуралиев Б.У., Урманов Т.Х., Алметов Н.Ш. Внедрение адаптированной модели многоязычного и билингвального обучения в общеобразовательной школе (из опыта работы школы-гимназии № 1 им. Ю.Сарема Сайрамского района ЮКО): Учебно-методические пособие.- Шымкент: Нурлы-Бейне, 2010.-168 с.

Н.Ш. Алметов¹, А.Н. Жорабекова²

¹ М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

² С.Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ана тілі үштілді оқыту жүйесінде: оқушылардың оқу-танымдық қызығушылығын дамыту

Аннотация. Мақалада қазіргі кезеңде мектептің жаңартылған білім беру мазмұнына көшуі жағдайында оқушылардың ана тіліне оқу-танымдық қызығушылықтарын дамыту мәселесі қарастырылады. Оқушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын дамыту аспектісіндегі өзбек тілінде білім беретін мектептердің тәжірибесіне талдау жасалынған. Оқушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын дамыту мақсаттарына бағытталған ең тиімді тұғырлар мен шешімдер анықталған. Мұғалімдер мен ата-аналардың белгілі бөлігінде үш тілді білімнің ана тілін дамытушы мүмкіндіктеріне консервативті көзқарастар үстемдік қылатындығы атап өтілген. Керісінше, ана тілін оқыту мен оқуға инновациялық тұғыр оның оқу пәні ретінде ынталандырушылық және мотивациялаушы мүмкіндіктерін шығармашылы пен іздену және дамытуға бағдарланған. Ана тілі, дәстүрлі көзқарастарға сай, басқа тілдерді оқып-үйренудің негізі, оқыту құралы болып табылады. Авторлар, өз кезегінде мемлекеттік тілді, орыс тілін және ағылшын тілдерін оқыту оқушылардың ана тіліне деген қызығушылықтарын дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашатындығы туралы идеяны ұстанады.

Жалпы білім беретін мектептердегі ана тілі пәні мұғалімдерінің инновациялық тәжірибесін талдау барысында авторлар үштілді білімнің оқушылардың ана тіліне деген қызығушылықтарын дамытуын, әдістері

мен шарттарын, бұл бағыттағы педагогикалық тұғырлар мен шешімдердің тиімділігі критерийлерін анықтап көрсеткен.

Түйін сөздер: мектеп оқушылары, оқу-танымдық қызығушылық, оқушылардың қызығушылықтарын дамыту, үштілді оқыту, ұлттық тілде оқытатын жалпы білім беретін мектеп, қызығушылықты дамыту әдістері, үштілді білімнің мүмкіндіктері.

N.Sh. Almetov¹, A.N. Zhorabekova²

¹ *M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan*

² *S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Native language in system of trilingual education: development of schoolchildren's educational and cognitive interest

Abstract. The article deals with the issue of development of educational and cognitive interest of pupils to their native language in the conditions of trilingual education in the modern stage of transition of the school to the updated content of education. The experience of trilingual teaching of secondary schools with the Uzbek language of study in the aspect of the development of educational and cognitive interest of learners is analyzed. The most productive approaches and solutions aimed at the development of educational and cognitive interest of schoolchildren are identified. It is noted that a certain part of teachers and parents have a conservative view regarding the opportunities of trilingual education in the development of their native language. On the contrary, an innovative approach to the issue of the influence of trilingual education on the teaching and study of the native language is aimed at the creative search and use of the stimulating and motivating capabilities of the native language as an academic subject. The native language, according to traditional opinion, is the basis for learning other languages as a means of study. The authors are of the opinion that teaching state, Russian and English, in turn, opens up new opportunities for the development of learners' interest in learning their native language. Based on the analysis of the innovative practice of teachers of the native language of general education schools, the authors identify methods and conditions for using the opportunities of trilingual education in developing pupils' interest in learning their native language, criteria for the effectiveness of the pedagogical approaches and solutions used.

Keywords: schoolchildren, educational and cognitive interest, development of learners' interest, trilingual education, secondary school with the national language of study, methods of developing interest, opportunity of trilingual education.

References

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.A.Nazarbaeva narodu Kazahstana «Novye vozmozhnosti razvitija v uslovijah chetvertoj promyshlennoj revoljucii» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan “New opportunities under the fourth industrial revolution”], *Kazakhstanskaya Pravda* [Kazakh truth], 2018, 10 January.
2. Kak razrabotat' i vnedrit' ustojchivuju programmu mnogojazychnogo obrazovanija: pukovodstvo po proektirovaniju i realizacii mnogojazychnyh programm [How to develop and implement a sustainable program of multilingual education: guidelines for the design and implementation of multilingual programs] Authors: Stoyanova A., Glushkova M. (Bishkek, 2016, 246 p.).
3. Gosudarstvennaja programma razvitija obrazovanija i nauki v Respublike Kazahstan na 2016-2019 gody [State program for the development of education and science in the Republic of Kazakhstan for 2016-2019] (Astana, 2016).
4. Almetov N.Sh. Mnogojazychnoe obrazovanie v shkolah Kazahstana [Multilingual education in the schools of Kazakhstan], *Pedagogika* [Pedagogy], Scientific and theoretical journal of the Russian Academy of Education, 4 (2010).
5. Tabors P. One child, two languages: A guide for preschool educators of children learning English as a second

language. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co., 1997.

6. Cummins J. Bilingual Children's Mother Tongue: Why is it important for Education.-2001, February.-Sprogforum, 7 (19).

7. Glushkova M. Prodvizhenie mnogojazychnogo obrazovanija v Kyrgyzstane [Promotion of multilingual education in Kyrgyzstan] Dialog: Informacionno-metodicheskij vestnik o mnogojazychnom i polikul'turnom obrazovanii v stranah Central'noj Azii [Dialogue: Information and methodological bulletin on multilingual and multicultural education in the countries of Central Asia], 13, January-May (2017).

8. Nuraliev B.U., Urmanov T.Kh., Almetov N.Sh. Vnedrenie adaptirovannoj modeli mnogojazychnogo i bilingval'nogo obuchenija v obshheobrazovatel'noj shkole (iz opyta raboty shkoly-gimnazii № 1 im. Ju.Saremi Sajramskogo rajona JuKO [Implementation of the adapted model of multilingual and bilingual education in a comprehensive school (from the experience of the school-gymnasium No. 1 named after Y. Saremi of the Sayramsky district of the SKO)], Teaching aid (Nurly-Beine, Shymkent, 2010, 168 p.).

Сведения об авторах:

Алметов Н.Ш. – д.п.н., профессор кафедры «Общая педагогика и музыкальное образование», Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, пр. Тауке Хана, 5, Шымкент, Қазақстан.

Жорабекова А.Н. – доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора, декан педагогического факультета Международного университета SILKWAY, пр.Токаева, 27 а, Шымкент, Қазақстан.

Almetov N.Sh. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of "General pedagogy and musical education", M.Auezov South Kazakhstan State University, Tauke Khan Ave.,5, Shymkent, Kazakhstan.

Zhorabekova A.N. - PhD, Acting Associate Professor, Dean of Pedagogical Faculty, SILKWAY International University, Tokayev str., 27a, Shymkent, Kazakhstan.

XFTAP 14.07.09

А.К. Дәменова

*Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз, Қазақстан
(E-mail: damenova@mail.ru)*

Инновациялық технологияларды қолдануда студенттердің белсенділігін арттыру жолдары

Аннотация. Қазіргі таңда әлемде жүйелі түрде болып жатқан саналуан өзгерістер әлеуметтік-экономикалық және білім беру жүйесінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданылуын тұрақты түрде арттыруда. Инновациялық білім беру саласында студенттердің өзіндік дамуы мен қалыптасу үдерісі студенттердің белсенділігін арттыру мен педагогикалық шығармашылығын меңгертуге негізделген.

Инновациялық білім берудегі технологиялық қызметтің мақсаты – қажетті ақпаратты өз бетінше анықтау, өңдеу және талдай алатын оны қажетті сәтте тиімді пайдалану арқылы белсенді студенттерді қалыптастыру. Сондықтан, жоғары оқу орындарында студенттердің тұлғасын сапалы өзгертуге байланысты оқытудың инновациялық әдістерін, танымдық қызығушылығын және оқуға деген белсенділігін дамытуға ықпал ете отырып, оқытылатын материалды жүйелендіруге жинақтауға, талқылауға және жарыссөз жүргізуге болады. Инновациялық технологиялар сабақ беру барысында: аудиовизуалды, белсенді оқыту әдістері («ми шабуылы», «кейстік зерттеу», жоба әдісі және т.б.), қазіргі заманғы оқыту технологиялары: «Пікірсайыс», «Талқылаулар», «Коллаждар», жаттығу ойындары және т.б., сондай-ақ әртүрлі деңгейдегі студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарын қолдану арқылы танымдық белсенділігін арттырамыз.

Түйін сөздер: инновация, интерактивті тақта, парадигма, мультимедия, экскурсия, дискуссия, технология.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-37-42>

Түсті: 7.03.19 / **Қайта түзетілді:** 31.05.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 5.08.19

Кіріспе. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев инновация туралы: «... бәрінен бұрын, осы идеяны түсінетін, өзіндік ой-санасы қалыптасқан адамдарды-инноваторларды даярлау қажет. Оларды іздеп тауып, бір орталыққа жинау керек. Мамандар даярлау мәселесі, ондай адамдардың кәсіби және шығармашылық деңгейін арттыру – инновациядан басқа, біздің басты міндетімізге айналуы тиіс. Біз өз тарабымыздан осы жұмысты бастаймыз», - деген болатын [1, 4 б.]. XXI ғасырдағы адамзат бірлестігі бірыңғай өркениетті кеңістікті қалыптастыру мәселесін белсенді шешуде. Ғаламдық кеңістіктегі маңызды рөлі инновацияға жатады. Ғалымдар қазіргі заманғы құбылыстың - инновациялық әлем құру туралы куәландыратын жаңа түсініктерді қалыптастыруда. Сонымен қоғамның жедел дамуы жағдайында білімнің рөлі аса айқындала түсті.

Қазіргі заманғы зерттеушілердің еңбектерінде В.С. Леднев, Б.Т. Лихачев, В.Д. Шадриковтар білім беру индивидті ағартудың тәсілі ғана емес, мәдениетті дамытудың механизмі, оның құндылықтарын меңгеру, әлемнің бейнесін қалыптастыру механизмі ретінде көрсетіледі. Соған сәйкес, инновациялық білім беру үдерістері өзінің мазмұнына қазіргі және болашақ ұрпаққа адамзаттың өмір сүруін, прогресті қамтамасыз етуі, әлемдік дамудың перспективасымен арақатынас жасауға көмек беретін жаңа құндылық бағдарларды қамту керек [2, 53-54 б.].

Бүгінгі таңда Қазақстанның білім беру жүйесі оқытудың дәстүрлі әдістерінен

инновациялық және зерттеу парадигмаларына көшіп жатыр. Оны төмендегі 1- суреттен көруге болады.

Қазіргі заманғы ЖОО – ның инновациялық білім беру технологиялары-бұл:

Сурет 1. Инновациялық білім беру технологиялары

Оқытудың инновациялық әдістемелеріне интерактивті және компьютерлік технологиялар жатады:

- Интерактивті технологиялар лекцияларды (ғылыми, әлеуметтік, кәсіби, интегративті және т.б.)
- семинарларды (диспуттар, оқу дискуссиялары, ми шабуылдары және т. б.) қамтиды.

Оқытудың компьютерлік технологиялары білім алушыға ақпаратты жинауды, өңдеуді, сақтауды және беруді және керісінше болжайды.

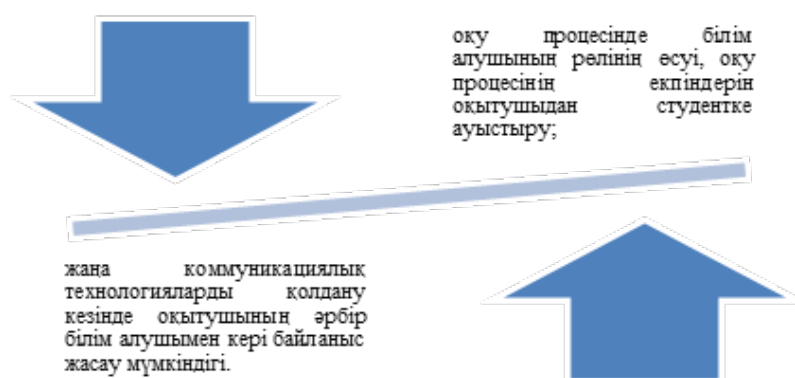
Инновациялық технологиялар арқылы студенттердің белсенділігін арттыруда:

- оқу-әдістемелік әдебиет пен материалдарды тиімді пайдалану
- кәсіби білімді меңгеру;
- проблемалық-ізвестіру ойлауын дамыту;
- кәсіби пікірлерді қалыптастыру;
- ғылыми-зерттеу жұмыстарын жандандыру;
- алған білімдерін өзін-өзі бақылау мүмкіндігін кеңейту;
- оқу-әдістемелік әдебиетті жедел жаңарту;
- оқытудың модульдік технологияларын енгізу;
- оқытудың имитациялық технологияларын пайдалану;

Жалпы – мамандарды даярлаудың қазіргі технологияларының сапасын жетілдіру.

Инновациялық технологиялар білім беру сапасын арттыруды қамтамасыз етеді, демек, ЖОО-ның білім беру қызметі нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді [3, 201 – 206 б.].

Инновациялық әдістер дәстүрлі түрде де, электронды мультимедиялық оқулықтар мен оқу құралдарын қолдана отырып, қашықтықтан оқыту технологиясына байланысты да іске асырылуы мүмкін. Инновациялық әдістер мына төмендегі кестені көздейді:

Сурет 2. Білім берудің әдістері

Қазіргі уақытта ТарМПУ-де студенттердің танымдық қызметін және белсенділігін арттыру мақсатында оқу процесіне электрондық оқыту құралдарын пайдалана отырып, оқытудың инновациялық технологиялары мен интерактивті әдістері енгізілуде. Олардың ішінде: «іскерлік» және «рөлдік ойындар», «миға шабуыл», кейс-әдіс, онлайн-бағдарламалар, тренингтер, «дөңгелек үстелдер», дискуссиялар және басқалар. Инновациялық оқыту негізінде келесі технологиялар жатыр:

- ✓ дамытушылық оқыту;
- ✓ проблемалық оқыту;
- ✓ сыни ойлауды дамыту;
- ✓ оқытуға сараланған көзқарас;
- ✓ сабақта табысқа жету жағдайын жасау .

Студенттерді оқытудың интерактивті әдісі интерактивті тақтаны қолдану ғана емес, сонымен қатар компьютерлер, ноутбуктер, планшеттер, мультимедиялық проекторлар және басқа да білім беру интернет-сайттарына шығуға мүмкіндік беретін электронды оқыту құралдарын қолдану, яғни онлайн режимінде оқыту болып табылады.

Бүгінгі күні көптеген оқытушылар оқытудың нәтижелілігіне қол жеткізу мақсатында білім беру ордаларында оқытудың заманауи технологиялары мен инновациялық әдістерін өз сабақтарында кеңінен қолданады. Бұл әдістер оқытуда қолданылатын белсенді және интерактивті формаларды қамтиды. Белсенді студенттер оқытушыға және онымен бірге білім алатындарға қатысты белсенді ұстанымдарын қарастырады. Оларды қолдану кезінде оқулықтар, дәптерлер, компьютер, яғни оқыту үшін қолданылатын жеке құралдар қолданылады. Интерактивті әдістердің арқасында басқа студенттермен ынтымақтастықта білімді тиімді игеру жүргізіледі. Интерактивті әдістер жаңа материалды сапалы меңгеруге ықпал етеді. Сондықтан колледжде оқытудың инновациялық әдістері студенттердің танымдық қызығушылығын дамытуға ықпал етеді, оқитын материалды жүйелендіруге және жинақтауға, талқылауға және диспутациялауға үйретеді. Студенттер алған білімдерін түсініп, өңдеп, оларды тәжірибеде қолдану дағдыларын меңгеріп, қарым-қатынас тәжірибесін алады. Оқытудың инновациялық әдістері дәстүрлі әдіс-тәсілдердің алдында басымдыққа ие, өйткені олар студенттің дамуына ықпал етеді, шешім қабылдауда оның дербестігін үйретеді [4, 182-188 б.].

Интерактивті қызмет түрлері имитациялық және рөлдік ойындарды, дискуссияларды, модельдеуші жағдайларды қамтиды. Интерактивті әдістер жаңа материалды сапалы меңгеруге ықпал етеді. Бұл әдістер оқытылып жатқан материалда студенттер тобы жұмыс істейтін оқытудың ұжымдық нысандарына жатады, бұл ретте олардың әрқайсысы

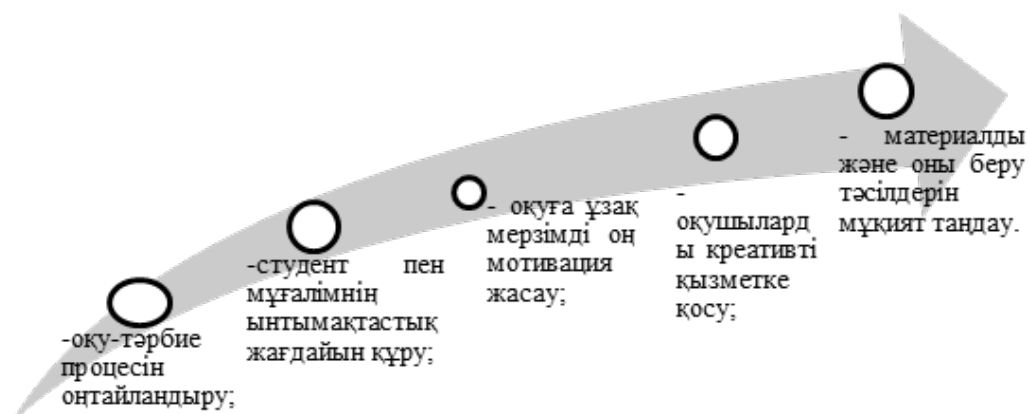
атқарылған жұмысқа жауапты болады. Осы әдістерді қолдану арқылы студенттердің оқуға деген белсенділігін арттыруға болады. Оларға тиесілі:

- пәндік сипаттағы жаттығулар;
- топтық тапсырмалар;
- білім беру, рөлдік, іскерлік ойындар, имитация;
- экскурсия сабақтары;
- шығармашылық адамдармен және мамандармен кездесу-сабақтары;
- спектакль-сабақтар, фильмдер жасау, газет шығару;
- бейнематериалдарды, интернетті, көрнекілікті пайдалану;
- «шешім ағашы», «ми шабуылы» әдістерінің көмегімен күрделі сұрақтар мен мәселелерді шешу.

Білім берудің инновациялық технологияларының басты мақсаты-адамды тұрақты өзгермелі әлемдегі өмірге дайындау.

Оқытудың инновациялық әдістері басымдылығы адамгершілік құндылықтар болып табылатын әдісті де көздейді. Ол кәсіби этикаға негізделген жеке адамгершілік ұстанымдарды қалыптастыруға, сыни ойлауды қалыптастыруға, өз пікірін білдіру және қорғай білуге ықпал етеді. Инновациялық әдістер тек білім иесі ғана емес, сонымен қатар студенттердің шығармашылық ізденістерін бастайтын тәлімгер болып табылатын оқытушының рөлін де өзгертуге мүмкіндік берді. Осыған байланысты білім беру жүйесі қажетті ақпаратты өз бетінше анықтай алатын, өңдей алатын, талдай алатын және оны қажетті сәтте тиімді пайдалана алатын маманның жаңа түрін қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Бұған жоғары білікті мамандарды (бакалавр - магистр - доктор) көпдеңгейлі даярлауға көшумен қол жеткізуге болады [5, 456].

Бүгін «Сабақты қызықты, жарқын етіп қалай жасау керек?» деген сұрақтармен ойламаған мұғалім жоқ. «... Студенттерді өз пәндерімен қалай қызықтырады? Сабақта әр студент үшін табыс жағдайын қалай жасауға болады?» студенттердің сабақта өз еркімен, шығармашылықпен жұмыс жасауын, әрбір жетістіктің ең жоғарғы деңгейінде пәнді барынша тануды қандай заманауи оқытушы армандамайды. Қоғамның жаңа ұйымы, өмірге жаңа көзқарас білім ордаларына жаңа талаптар қояды. Инновациялық білім берудегі технологияларды қолдануда студенттердің белсенділігін арттыру жолдары 3 кестеде көрсетілген [6, 256].

Сурет 3. Студенттердің белсенділігін арттыру жолдары

Бүгінгі күні білім ғылым саласында инновациялық педагогикалық технологияларды кеңінен қолдану аясында болашақ құзыретті мамандарды өсіріп, дамыту мәселесі мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып отыр. Жаңа заман маманы ертеңгі

еліміздің болашағы, сондықтан инновациялық технологияларды қолдануда студенттердің белсенділігін арттыру заман талабы болып отыр.

Қорытынды. Оқытудың негізгі мақсаты - студенттердің белгілі бір білім, білік, дағды жинақтауы ғана емес, сонымен қатар білім беру қызметінің дербес субъектісі ретінде даярлау. Қазіргі білім беру негізінде мұғалім де, студенттің де белсенділігі осы мақсатпен - шығармашылық, белсенді тұлғаны тәрбиелеу, өз бетімен жетілдіре білетін және заманауи білім берудің негізгі міндеттеріне бағынады. Оқытудың инновациялық тәсілі оқу процесін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Инновациялық білім берудегі технологияларды қолдануда студенттердің белсенділігін арттыру жолдарында біз мына жетістіктерге жетеміз:

- интеллектуалдық, коммуникативтік;
- студенттердің шығармашылық қабілеттерін;
- студенттердің тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру;
- оқу-танымдық қабілетке әсер етуі;
- шығармашылық деңгейіне өсуі;
- ойлаудың әртүрлі түрлерін дамыту;
- сапалы білім, білік және дағдыларды қалыптастыру.

Студенттердің белсенділігін ғылыми тұрғыда дамыту, өз бетімен жұмыс істеуге дағдыландыру, сөйлеу шеберліктерін арттыру, ақпараттық құралдарды іздестіру және оны пайдалана білу мақсатында жаңа технология әдістерін тиімді пайдалану ұстаз шеберлігінің белгісі.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Инновациялық Қазақстан-2020» форумы [Электронды ресурс]. - URL: <http://www.akorda.kz/ru/events/segodnya-glava-gosudarstva-nursultan-nazarbaev-prinyal-uchastie-v-forume-innovacionnyi-kazahstan-2020-i-provel-soveshchanie-po-razvitiyu-inn> (қаралған күні: 18.02.19).
2. Оспанова Б.А. Инновационное образование в условиях глобализации. - Москва, 2010.
3. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения / Н.Н. Симоненко // Вестник Тихоокеанского государственного университета. - 2012. - № 2. - С. 201- 206
4. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика / И.М. Осмоловская // Народное образование, 2010. - № 6. - С. 182-188.
5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998. - 456 с.
6. Слостенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность. - М.: «Издательство Магистр», 1997. – 256 с.

А.К. Даменова

Таразский государственный педагогический университет, Тараз, Казахстан

Пути повышения активности студентов при использовании инновационных технологий

Аннотация. В настоящее время набирает обороты применение информационно-коммуникативных технологий (ИКТ) в образовательной и социально-экономической системе. Личностное становление студента в сфере инновационного образования основано на повышении студенческой активности и развитии педагогической креативности.

Главной целью технологических нововведений в инновационном образовательном процессе является подготовка активных студентов, умеющих самостоятельно находить, перерабатывать и применять необходимую информацию. Следовательно, для качественного изменения личности студентов в высших

учебных заведениях необходимо повышать познавательный интерес и учебную активность студентов, применяя инновационные методы, используя систематизацию учебных материалов, обсуждение и диспуты. На занятиях с применением инновационных технологий используются такие методы, как аудиовизуальные, методы активного обучения («мозговой штурм», «кейс-стади», метод проектов и др.), современные учебные технологии - «Дискуссия», «Диспут», «Коллажи», учебные игры и др. Все эти методы нацелены на повышение познавательной активности студентов.

Ключевые слова: инновация, интерактивная доска, парадигма, мультимедия, экскурсия, дискуссия, технология.

A.K. Damenova

Taraz State Pedagogical University, Taraz, Kazakhstan

Ways to increase student activity when using innovative technology

Abstract. The use of information and communication technologies (ICT) in the educational and socio-economic system is currently gaining momentum. ICT have a steadily growing character with an integrative ability in all branches of human life. In the educational environment, which is aimed at the personal development and development of the student, pedagogical creativity is considered an integral part of the entire educational process.

The main purpose of technology in the innovative educational process is to determine the necessary information, the acquisition and further successful application of the acquired information. Therefore, in order to improve the image of a student in a higher educational institution, it is necessary to exert a positive influence on the activation of cognitive interest through systematization, discussion and dispute. The following innovative technologies are used during the lesson: audiovisual, active learning methods (“brain storm”, “seisc stage”, project method, etc.), modern educational technologies: “Discussion”, “Dispute”, “Collages”, academic games, etc. All these techniques are aimed at improving the cognitive activity of students.

Keywords: innovation, interactive board, paradigm, multimedia, excur.

References

1. Nazarbayev N.A. Innovacijalyk Kazakstan-2020» forumy [Innovately Kazakhstan-2020» forum]. - Available at: <http://www.akorda.kz/ru/events/segodnya-glava-gosudarstva-nursultan-nazarbaev-prinyal-uchastie-v-forume-innovacionnyi-kazakhstan-2020-i-provel-soveshchanie-po-razvitiyu-inn> (Accessed: 18.02.19).
2. Ospanova B. A. Innovacionnoe obrazovanie v uslovijah globalizacii [Innovative education in the conditions of globalization] (Moscow, 2010).
3. Simonenko N.N. Upravlenie obrazovatel'nymi uslugami s primeneniem innovacionnyh metodov obuchenija [Management of educational services using innovative teaching methods], Vestnik Tihookeanskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Pacific national University], 2, 201-206 (2012).
4. Osmolovskaya I.M. Innovacii i pedagogicheskaja praktika [Innovations and pedagogical practice], Narodnoe obrazovanie [Folk education], 6, 182 – 188 (2010).
5. Selevko G. K. Sovremennye obrazovatel'nye tehnologii [Modern educational technologies], Textbook. (Narodnoe obrazovanie, Moscow, 1998, 456 p.) .
6. Slastenin V.A. Pedagogika: innovacionnaja dejatel'nost' [Pedagogics: innovation activity], (Izdatel'stvo «Magistr», Moscow», 1997, 256 p.).

Автор туралы мәлімет:

Дәменова А.К. - п.ғ.к., «География және экология» кафедрасының доцент м.а., Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Жамбыл даңғылы, 16 а, Тараз, Қазақстан.

Damenova A.K. - Candidate of pedagogical sciences, The Department of «Geography and ecology» V. V. St. associate Professor, Taraz state pedagogical University, Zhambyl ave., 16 a, Taraz, Kazakhstan.

IRSTI 14.35.07

G.Z. Moldakhmetova, K.Zh. Esdaulet, Zh.R Mukanova, A.R. Iskakova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: gulnaramold@mail.ru, kimbat.95@mail.ru, vesna8207@mail.ru, ainurram@mail.ru)

Assessing learners in Master degree program and measuring its effect

Abstract. The article presents the European, Russian, and Kazakhstani requirements for postgraduates to study academic English. It is noted that the necessity of learning a foreign language in the process of writing research work. The comparison of the evaluation system criteria for postgraduates according to the European and Eurasian National University named after L.N. Gumilyov (ENU) standard, studying the course “Foreign language (professional)” for non-oriented, in terms of motivation and objectivity. The practical tasks are considered the educational-methodical complex in the discipline on the mastering and developing educational cognitive competence, and the achieving necessary results in language learning. The example of two groups shown on practical and independent work, the results applying the current ENU assessment system and the possibility of usage in evaluating other courses of philology.

Keywords: assessment, postgraduates, foreign language, measuring system, examination, skills.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-43-54>

Received: 4.05.19 / **Accepted:** 20.08.19

Introduction. L.N. Gumilyov Eurasian National University develops intensive international activities within the academic mobility.

One of the factors attracts vast number of students for exchange program of the specially developed English course with focus on the academic writing and the academic communication. “Professional Foreign language (English)” in non-major master’s program specialties institutions of higher education provides formation of a foreign language communication skills in scientific area, situations taking into consideration the specific features of academic and professional thinking of postgraduates during the organization of motivational and cognitive, oriented-research activity. This course assumes, that postgraduates improve communicative skills by using the academic writing, and develop research skills in the particular field of science.

The purpose of learning foreign language of postgraduates for those who do not English as a major discipline. This development of educational and informative competence and formation of positive motivation to studying of language.

T. Nazarenko has noted “there is a question in the organizing conditions of the teaching foreign languages process in a non-major master’s program arises about requirement to explore ways of formation the practical cross-cultural communication skills for candidates for masters in a foreign language applying by interdisciplinary relationships with other subjects studied in the grad school.” [1].

Currently, any postgraduate is required not only English language proficiency, but also have certain competencies (Table 1). “The expert has to be able to estimate the information critically, to predict result in a context of uncertainty and to work in sub-standard situations. Moreover, they have to increase the professional and cultural level gradually, to acquire knowledge directly and indirectly connected with the sphere of professional activity, learn new methods of a research and use foreign language as a means of professional communication.” [2,13 p.].

The aim of the research:

Considering to current system of assessment in English for Specific Purposes teaching in ENU.

The objectives of the research:

1. Comparative analysis of European system of assessment
2. Types of required competence for postgraduates in English for Specific Purposes (ESP) learning
3. Analyze the progress in ESP learning
4. Formulate the practical ESP learning recommendations for postgraduates.

Table 1

Types of competencies required for a master’s degree in the process of writing research work

<p>Moscow Automobile and Road Construction State Technical University (MADI) PhD in Education., T.D. Polyakova</p>	<p>Republic of Kazakhstan (Eurasian national university of L.N. Gumilyov)</p>	<p>The University of Warwick, England</p>
<p><u>1. Linguistic subjective competence</u> - teaching students general scientific lexicon and special terminology, their correct usage in the course of research work.</p> <p><u>2. Sociolinguistic subjective competence</u> – ability to define and use valid language forms and means depending on the purpose, a situation and the status of participants of cross-cultural communication.</p> <p><u>3. The discursive subjective competence</u> provides both spoken and written acquired skills to understand and build complete, coherent and logical oral and written statements different genres.</p> <p><u>4 Strategic competences</u> - mastering verbal and non-verbal means of colloquium and written communication typical for process of research.</p> <p><u>5. Sociocultural competence</u>- acquisition by listeners of cultural knowledge of cultural values and the social relations, behavior, installations and norms of communication in the countries of a target language and also ideas of professional culture in the academic sphere of communication.</p> <p><u>6. Social subjective competence</u> - first of all, acquisition by postgraduates of ability to enter communication with native speakers [3,27-28 p.].</p>	<p><u>1. In the system of the speech and communication:</u></p> <p>spontaneously, without experiencing difficulties in selection of words, to express the thoughts; to tell fluency on the general, educational and professional subjects, accurately designating interrelation of the ideas</p> <p>In the system of the speech and communication:</p> <p>spontaneously, without experiencing difficulties in selection of words, to express the thoughts; to tell fluency on the general, educational and professional subjects, accurately designating interrelation of the ideas;</p> <p>- to express ideas with no difficulties by paraphrasing words; communicate without preparation, grammatical mistakes, for no apparent restriction with observed different social roles;</p> <p>- underline personal interest in work, explain and support point of view with evidence</p> <p><u>2. In the part of written and spoken forms of communications postgraduates display readiness and ability:</u></p> <p>- to construct a monological statement in the form of a reasoning on a subject, the analysis, arguments, commenting for the purpose of expression of the personal relation;</p> <p>- to reconstruct a statement on read or listened text according to task taking into account the author of the speech, in communication situation;</p> <p>- to limit the time accorded speakers, to make alternative proposals, to state the main idea on a subject;</p> <p>- to possess specifics of realization of communicative intensions at the verbal and nonverbal level with use of idiomatic expressions;</p> <p>- to summarize and estimate results of a conversation, debate, discussion;</p> <p>- write an essay with elements of discussion;</p> <p>- expound proofs of thoughts, problem, in situations by using various support;</p> <p>- to write the text for presentation report;</p> <p>- considering rules of academic writing, to be able to write thesis and the summary for scientific articles [4,6 p.].</p>	<p>Formulation of research question and derived objectives suitable for the degree and consistent with the time and resource available to conduct the research.</p> <p>The work must be perfectly scoped to carry out in a balanced manner in the time expected to be available.</p> <p>Critically evaluation of the research context, synthesizing ideas from a referenced review of relevant source material.</p> <p>Selection and justification choice of approach taken in research (i.e. research methods) to suit the requirements of the specific research question and to consider risks in carrying out the project appropriately, applying suitable mitigations. Devise and perform an investigation, informed by the findings of previous workers in the field, efficiently utilizing available resources and dealing with problems appropriately.</p> <p>Present findings in the dissertation with clarity, appropriately evaluating the confidence that should be placed in any findings.</p> <p>Demonstration of benefit of work undertaken.</p> <p>Presentation of dissertation must be well-structured with outstanding usage of headings and sub-sections that clearly show the development of a logical argument [5].</p>

Applying for a Master’s degree, candidates have to pass a general test, which includes listening and grammar tasks. These tests cannot assess applicants’ knowledge of academic English, as they are created for middle level of English (pre-intermediate/ intermediate) students. At the stage of qualifying examinations to the Master’s degree, there is a discrepancy of the fundamental knowledge and skills, and the future curriculum. To begin with, it is necessity to review the system of selection of students for the master’s degree program - the results of first examination tests should accurately reflect the level of proficiency of academic English.

It is necessary to understand, that postgraduates of the scientific and pedagogical direction will face such tasks as writing articles in the domestic magazine, underlining the keywords and writing summary in a foreign language. At the same time the situation of writing article in the foreign magazine obligates training of all text article in a foreign language, it can be included in the program only with condition of high level of initial preparation of postgraduates.

Nowadays, not only the problem of academic English knowledge level of postgraduates, but also the question connected with the system efficacy of estimation knowledge is relevant.

If cover the European standard, it involves evaluation in two directions – the academic speech and the academic writing (Table 2).

Table 2

The system of evaluation of undergraduates according to the European standard

Speaking task result (theoretical part) 30% (10% - 40%)		Writing task result (academic writing) 60% (40% - 100%)	
The basic knowledge on themes	7%	Compliance to the set subject (the ordered number of words) acceptable/unacceptable	5%
Determination of definition	3%	Style	15%
Extended knowledge of theme(examples, differences, explanations)	10%	Structure	10%
Critical thinking	10%	Availability of arguments	20%
		Extended academic English (prof. vocabulary, speech pattern, cohesive device)	10%
<u>Presence – 10%</u>			

According to Table 2 we see the conversational result is estimated at 30%, the academic writing - 60% and is separately estimated presence of the student on occupations – 10%. At the same time, 30% can be received for a theoretical part at compliance to certain requirements; it is related to the academic writing.

In a special course of the academic foreign language of ENU the system of estimation is presented.

Considering the system of assessment system in L.N. Gumilyov Eurasian National University, remarkable reduction of requirements to the academic writing will be revealed which unlike the European standard is reduced to 34%, a theoretical part - 5%. At the same time, assessment for presence became much 39% higher (Table 3).

Table 3

The assessment system of international postgraduate studies

Colloquium result (theoretical part) 25% (49% - 74%)	
The basic knowledge of theme	5%
Determination definition	3%
Extended knowledge of theme(examples, differences, explanation)	7%
Critical thinking	10%
<u>Presence – 49%</u>	
<i>Note: excess/ the insufficient quantity of words or change of the set subject - is estimated from 0% to 5% (owing to expenses of temporary resources)</i>	

In this system of assessment, it is focused on the presence of a postgraduate in disciplines where the teacher explains all features of the academic English and also concentrate on existence and providing independent written works.

In addition, this assessment of the current progress at the rate of “Academic writing” is directed to formation of steady positive motivation to studying English.

It should be noted that while developing a course for a non-professional in L.N. Gumilyov Eurasian National University, some difficulties of the mastering terminological lexicon were studied considered specialty. The corresponding tasks for introduction with the difficult and converted words and schemes on this purpose developed for determination their values and exercise for formation of skills and usage in the speech.

Let’s consider on the example of Unit 2 of the methodology of discipline.

Each Unit is devoted to a certain subject and begins with an object, the purposes and also designates skills which help acquire those tasks which are reflected in Unit. For instance,

«Theme: Developing a focus

Objectives: learn how to choose a topic; practice narrowing the topic to establish a focus; come up with a working title

Methodical instructions: This theme must be worked out during two lessons a week according to timetable and its result can be achieved through extension the use of academic language in speech activity: speaking, reading, writing and listening:

- The formation of listening skills can be developed when using a class video;
 - The development of writing skills must be exercised through self-work tasks;
 - Reading skills should be improved in course of working on training materials the content of which is intended to be understood in full;
 - Speaking skills can be developed through active communication on the Unit’s topics. »
- [4,17 p.].

Each Unit begins with the reference to the video record which in detail shows a topic of the lesson, and by means of questions and tasks to this video the postgraduate has to understand the basic terminological concepts of the academic English. So in this Unit the postgraduate learns to establish correctly a subject of the research, the essay - «Developing a research topic».

All exercises of a lesson are directed to practical assimilation by postgraduates for theme,

tasks are formed from simple to difficult:

«2.1 Look at the following essay titles. Write the numbers 1-9 where you think they should go in the table that follows, according to how general or specific each title is.

1. A comparative analysis of monetary policies in the USA and Japan during the crisis of 2008-2009.
2. Why organic foods are better for the consumer.
3. Three results of global warming in China.
4. The causes of unemployment.
5. The intelligence of intelligent buildings; evaluating current trends and examining what the future holds.
6. The melting poles: the greatest danger from climate change.
7. Herbal medicine and human health.
8. The establishment of the Asian Currency unit; a comparative analysis with the European Currency Unit.
9. The Internet and marketing» [4,19-20 p.].

Most general	General specific	Most specific

Then the tasks afford to formulate practical skills of postgraduates.

«3.1. Add to the list of questions for the following topic, based on the above examples.

The education system in Argentina

What problems exist in the Argentinian education system?

How can the Argentinian education system be improved?» [4,21 p.].

Unit designed in particular approach allows postgraduates not only to understand a theoretical part, but also to use mastering skills of the knowledge in practice and to fix it in writing individual works on a particular subject. And in this case presence of the postgraduate in the courses is necessary for his/her own purpose.

When teaching the course “Academic writing” it is necessary to consider not only the level of English which can be a variable in a group of postgraduates. In this case, teachers should acquire the system of estimation.

Stepanova M.M. states that “criterion qualities of the higher education, formation of competences and competence of graduates. However, standards of higher educational institutions constantly change for the purpose of improvement of educational purposes, but methods of assessment of quality of teaching have to change dynamically” [6,47 p.]. According to the State program of development of education in the Republic of Kazakhstan for 2005-2010 approved by the President Decree of Kazakhstan on October 11, 2004 No. 1459 it provides the system of the higher and postgraduate education conditions on accession of Kazakhstan to Bologna Process will be created instead of the traditional system of the organization of educational process, the credit system of teaching which stimulates active individual work of students is introduced, providing selectivity an individual educational trajectory and mobility. Moreover, it organizes high level of the academic freedom of bachelors, postgraduates and PhD candidates, promotes recognition of documents on education in world educational area [7,102-107 p.].

Will consider the system of evaluation on the example of 2 groups, which clearly demonstrates language level at postgraduates.

If to consider the first current control (CC1) on the example of performance of independent written works in both groups (Table 4-7), then we will notice that the level of knowledge is higher in group No. 1. The same trend is also observed on the second current control (CC2).

Table 4

Independent writing task of group 1

Weeks							CC1	Weeks								CC2
1	2	3	4	5	6	7		8	9	10	11	12	13	14	15	
n.c.	53	85	87	83	85	75	78	80	88	85	55	75	85	88	n.c.	79,43
n.c.	30	70	70	70	72	75	64,5	75	78	77	65	75	75	75	n.c.	74,29
n.c.	55	75	75	70	72	95	73,67	95	93	93	94	95	75	90	n.c.	90,71
n.c.	53	80	80	80	81	80	75,67	80	82	81	100	90	80	75	n.c.	84
n.c.	30	73	a	75	78	70	54,33	70	73	72	72	75	75	75	n.c.	73,14
n.c.	60	80	80	10	81	95	67,67	95	95	95	94	95	95	95	n.c.	94,86
n.c.	53	75	73	70	72	70	68,83	70	73	71	94	95	80	75	n.c.	79,71
n.c.	90	90	90	90	95	97	92	97	97	97	100	95	90	97	n.c.	96,14
n.c.	60	77	80	75	80	85	76,17	85	90	90	95	95	85	80	n.c.	88,57
n.c.	90	90	90	90	95	97	92	97	97	97	85	97	90	97	n.c.	94,29
n.c.	55	70	73	70	70	78	69,33	78	80	81	94	94	75	75	n.c.	82,43
n.c.	60	78	19	80	81	90	68	90	92	92	a	90	85	85	n.c.	76,29
n.c.	a	65	65	60	60	55	50,83	a	60	85	65	75	75	67	n.c.	61
n.c.	53	75	73	7	70	75	58,83	75	78	77	100	80	80	75	n.c.	80,71
n.c.	60	80	80	70	82	80	75,33	80	83	87	100	88	80	75	n.c.	84,71
n.c.	90	90	90	90	95	97	92	97	97	97	100	96	96	97	n.c.	97,14

Table 5

Practical tasks of group 1

Weeks							CC1	CC1 Total	MIC1	RI	Weeks								CC2	CC2 Total	MIC 2	R2	RA	Exam.	%	Alphabetical	In points
1	2	3	4	5	6	7					8	9	10	11	12	13	14	15									
n.c.	53	85	87	83	85	75	78	78	75	76,5	80	88	85	55	75	85	88	n.c.	79,43	79,43	85	82,21	79	82	80	B	3.0
n.c.	30	70	70	70	72	75	64,5	64,5	75	69,75	75	78	77	65	75	75	75	n.c.	74,29	74,29	85	79,64	75	72	74	C+	2.33
n.c.	55	75	75	70	72	95	73,67	73,67	95	84,33	95	93	93	94	95	75	90	n.c.	90,71	90,71	90	90,36	87	90	88	B+	3.33
n.c.	53	80	80	80	81	80	75,67	75,67	80	77,83	80	82	81	100	90	80	75	n.c.	84	84	80	82	80	75	78	B-	2.67
n.c.	30	73	a	75	78	70	54,33	54,33	70	62,17	70	73	72	72	75	75	75	n.c.	73,14	73,14	80	76,57	69	60	65	C+	2.0
n.c.	60	80	80	83	81	95	79,83	76,18	95	85,59	95	95	95	94	95	95	95	n.c.	94,86	94,86	95	94,93	90	97	93	A-	4.0
n.c.	53	75	73	70	72	70	68,83	68,83	70	69,42	70	73	71	94	95	80	75	n.c.	79,71	79,71	85	82,36	76	50	66	C	3.33
n.c.	90	90	90	90	95	97	92	92	97	94,5	97	97	97	100	97	90	97	n.c.	96,43	96,34	97	96,67	96	97	96	A	4.0
n.c.	60	77	80	75	80	85	76,17	76,17	85	80,58	85	90	90	95	95	85	80	n.c.	88,57	88,57	80	84,29	82	90	85	B+	3.33
n.c.	90	90	90	90	95	97	92	92	97	94,5	97	97	97	85	97	90	97	n.c.	94,29	94,29	97	95,64	95	97	96	A	4.0
n.c.	55	70	78	70	70	78	70,17	69,92	78	73,96	78	80	81	94	95	75	75	n.c.	82,57	82,53	85	83,76	79	85	81	B	3.0
n.c.	60	78	19	80	81	90	68	68	90	79	90	92	92	a	90	85	85	n.c.	76,29	76,29	85	80,64	80	87	83	B	3.0
n.c.	a	65	65	60	60	55	50,83	50,83	55	52,92	a	60	87	65	75	75	85	n.c.	63,86	63	85	74	63	30	0	F	0.0
n.c.	53	73	73	74	70	75	69,67	66,42	75	70,71	75	78	77	100	80	80	75	n.c.	80,71	80,71	80	80,36	76	85	80	B	3.0
n.c.	90	80	80	70	82	80	80,33	78,83	80	79,42	80	83	87	100	88	80	75	n.c.	84,71	84,71	85	84,86	82	85	83	B	3.0
n.c.	90	90	90	90	95	97	92	92	97	94,5	97	97	97	100	97	96	97	n.c.	97,29	97,24	97	97,12	96	97	96	A	4.0

Table 6

Independent writing task of group 2

Weeks							CCI	Weeks							CC2	
1	2	3	4	5	6	7		8	9	10	11	12	13	14		15
n.c.	70	60	70	75	79	75	71,5	78	75	75	76	75	80	85	n.c.	77,71
n.c.	85	55	85	90	96	95	84,33	85	95	95	a	72	85	90	n.c.	74,57
n.c.	85	55	85	90	96	95	84,33	85	95	95	a	70	85	90	n.c.	74,29
n.c.	a	a	55	a	49	70	29	a	70	70	65	74	a	75	n.c.	50,57
n.c.	a	15	55	50	70	65	42,5	70	65	a	65	75	70	75	n.c.	60
n.c.	40	90	90	90	92	95	82,83	85	95	95	92	90	88	90	n.c.	90,71
n.c.	45	50	65	a	60	75	49,17	78	75	75	70	a	75	85	n.c.	65,43
n.c.	55	15	70	70	75	75	60	75	78	78	60	75	78	90	n.c.	74,86
n.c.	a	70	78	85	80	90	67,17	80	90	90	a	73	75	80	n.c.	69,71
n.c.	75	100	92	90	95	95	91,17	85	95	95	80	80	90	90	n.c.	87,86
n.c.	15	75	65	75	75	75	63,33	78	75	75	85	90	80	75	n.c.	79,71
n.c.	15	a	a	a	a	a	2,5	a	a	a	a	a	a	a	n.c.	0
n.c.	15	a	60	a	60	65	33,33	70	75	65	68	75	70	75	n.c.	71,14

Table 7

Practical tasks of group 2

Weeks							CCI	CCI Total	MIC1	RI	Weeks														CC2	CC2 Total	MIC2	R2	RA	Exam.	TOTAL MARK		
1	2	3	4	5	6	7					8	9	10	11	12	13	14	15	%	Alphabetic	In points												
n.c.	70	60	70	75	73	75	70,5	70,5	75	72,9	78	75	75	76	75	80	80	75	76,75	77,04	78	77,52	75	80	77	B-	2,67						
n.c.	85	55	85	90	96	95	84,33	84,33	95	89,67	85	95	95	a	72	85	90	90	76,5	75,92	95	85,46	88	97	92	A-	3,67						
n.c.	85	55	85	90	96	95	84,33	84,33	95	89,67	85	95	95	a	70	85	90	87	75,88	75,4	90	82,7	86	97	90	A-	3,67						
n.c.	a	a	55	a	49	70	29	29	70	49,5	a	70	70	65	74	a	75	73	53,38	52,53	74	63,27	56	75	64	C-	1,67						
n.c.	a	15	55	50	70	65	42,5	42,5	65	53,75	70	65	a	65	75	70	76	70	61,38	60,96	72	66,48	60	70	64	C-	1,67						
n.c.	40	90	90	90	92	95	82,83	82,83	95	88,92	85	95	95	92	90	88	75	90	88,75	89,34	90	89,67	89	97	92	A-	3,67						
n.c.	45	50	65	a	60	75	49,17	49,17	75	62,08	78	75	75	70	a	75	75	85	66,62	66,27	80	73,13	68	88	76	B-	2,67						
n.c.	55	15	70	70	75	75	60	60	75	67,5	75	78	78	60	75	78	85	80	76,12	75,74	80	77,87	73	90	80	B	3,0						
n.c.	a	70	78	85	80	90	67,17	67,17	90	78,58	80	90	90	a	73	80	80	80	71,62	71,05	85	78,03	78	85	81	B	3,0						
n.c.	75	100	92	90	95	95	91,17	91,17	95	93,08	85	95	95	80	80	90	90	90	88,12	88,04	90	89,02	91	97	93	A-	3,67						
n.c.	15	75	65	75	75	75	63,33	63,33	75	69,17	78	75	75	85	90	80	80	85	81	80,61	85	82,81	76	80	78	B-	2,67						
n.c.	15	a	a	a	a	a	2,5	2,5	a	1,25	a	a	a	a	a	a	a	a	0	0	a	0	1	non-admission	0	F	0,0						
n.c.	15	a	60	a	60	65	33,33	33,33	65	49,17	70	75	65	68	75	70	85	75	72,88	72,36	80	76,18	63	85	72	C+	2,33						

If to consider the first current control (CC1) on the example of performance of independent written works in both groups (Diagram 1), then we will notice that the level of knowledge is higher in group No. 1. The same trend is also observed on the second current control (CC2).

Diagram 1. Comparing assessment indicators of both groups for the first current control (CC1) for individual written work

When considering the estimated indicators for practical exercises in both groups for the first current control (Diagram 2), there is also a prevalence of Group 1, this trend continues in the second current control

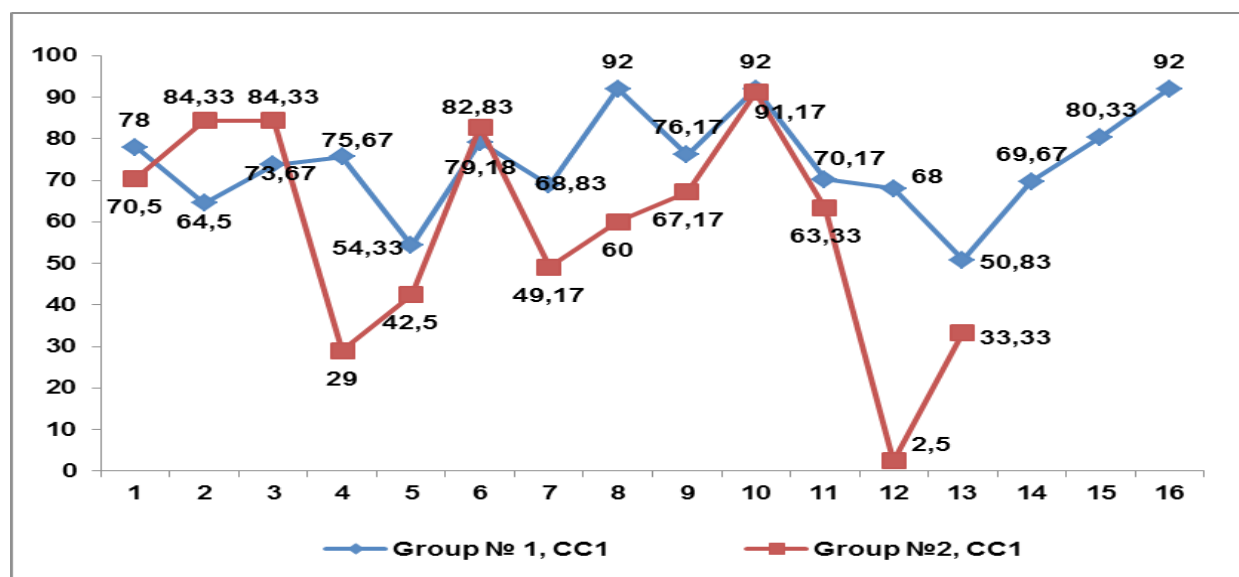

Diagram 2. Comparison of the estimated indicators of both groups for the first current control (TC1) for practical exercises

By comparing examination assessment, we see approximately identical situation in both groups (Diagram 3): 25-30% of postgraduates which showed the knowledge perfectly well, 39-50% which received rating “B”, “B-” “B” (well), 19-23% - rating “C”, “C-”, “C+” (well), 6-8% - the rating of “F” are observed (unsatisfactory). At the same time, there are no postgraduates who received the rating of “D+”, “D” (it is satisfactory or 50-59%).

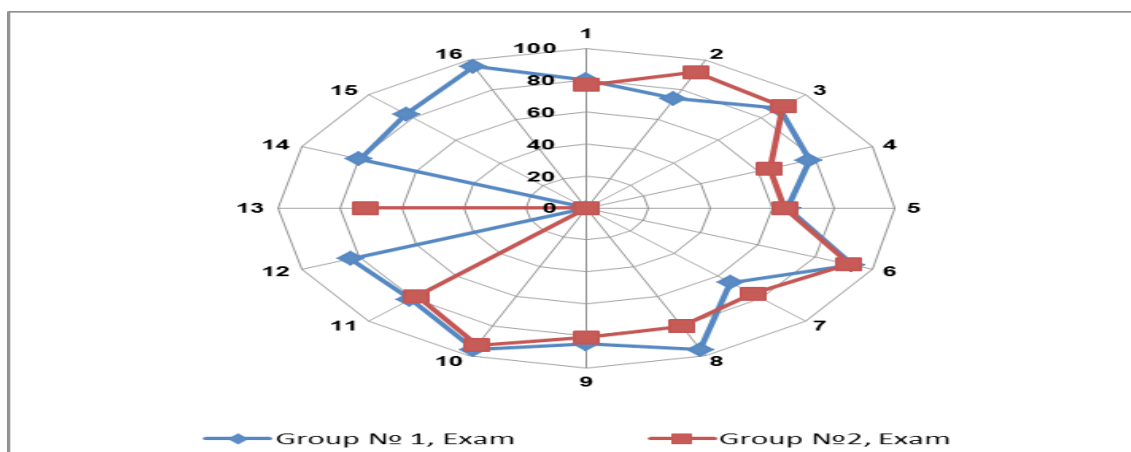

Diagram 3. Comparison of estimated figures for examination both groups

Note: in group No. 1 – 16 postgraduates, in group No. 2 – 13 postgraduates in the submitted diagram dominance of group No. 1 is observed at the end that is not considered in the analysis since the overall picture on group undertakes.

According to the data, 80 % of postgraduates are able to study “Professional Foreign Language (English)” course, while 20% study course with difficulty, the level of English language does not allow them to be skilled at “Academic writing”

The current system of assessment in ENU includes definite criteria of achievement evaluation of the planned results of teaching, scores are given for achievements of each postgraduate common requirement, which is known in advance to all participants of educational process. The objectivity and transparency of estimation criteria will be observed. Teaching materials will be introduced to postgraduates’ concrete recommendations and the target of the teacher allow to feel responsibility for a resulting effect. The postgraduate has time to improve total progress work executed insufficiently well. The teacher acts as the consultant here.

Considering the system of assessment postgraduates of philological faculty of ENU studying at the course “Professional Foreign Language (English)”, it is observed that for motivation of students’ teachers should depart from the international standards of estimation, overestimating points. For instance, presence on classes (from 10% to 49%). It brings short-term effect, postgraduates constantly attending classes and the showing elementary knowledge of subjects teaching materials, can get rather successfully admission to examination, but they are not capable to show more profound knowledge in the field of the academic English.

The essence of professional - oriented foreign language consists integration with special disciplines for the purpose of obtaining additional knowledge and formation of professional, significant qualities of the personality, particularly self-assessment.

Postgraduates, in “The Russian philology” take the course “Research methodology course” which purpose to create at postgraduates’ steady professional knowledge, skills in the scientific research field. The program of course helps to develop academic writing, researching, critical thinking. According to the knowledge of English, they should assess and criticize their own mistakes. With the help of this criteri, postgraduates have to improve English academic writing.

The current system of assessment (Table 3) can be applied to the course “Research methodology course” as presence on disciplines and allows the chance more effectively to acquire specific features of scientific style.

Practical part of a course - the maximum opportunity for the student to gain knowledge,

feedback and an appreciation from the teacher. The activities, such as group work, role-play and practical work, not only give immediate feedback to teachers about students' progress, it has also encouraged the students to collaborate with their peers. They enjoy sharing ideas, discussing and solving problems together, and working towards the learning outcomes [8,104 p.]. An individual part of work the student has to reflect extent of assimilation of the given subject as much as possible. Good assessments are those that focus on students and the process of learning [9].

Knowledge of academic English offers great opportunities for students, and it includes the specialized and effective system that impact on motivation and competitiveness. It is known that academic language assists to be more appropriate and successful. In this regard a critical role creates the training program in the course of training at programs of a master degree which contain the requirements of time and will be at the same time available to students with the different level of English.

References

1. Назаренко Т.Ю. Основные принципы обучения иностранному языку по направлению магистратуры в свете новых образовательных стандартов // Гуманитарные научные исследования [Электронды ресурс]. - URL: <http://human.snauka.ru/2015/01/9257> (дата обращения: 03.07.2019).
2. Ширяева Н.Н. Организационно-методическое обеспечение обучения иностранному языку студентов магистратуры: диссертация кандидата педагогических наук. 13.00.02. - Нижний Новгород, Нижегород. гос. лингвист. ун-т им. Н.А. Добролюбова, 2013.- 217 с.
3. Полякова Т.Ю. Обучение иностранному языку студентов в магистратуре инженерных направлений // Вестник ФГОУ ВПО МГАУ. - 2014. - № 1. - с. 26-29.
4. Сагимбаева Д.Е., Курманаева Д.К., Тажитова Г.З. . - Астана, 2018.
5. The University of Warwick [Электронный ресурс]- URL: <https://warwick.ac.uk/study/postgraduate/> (дата обращения: 10.04.2019)
6. Степанова М.М. Разработка инструментария оценки качества обучения иностранному языку в магистратуре многопрофильного вуза. - Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого, 2015. - С. 45-53.
7. Маусымбаев С.С., Ботатаев В.У. Проблемное обучение как средство активизации познавательной деятельности студентов в курсе теоретической физики // Менеджмент в образовании] - 2005. - № 1. – С.102-107.
8. Asian Social Science [Электронный ресурс]. - URL: www.ccsenet.org/ass (дата обращения: 03.07.2019).
9. Mitchell R. Testing for learning: how new approaches to evaluation can improve American schools. - New York: The Free Press (1992).
- 10.

Г.З. Молдахметова, К.Ж. Есдаulet, Ж.Р. Муканова, А.Р. Искакова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нур-Султан, Қазақстан

Магистратура бағдарламасы бойынша білім алушыларды бағалау және оның әсерін өлшеу

Аннотация. Мақалада академиялық ағылшын тілін оқып жүрген магистранттар үшін талап етілетін еуропалық, ресейлік және қазақстандық талаптар қарастырылған. Ғылыми-зерттеу жұмыстарының барысында магистранттарды шет тілін үйрену қажеттігі атап өтілді. Еуропалық және Еуразия ұлттық университетінің стандарттарына сәйкес магистранттарға бағалау жүйесіндегі критерийлерді салыстырылды. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті лингвистикалық емес мамандықтар бойынша «Шетел тілі (кәсіптік)» курсы оқып, мотивация және объективтілік тұрғысынан қарастырады. Пән бойынша оқу-әдістемелік кешеннің оқу-когнитивтік құзыреттілігін игеру, дамыту мүмкіндіктері және тіл үйренудегі қажетті нәтижелерге қол жеткізу бойынша тәжірибелік міндеттері қарастырылады. Магистранттардың екі

топтарының практикалық және өзіндік жұмысының мысалында ЕҰУ-дің қазіргі заманауи бағалау жүйесін қолданудың нәтижелері және басқа филология курстарын бағалауда оны пайдалану мүмкіндіктері көрсетілді.

Түйін сөздер: бағалау, магистранттар, шет тілі, бағалау жүйесі, сынақ, дағдылар

Г.З. Молдахметова, К.Ж. Есдаulet, Ж.Р. Муканова, А.Р. Искакова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Оценка обучающихся по программе магистратуры и измерение ее эффекта

Аннотация. В статье представлены европейские, российские, и казахстанские требования, необходимые для магистрантов при изучении академического английского языка. Отмечена необходимость изучения иностранного языка магистрантами в процессе научно-исследовательской работы. Проведено сопоставление критериев систем оценок магистрантов, изучающих курс «Иностранный язык (профессиональный)» для неязыковых специальностей, по Европейскому стандарту и по стандарту Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева (ЕНУ) с точки зрения мотивации и объективности. Рассмотрены практические задания учебно-методического комплекса по дисциплине со стороны возможностей освоения и развития учебно-познавательной компетенции и достижения необходимых результатов в изучении языка. На примере практических и самостоятельных работ двух групп магистрантов продемонстрированы результаты применения действующей системы оценки ЕНУ и возможности ее применения при оценивании других курсов филологического направления.

Ключевые слова: оценка, магистранты, иностранный язык, система оценивания, экзамен, навыки

References

1. Nazarenko T.Yu. Osnovnyie printsipyi obucheniya inostrannomu yazyiku po napravleniyu magistratury v svete novyih obrazovatelnyih standartov [The basic principles of teaching a foreign language in the direction of the magistracy in the light of new educational standards] Gumanitarnyye nauchnyie issledovaniya [Humanitarian scientific research] [Electronic resource]. - Available at: <http://human.snauka.ru/2015/01/9257> (accessed: 07.03.2019).
2. Shiryayeva N.N. Organizatsionno-metodicheskoe obespechenie obucheniya inostrannomu yazyiku studentov magistratury : dissertatsiya ... kandidata pedagogicheskikh nauk: 13.00.02 [Organizational-methodical maintenance of training in a foreign language of students of a master degree: the dissertation ... the candidate of pedagogical sciences] (Nizhny Novgorod State Linguistic University named after N. A. Dobrolyubov, Nizhniy Novgorod, 2013, 217 p.).
3. Polyakova T.Y. Obuchenie inostrannomu yazyiku v magistrature inzhenernyih napravleniy [Teaching to a foreign language in the department of engineering directions], Bulletin of the Federal State Educational Establishment of Higher Professional Education “Moscow State Agroengineering University”, 1, 26-29 (1983).
4. Sagimbaeva D.E., Kurmanbaeva D.K., Tazhitova G.Z. Rabochaja (modul'naja) uchebnaja programma ENU po discipline “Inostrannyj jazyk (professional'nyj) dlja obuchajushhihsja po nejazykovym special'nostjam” [Working (module) teaching programme ENU of discipline “Professional foreign language (English) for students with non-language proficiency”] Astana, 2018
5. The University of Warwick [Electronic source]- Available at: <https://warwick.ac.uk/study/postgraduate/> (accessed: 10.04.2019)
6. Stepanova M.M. Razrabotka instrumentariya otsenki kachestva obucheniya inostrannomu yazyiku v magistrature mnogoprofil'nogo vuza// Sankt-Peterburgskiy politehnicheskij universitet Petra Velikogo.[Development of tools for estimation of the quality of teaching a foreign language in the master-school of a multilateral higher education institution] p. 45-53 [in Russian]
7. Mausyimbaev S.S., Botataev V.U. Problemnoe obuchenie kak sredstvo aktivizatsii poznavatelnoy deyatel'nosti studentov v kurse teoreticheskoy fiziki//Menedzhment v obrazovanii.[Problem learning as a means of enhance-

ing students' cognitive activity in the course of theoretical physics // Management in education] -2005. - № 1. -р. 102-107 [in Russian]

8. Asian Social Science. - Available at: www.ccsenet.org/ass (accessed: 03.07.2019).

9. Mitchell R. Testing for learning: how new approaches to evaluation can improve American schools (The Free Press, New York, 1992).

Information about authors:

Moldakhmetova G.Z. – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Foreign Languages Faculty of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan str., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Esdaulet K.Zh. – 1st year master student of russian philology faculty at L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan str., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mukanova Zh.R. -1st year master student of russian philology faculty at L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan str., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Iskakova A.R. - master of pedagogical sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukana str., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Молдахметова Г.З. – педагогика ғылымдарының кандидаты, шетел тілдері кафедрасының доценті, филология факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш., 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Есдаулет К.Ж. – «Орыс филологиясы» кафедрасының 1 курс магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш., 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Муканова Ж.Р. - «Орыс филологиясы» кафедрасының 1 курс магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқана көш., 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Искакова А.Р. - педагогика ғылымдарының магистрі, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқана көш., 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

МРНТИ 14.25.07, 14.25.09, 15.81.31

М.У. Мукашева¹, А.К. Шаукенбаева², А.А.Омирзакова³, А.Т. Рахметолла³

¹ *Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, Нур-Султан, Казахстан*

² *Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан*

³ *Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*
(E-mail: mg.mukasheva@gmail.com, akzada_2009@mail.ru, aa19.umirzakova@gmail.com, ainurarakhmetolla@gmail.com)

Развитие вычислительного мышления обучающихся в процессе обучения программированию

Аннотация. Статья содержит результаты исследования феномена вычислительного мышления как нового междисциплинарного направления в науке. В статье также рассматриваются научно-методологические подходы к обоснованию современного концепта «вычислительное мышление» и предпосылки его развития в процессе обучения программированию.

Разработанная гипотетическая (предварительная, экспериментальная) модель семантического влияния программирования на развитие вычислительного мышления будет способствовать системному и комплексному изучению многочисленных аспектов развития вычислительного мышления. Семантическое влияние программирования на развитие вычислительного мышления подразумевает, что при непрерывном обучении программированию высокий уровень абстракции и логики, многократное повторение экспериментально-проверочных действий (автоматизм), визуальное представление результатов, работа с устранением синтаксических и логических ошибок и многое другое оказывают значительное влияние на развитие мыслительных способностей учащихся.

Ключевые слова: компьютеринг, вычислительное мышление, программирование, обучение программированию, информационные процессы, навыки XXI века.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-55-65>

Поступила: 20.08.19 / **Допущена к опубликованию:** 9.09.19

Введение. Компьютеринг, который изучает естественные и искусственные информационные процессы в природе с помощью высокопроизводительных вычислений, способствовал раскрытию и исследованию еще неизвестных и мало изученных в науке феноменальных информационных процессов.

Рассматривая процесс обучения как информационный процесс, компьютеринг выдвигает совершенно новые концепты: «вычислительное мышление» (computational thinking), «человеческое вычисление» (human computation), «человеческое глубинное изучение – метод коллективного интеллекта в режиме реального времени» (human swarming, real-time method for collective intelligence) и многие другие [1,2,3].

С каждым годом становится все яснее идея профессора Жаннет Винг из Университета Карнеги-Меллона (CMU) о превращении вычислительного мышления из философского понятия в реальность и становлении его как неотъемлемого качества человечества на пороге четвертой промышленной революции. Она отмечала, что большинство людей, в том числе и многие родители, компьютерную науку сводят лишь к компьютерному программированию, то есть они видят суть компьютерной науки в узком диапазоне. Профессор при этом уверена, что вычислительное мышление – это ориентир, к которому надо стремиться

преподавателям, научным работникам и практикам в области информатики, попутно меняя в обществе видение этой формы мышления и отношение к ней учителей, родителей, самих учащихся и даже дошкольников [1].

Так же оказывает реальное влияние на развитие человеческого мышления повсеместная цифровизация человеческой деятельности, которая инициировала четвертую промышленную революцию. Цифровые технологии настолько стремительно и прочно вошли в жизнь общества XXI века, что стали определять стиль жизни и влиять на сознание, образ мышления и поведение людей. Как написал Клаус Шваб, основатель Давосского форума, «четвертая промышленная революция основана на цифровой революции и сочетает разнообразные технологии, обуславливающие возникновение беспрецедентных изменений парадигм в экономике, бизнесе, социуме, в каждой отдельной личности. Она изменяет не только то, «что» и «как» мы делаем, но и то, «кем» мы являемся» [4]. В связи с этим вопросы формирования и развития вычислительных навыков, вычислительного мышления все больше привлекает внимание исследователей.

Следует отметить, что активное обсуждение вычислительного мышления в научной среде, многочисленные исследования ученых разных стран, посвященные различным его аспектам, показывают многогранность концепта «вычислительное мышление». В исследованиях, в частности, в докладе Национального исследовательского совета по вычислительному мышлению Национальной академии науки, инженерии и медицины США (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine) неоднократно отмечалось, что отсутствие консенсуса по содержанию и структуре вычислительного мышления затрудняет принятие его согласованного определения, способствующего пропаганде этого фундаментального аналитического умения, свойственного представителю XXI века [5]. Большинство исследователей феномена вычислительного мышления выделяют особую значимость и роль программирования в его развитии, так как появлению концепта «вычислительное мышление» во многом способствовала компьютерная наука, а именно программирование. При этом некоторые исследователи утверждают, что вычислительное мышление не обязательно должно быть связано с компьютерами или программированием.

В целях изучения многоаспектных влияний программирования на развитие мышления обучающихся нами была разработана модель семантического влияния программирования на развитие вычислительного мышления. Предполагается, что данная гипотетическая (предварительная, экспериментальная) модель будет способствовать системному и комплексному изучению многочисленных аспектов развития вычислительного мышления.

Методы исследования. Предпосылки воздействия абстрактного вычисления и вычислительных машин на эволюцию мышления человека впервые были рассмотрены в работах таких ученых в области программирования и искусственного интеллекта, как Д. Финк (Donald Fink, 1966), С. Пейперт (Seymour Papert, 1980), Д. Кнут (Donald Knuth, 1981) и других.

Д. Финк в своей книге «Вычислительные машины и человеческий разум», посвященной особенностям человеческого и искусственного интеллекта, предполагает, что интеллектуальный уровень человечества, создавшего мыслящую машину (компьютер), будет в значительной мере отличаться от интеллектуального уровня, существовавшего на тот момент, когда только начинались попытки создания такой машины. Вычислительные машины будут способствовать развитию человеческого интеллекта, а самое главное - подобное совершенствование найдет свое отражение не столько в изменении способностей каждого отдельного индивидуума, сколько в изменении суммы общечеловеческих знаний.

К примеру, доктор Артур Сэмюэль, разработчик игры по шашкам для IBM-7094, признается, что составленная им компьютерная программа позволяла постоянно одерживать верх над его собственным интеллектом благодаря предварительным вычислениям и

алгоритмам, однако вычислительная машина никогда не смогла бы превзойти его в разработке главной стратегии, самой программы. А. Сэмюэль считает, что программист неизбежно имеет дело с абстракцией гораздо более высокой степени, чем те, которые отражаются в программе [6].

В теории познания мощностъ символизма и функции дескриптивных языков в интеллектуальном развитии человечества ярко выражены и имеют прогностический характер. Третий мир К. Поппера подтверждая теорию С.Брунера, подчеркивает центральную роль дескриптивного языка в человеческой культуре [7,8]. *Также имеются предпосылки к тому, что всеобъемлющие и вездесущие современные технологии и культура способствуют появлению универсального языка для всего мира. Новый язык, возможно, будет схожим с математикой, чтобы избежать двояких толкований и содержать символы, близко отражающие реальные события материального мира. Предполагается, что такой дескриптивный язык в конечном итоге будет разработан искусственным интеллектом, чтобы впоследствии постоянно обновляться в соответствии с существующими и новыми ситуациями в мире [9].*

В свою очередь, история науки доказывает, что генезисом многих открытий в науке и технике стали формальные дескриптивные языки. Например, благодаря символическим приемам дескриптивных языков стали развиваться такие разделы математики, как аналитическая геометрия, теория чисел и другие. Учитывая эти и другие факторы (*технические средства обучения, увеличивающие возможности слов-символов, схем, компьютерные модели, позволяющие достаточно просто объяснить сложные явления и процессы*) С.Пейперт считал, что формальные языки программирования тоже могут стать не только средством управления вычислительных устройств, но и новыми и продуктивными дескриптивными языками мышления. Он утверждал, что создаваемые разработчиками дескриптивные формальные системы вполне могли бы описать или объяснить реальные процессы и прогнозировать поведение его объектов, тем самым превращаясь в гибкий и эффективный инструмент овладения физическими навыками. В дальнейшем его идею подтвердили и другие исследователи. Советский ученый академик А.П. Ершов писал: «Даже обучение, то есть приобретение знаний или, скорее, способности что-то сделать, - это программирование. Лет десять назад профессор Массачусетского технологического института Сеймур Пейперт, один из первых психологов и педагогов, взявший на вооружение концепцию программирования, в серии своих работ убедительно показал, что ребенок научается что-то делать только после того, как он поймет, как это делается. Только после выработки такого понимания повторная тренировка достигает успеха. Заметим, что это касается не только программ, представляющих собой цепочки логических реакций на заранее известные стимулы, но и программ реального поведения, включая всяческую моторику (спорт, музыка, игры и т.п.)» [10].

Его доклад «Программирование – вторая грамотность», с которым он выступил в 1981 году в Лозанне на 3-й Всемирной конференции Международной федерации по обработке информации и ЮНЕСКО по применению ЭВМ в обучении, на долгие годы стал практическим лозунгом обучения информатике в советской школе. Академик А.П. Ершов, отмечая значимость законов обработки информации, способов перехода от знания к действию, способности строить программы и рассуждать о них, предвидеть результаты их выполнения в поступательном развитии человеческого интеллекта, предложил включить эти вопросы в ряд фундаментальных компонентов общего образования вместе с математическими и лингвистическими концепциями. Высказывая идею, «программирование – это вторая грамотность», ученый предполагал, что со временем цифровые технологии неизбежно окажут огромное влияние на интеллектуальное развитие человечества, содержание образования, основные положения теории и практики обучения.

В исследованиях вычислительное мышление рассматривается как более укрупненный мыслительный процесс, включающий в себя алгоритмическое и параллельное мышление, которые побуждают и другие мыслительные процессы, такие как композиционное рассуждение, паттерновое мышление, процедурное мышление и рекурсивное мышление. Исследователи не исключают пересечения между вычислительным мышлением и процессуальным, логическим и системным мышлением, рассматривая их как взаимосвязанные процессы.

Первое описание, раскрывающее сущность понятия «вычислительное мышление», принадлежит профессору Ж. Винг из Университета Карнеги-Меллона (CMU). В частности, широкое использование термина «Computational Thinking» началось с опубликования в 2006 г. её одноименной работы, в которой назначение вычислительного мышления представлено следующим образом: «Вычислительное мышление является способом решения проблем людьми, а не попыткой уподобить человеческое мышление компьютерам. Компьютеры – скучны и нудны, а люди умны и обладают воображением. Мы, люди, делаем компьютеры эффективными. Оснащенные вычислительными устройствами, мы используем наш ум, чтобы решать проблемы, которые мы не могли решать до компьютерной эры, и создавать системы, обладающие функциональностью, ограниченной только нашим воображением» [11].

Впоследствии Ж. Винг предложила следующий вариант определения: «Вычислительное мышление – это мыслительные процессы, участвующие в постановке проблем и их решения таким образом, чтобы решения были представлены в форме, которая может быть эффективно реализована с помощью средств обработки информации».

По определению Американской ассоциации учителей информатики (Computer Science Teachers Association) «вычислительное мышление – это процесс решения проблемы», который состоит из следующих компонентов [12]:

- формулирование проблем таким образом, чтобы позволить использовать компьютер и другие инструменты для их решения;
- логическая организация и анализ данных;
- представление данных через такие абстракции, как модели и имитации;
- автоматизация решения посредством алгоритмического мышления (серии упорядоченных шагов);
- выявление, анализ и реализация возможных решений с целью достижения наиболее эффективного и эффектного сочетания шагов и ресурсов;
- обобщение и перенос процесса решения данной проблемы на процесс решения широкого круга задач.

Другой исследователь, доктор Кю Хан Ко из Калифорнийского государственного университета (California State University, Stanislaus), анализируя наиболее развернутую интерпретацию вычислительного мышления, состоящую из пяти основных компонентов, представленных в докладе Национального исследовательского совета по вычислительному мышлению [5], делает следующий вывод [13]:

- вычислительное мышление не связано с использованием конкретных программ или языков программирования;
- вычислительное мышление – это не компьютерная наука, а ее часть;
- вычислительное мышление было результатом естественной эволюции нашего понимания информатики.

Результаты и обсуждение. Изучение и анализ различных подходов к определению концепта «вычислительное мышление» и его содержания показывают, что в большинстве исследованиях вычислительное мышление рассматривается как набор когнитивных навыков и способов решения проблем, имеющих следующие характеристики:

- использование абстракций и определение шаблонов для представления проблемы разными новыми способами;
- логическая организация и анализ данных;
- декомпозиция проблемы на подзадачи;
- подход к проблеме с использованием таких алгоритмических приёмов, как циклы, символьное представление и логические операции;
- решение проблемы в виде ряда последовательных шагов (алгоритм);
- выявление, анализ и реализация возможных решений с целью достижения наиболее эффективного и результативного сочетания шагов и ресурсов;
- обобщение процесса решения одной проблемы на широкий спектр схожих задач.

Вышеизложенные характеристики и определения вычислительного мышления также позволяют предположить, что непрерывное обучение программированию (школа-вуз-производство) намного больше способствовало бы формированию навыков оперирования абстрактными данными, моделирования различных процессов, планирования и автоматизации действий, распределения и распараллеливания процессов и, в целом, развитию вычислительного мышления. Наличие методологической линии (принципов абстрагирования) «информационный процесс – модели информационных процессов – объект информационного процесса – свойства, методы и события объекта, основанные на принципах инкапсуляции, полиморфизма и наследственности – поведение объекта в других ситуациях» в обучении программированию целенаправленно способствует развитию вычислительного мышления. При этом знания об абстрактных структурах данных и отношениях между ними, а также автоматизированные навыки проектирования и программирования, используемые при решении прикладных задач, вполне могут быть ориентиром для достижения целей в других областях деятельности.

В основе вычислительного мышления лежат конкретные физические навыки решения проблем, способствующие развитию мыслительных навыков (мыслить логично, четко и последовательно, при этом учитывая важные детали проблемы) и умений находить эффективные способы решения проблем с предоставлением четкого алгоритма действий.

Изучение программирования и других компьютерных дисциплин больше всего позволяет объединить все эти разнообразные навыки, формирующие новый тип мышления, который меняет многое в жизни людей: общение, тайм-менеджмент, ведение бизнеса, совершение покупок и другие.

Семантическое влияние программирования на развитие вычислительного мышления подразумевает, что при непрерывном обучении программированию высокий уровень абстракции и логики, многократное повторение проверочных действий (эксперимента), визуальное представление результатов, работа с устранением синтаксических и логических ошибок и многое другое оказывают значительное влияние на развитие мыслительных способностей учащихся.

Процесс формирования вычислительного мышления, как и процесс формирования памяти, происходит от простого к сложному, от сложного – к еще более сложному, т.е. процесс формирования и развития идет постепенно.

На модельном уровне вычислительное мышление, как и другие типы мышления, также представляется как информационный процесс, который происходит при выполнении определенной деятельности. Наиболее приемлемым видом деятельности для развития вычислительного мышления является решение задач по программированию. Решение задач по программированию представляет собой информационную деятельность, которая состоит из последовательных этапов и приводит к снятию неопределенности и достижению цели. Поскольку решение задач прикладного характера, построение различных алгоритмов является одной из основных задач программирования, можно предположить, что развивать

вычислительное мышление эффективнее всего на примере программирования.

Однако на практике основной проблемой является традиционный подход к решению задач по программированию, т.е., как правило, сформулировав задачу, преподаватель изображает блок-схему, иллюстрирующую алгоритм ее решения, или даже сразу пишет программный код. Такой подход ориентирован на аудиторию с достаточным уровнем сформированности стиля мышления, способную воспринять решение задачи на том достаточно высоком уровне абстракции, каковым является блок-схема или еще более высоким – если сразу демонстрируется код программы. Большинство исследователей считает, что оставшаяся часть аудитории, имея недостаточный для восприятия уровень сформированности стиля мышления, нуждается в некоторых промежуточных этапах между постановкой задачи и представлением ее решения в крайне абстрактном, формализованном виде. Эти промежуточные этапы будут постепенно понижать уровень абстракции представления алгоритма ее решения.

Основой построения гипотетической модели семантического влияния программирования на развитие вычислительного мышления обучающегося является известная трехуровневая информационная модель развития алгоритмического стиля мышления, которая содержит три составляющие: понятийную, чувственную и модельную (Рис. 1) [14].

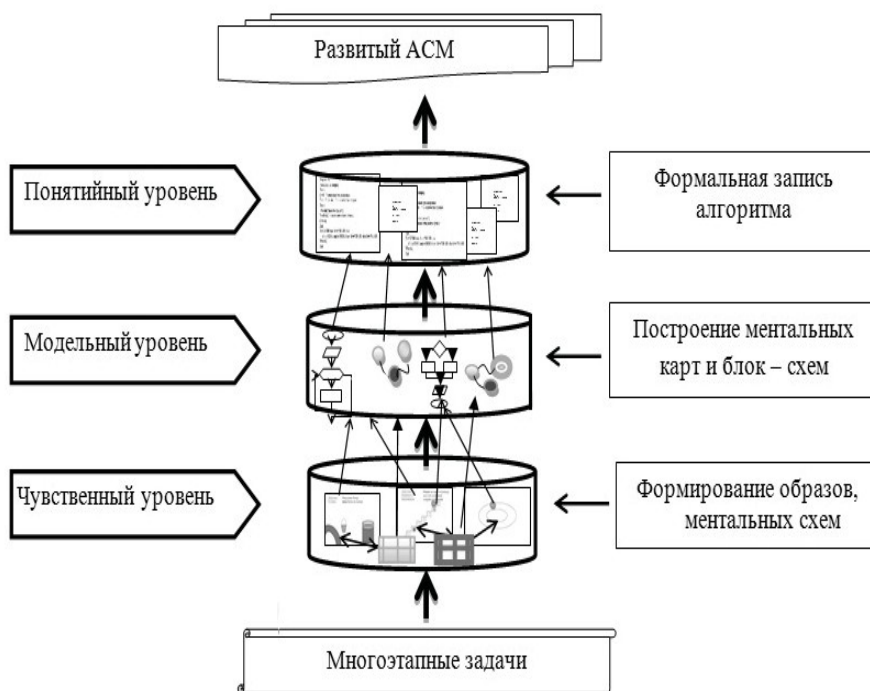

Рис. 1. Трехуровневая информационная модель развития алгоритмического стиля мышления

Разрабатываемая нами гипотетическая модель семантического влияния программирования на развитие вычислительного мышления является одним из видов моделей процесса развития мыслительных способностей учащихся с помощью методической системы обучения программированию.

Непрерывность процесса обучения программированию стала одним из основных принципов при построении гипотетической модели семантического влияния программирования на развитие вычислительного мышления. Поэтому соответствующие

уровни образования - начальное, основное среднее и общее среднее - являются горизонтальными управляющими элементами разрабатываемой модели.

Основываясь на анализе различных подходов к определению понятия «вычислительное мышление», в качестве основных его компонентов можно выделить следующие:

- абстрактно-понятийное восприятие информации (процессов);
- аналитическое изучение информации;
- декомпозиция информации (задачи, ситуации, процессов);
- алгоритмизация действий;
- автоматизация действий;
- создание шаблонных (паттерновых) решений на основе обобщения знаний;
- критическое осмысление принятого решения;
- прогнозирование результатов и исходов действий (процессов) и принятых решений;
- интуитивное владение различными интерфейсами и цифровыми устройствами;
- интуитивное оперирование доступными или недоступными свойствами объектов и процессов.

Абстрактно-понятийное восприятие информации (процессов) является одним из основных видов деятельности, оказывающих семантическое влияние на развитие вычислительного мышления.

Абстрактно-понятийное восприятие информации (процессов) подразумевает отображение единства существенных свойств и деталей, связей и отношений предметов или явлений в мышлении; мысль или систему мыслей, выделяющую и обобщающую предметы некоторого класса по общим и в своей совокупности специфическим для них признакам. Также аппарат абстрактно-понятийного восприятия информации (процессов) обеспечивает правильное понимание терминов - слов или словосочетаний, являющихся названием определённого понятия какой-нибудь специальной области науки, техники, искусства.

Формирование навыков абстрагирования информации и процессов, окружающих объектов и субъектов требует разработки последовательной методики и инструментальных средств обучения. На наш взгляд, методика или система упражнений (или заданий), используемые для формирования навыков абстрагирования должны быть уровневыми, т.е. соответствовать возрастным особенностям учащихся.

Выделяемые нами компонент вычислительного мышления - аналитическое изучение информации, декомпозиция информации (задачи, ситуации, процессов), алгоритмизация и автоматизация действий, создание шаблонных (паттерновых) решений на основе обобщения знаний и др. - будут рассматриваться как навыки, имеющие определенные характеристики и уровни сформированности. Предполагается, что формированию этих навыков будет способствовать методическая система обучения программированию.

Таким образом, основными составляющими разрабатываемой гипотетической модели семантического влияния программирования на развитие вычислительного мышления являются соответствующие уровни образования в школе, методическая система обучения программированию и структурные компоненты вычислительного мышления (Рис. 2):

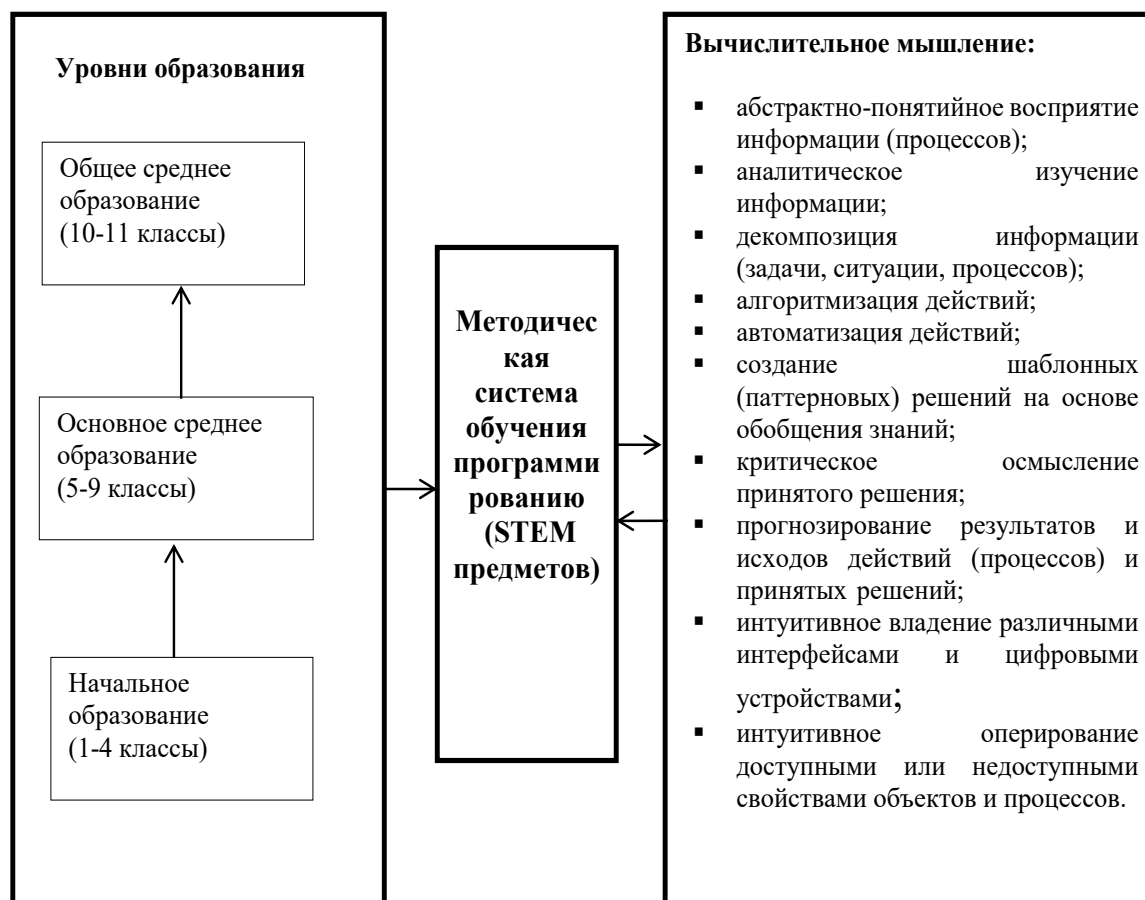

Рис. 2. Гипотетическая модель влияния программирования на развитие вычислительного мышления обучающихся

Выводы. Построенная гипотетическая модель семантического влияния программирования на развитие вычислительного мышления обучающихся может быть процессуальной основой системного и комплексного изучения вычислительного мышления. Однако многоаспектность концепта «вычислительное мышление» требует дальнейшего совершенствования разрабатываемой модели с учетом особенностей междисциплинарных подходов к исследованию данного вопроса.

Литература

1. Wing J. Computational Thinking. Communications of the ACM. –2006.– Vol. 49. No.3. – P. 33–35. [Электрон. ресурс].– URL: <https://www.cs.cmu.edu/~15110-s13/Wing06-ct.pdf> (дата обращения:16.07. 2019).
2. Edith Law and Luis von Ahn. Human Computation. Synthesis Lectures on Artificial Intelligence and Machine Learning. – 2011. – Vol. 5. No. 3.– P. 1-121
3. Louis B. Rosenberg, Human Swarms, a real-time method for collective intelligence. Proceedings of the European Conference on Artificial Life.– 2015. – P.658-659. [Электрон. ресурс]. – URL:<https://pdfs.semanticscholar.org/45fa/5f7b3222f540cc80ac053aa4be4b3665877e.pdf> (дата обращения 02.07.2019).

4. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб – М.: «Эксмо», 2016 –138 с.
5. National Research Council, Report Of A Workshop On The Scope And Nature Of Computational Thinking, The National Academies Press, Washington, D.C., 2010. – 114 p.
6. Д. Финк. Вычислительные машины и человеческий разум. Перевод с английского Р. В. Можарова и Э. Л. Наппельбаума под редакцией А. В. Шилейко М.: Мир, 1967. – 297 с.
7. Popper Karl. Evolutionary Epistemology // Evolutionary Theory: Paths into the Future / Ed. by J. W. Pollard. John Wiley & Sons. Chichester and New York, 1984, ch. 10, pp. 239-255.
8. Карл Р. Поппер. Эволюционная эпистемология. //Сборник «Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики». Составление Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского, В. К. Финна. Перевод на русский язык: Д. Г. Лахути, 2000. — М., 2000.– 464 с.
9. Жак Фреско. Все лучшее, что не купишь за деньги. Мир без политики, нищеты и войны. 2-е издание на рус. языке. – Изд.: Общественная Организация «Проектирование Будущего», 2013 – 200 с.
10. Ершов А.П. Программирование – вторая грамотность [Электрон. ресурс]. – URL: http://ershov.iis.nsk.su/ru/second_literacy/article (дата обращения: 11.08. 2019).
11. Wing J. Research Notebook: Computational Thinking – What and Why? [Электрон. ресурс].– URL: <http://www.cs.cmu.edu/link/research-notebook-computational-thinking-what-and-why> (дата обращения: 11.08. 2019).
12. Operational Definition of Computational Thinking for K-12 Education. Computer Science Teachers Association [Электрон. ресурс]. – URL: <http://csta.acm.org/Curriculum/sub/CompThinking.html> (дата обращения 13.08.2019).
13. Koh, Kyu Han. Computational Thinking Pattern Analysis: A Phenomenological Approach to Compute Computational Thinking» (2014). Computer Science Graduate Theses & Dissertations. 86. [Электрон. ресурс].– URL: http://scholar.colorado.edu/csci_gradetds/86 (дата обращения: 28.07.2017).
14. Пушкарева Т.П., Калитина В.В., Степанова Т.А. Развитие алгоритмического стиля мышления при обучении программированию в вузе.– Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2015. - 82 с.

М.У. Мукашева¹, А.К. Шаукенбаева², А.А. Өмірзақова³, А.Т. Рахметолла³

¹*Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан*

³*Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Программалауды оқыту процесінде білім алушылардың есептік ойлауын дамыту

Аннотация. Мақала ғылымдағы жаңа пәнаралық бағыттардың біріне саналатын есептік ойлау феноменін зерттеудің нәтижелерін қамтиды. Мақалада «есептік ойлау» концептісін ғылыми-әдіснамалық негіздеудегі ұстанымдар мен программалауды оқыту процесі кезінде оқушылардың есептік ойлауын дамыту жолдары қарастырылады.

Программалаудың есептік ойлауды дамытуға тигізетін семантикалық әсерінің ұсынған гипотетикалық моделі есептік ойлауды дамытудың көптеген аспектілерін кешенді және жүйелі түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Программалаудың есептік ойлауды дамытуға семантикалық әсері, бұл – программалауды үздіксіз оқыту барысындағы жоғары деңгейлі абстракциялау мен логиканың, көп рет қайталанатын тәжірибелік тексерулердің (автоматизм), нәтижелерді визуальды түрде көрсетудің, синтаксистік және логикалық қателерді жөндеудің және т.б. көптеген әрекеттердің білім алушының ойлау қабілетін айтарлықтай дамытатындығын көрсетеді.

Түйін сөздер: компьютерлік ойлау, программалауды оқыту, ақпараттық процесстер, ХХІ ғасыр дағдылары.

M.U. Mukasheva¹, A.K. Shaukenbaeva², A.A. Umirzakova³, A.T. Rakhmetolla³

¹National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

³L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The development of computational thinking of students in the process of learning programming

Abstract. The article contains the results of a study of the phenomenon of computational thinking as a new interdisciplinary direction in science. The article also discusses scientific and methodological approaches to the substantiation of the modern concept of «computational thinking» and prerequisites for its development in the process of teaching programming.

The developed hypothetical (preliminary, experimental) model of the semantic influence of programming on the development of computational thinking will contribute to a systematic and comprehensive study of numerous aspects of the development of computational thinking. The semantic impact of programming on the development of computational thinking implies that with continuous learning to program, a high level of abstraction and logic, multiple repetition of experimental verification actions (automatism), visual presentation of results, work with the elimination of syntactic and logical errors and much more have a significant impact on the development of students' mental abilities.

Keywords: computing, computational thinking, programming, teaching programming, information processes, skills of the 21st century.

References

1. Wing J. Computational Thinking. Communications of the ACM. –2006.– Vol. 49. No.3. – R. 33–35. [Electronic resource].– Available at: <https://www.cs.cmu.edu/~15110-s13/Wing06-ct.pdf> (accessed: 16.07. 2019).
2. Edith Law and Luis von Ahn. Human Computation. Synthesis Lectures on Artificial Intelligence and Machine Learning, 3(5), 1-212 (2011).
3. Louis B. Rosenberg, Human Swarms, a real-time method for collective intelligence. Proceedings of the European Conference on Artificial Life.– 2015. – P.658-659. [Electronic resource]. – Available at:<https://pdfs.semanticscholar.org/45fa/5f7b3222f540cc80ac053aa4be4b3665877e.pdf> (accessed: 02.07.2019).
4. Shvab K. Chetvertaja promyshlennaja revoljucija [Fourth Industrial Revolution] («Jeksmo», Moscow, 2016, 138 p.).
5. National Research Council, Report Of A Workshop On The Scope And Nature Of Computational Thinking (The National Academies Press, Washington, D.C., 2010, 114 p.).
6. D. Fink. Vychislitel'nye mashiny i chelovecheskij razum [Computing machines and the human mind] Translation from English by R.V. Mozharov end Je.L. Nappel'baum, Edited by A. V. Shilejko (Moscow, Mir, 1967, 297 p.).
7. Popper Karl. Evolutionary Epistemology, Evolutionary Theory: Paths into the Future / Ed. by J. W. Pollard. John Wiley & Sons.Chichester and New York, 1984, ch. 10, p. 239-255.
7. Karl R. Popper. Jevoljucionnaja jepistemologija [Evolutionary Epistemology], Sbornik «Jevoljucionnaja jepistemologija i logika social'nyh nauk: Karl Popper i ego kritiki» [Collection «Evolutionary Epistemology and the Logic of Social Sciences: Karl Popper and His Critics»], Ed. by D. G. Lahuti, V. N. Sadovskij, V. K. Finn (Moscow, 2000, 464 p.).
9. Zhak Fresko. Vse luchshee, chto ne kupish' za den'gi. Mir bez politiki, nishhety i vojny [All the best that you can't buy for money. A world without politics, poverty and war], 2nd edition in Russian language (Public organization «Proektirovanie Budushhego», 2013, 200 p.).
10. Ershov A.P. Programmirovaniye – vtoraja gramotnost' [Programming - Second Literacy] [Electronic resource]. – Available at: http://ershov.iis.nsk.su/ru/second_literacy/article (accessed: 11.08. 2019).
11. Wing J. Research Notebook: Computational Thinking – What and Why? [Electronic resource].– Available at:

<http://www.cs.cmu.edu/link/research-notebook-computational-thinking-what-and-why> (accessed: 11.08. 2019).

12. Operational Definition of Computational Thinking for K-12 Education. Computer Science Teachers Association [Electronic resource]. – Available at: [http://csta.acm.org/Curriculum/sub/ CompThinking.html](http://csta.acm.org/Curriculum/sub/CompThinking.html) (accessed: 13.08.2019)

13. Koh Kyu Han. Computational Thinking Pattern Analysis: A Phenomenological Approach to Compute Computational Thinking» (2014). Computer Science Graduate Theses & Dissertations. 86. [Electronic resource]. – Available at: http://scholar.colorado.edu/csci_gradetds/86 (accessed: 28.07.2017)

14. Pushkareva T.P., Kalitina V.V., Stepanova T.A. Razvitie algoritmicheskogo stilja myshlenija pri obuchenii programmirovaniju v vuze [The development of an algorithmic style of thinking in teaching programming at a university] (Siberian Federal University, Krasnojarsk, 2015, 82 p.).

Сведения об авторах:

Мукашева М.У. – кандидат педагогических наук, доцент, Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, ведущий научный сотрудник, пр. Мангилик Ел, 8, Нур-Султан, Казахстан.

Шаукенбаева А.К. – магистр информационных технологий, старший преподаватель кафедры информатики и информационных технологий Актюбинского регионального государственного университета им. К. Жубанова, пр. А. Молдагуловой, 34, Актобе, Казахстан.

Омирзакова А.А. – магистрант 2 курса факультета информационных технологий ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Пушкина, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Рахметолла А.Т. – магистрант 2 курса факультета информационных технологий ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Пушкина, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Mukasheva M.U. – Candidate of Pedagogic sciences, Associate professor, Leading Researcher, National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Mangilik Yel ave., 8, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Shaukenbaeva A.K. – Master of Information Technology, Senior Lecturer, Department of Informatics and Information Technology, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, A. Moldagulova ave., 34, Aktobe, Kazakhstan.

Omirezakova A.A. – 2-year undergraduate of the Faculty of Information Technology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Pushkin str., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Rakhmetolla A.T. – 2-year undergraduate of the Faculty of Information Technology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Pushkin str., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.27.01

L. Naviy, A. Anikbay

*Sh. Ualikhanov State University, Kokshetau, Kazakhstan
(E-mail: liza281073@mail.ru, akniet19971997@mail.ru)*

Samples of patriotic education in M. Zhumabayev's works

Abstract. The article provides examples of patriotic upbringing in Magzhan Zhumabayev's works. Among his works we have reviewed the poem «Batyr Bayan», «I love», «I believe in youth» and «Turkestan», which can be a patriotic samples of his works. In the «Batyr Bayan» poem, we discussed the courage and heroism of Batyr Bayan. In the poem «I Love», we describe love for the country, the land, and the parents. Also, in the poem «I Believe in youth», we have written about the belief that the younger generation will be able to educate qualified young men in the future as a country. In the poem «Turkistan» we analyzed that patriotic upbringing will be formed through our national values.

Keywords: Education, patriotic upbringing, motherland, patriotic spirit, national values, younger generation.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-66-70>

Received: 6.06.19 / **Accepted:** 25.06.19

«Educating the younger generation in a patriotic spirit is a crucial issue for our independence. Nowadays, we all know that one of the ways to preserve the nation as a nation is to establish a spirit of patriotism, «one of the priorities of our nation's policy of constructive patriotism is to build a conscious mind over the young people [1]. The problem of education is the great principle that nobody really values. And today's topical issue is the education of all-around, conscientious, nationals. The only way to save young people who want to imitate anything from the informal culture of the West is their history and folk pedagogy. Loving the Homeland means to respect the great heritage that has been born of ancestors, to preserve it as it is, to contribute to the next generation. The ultimate goal of all Kazakhstani people is this! In this regard, the study of the life and work of one of the Kazakhs' sons is a great patriotic feeling [2: 27-30]. That is why we discussed patriotic upbringing in Zhumabayev's works. In the poem «Batyr Bayan», we can see an example of heroism, love for the motherland.

Unless did not see, the Bayan of the enemy
There is a lot of young people
As the Falcon didn't you come!?
Only thing, and at the front as tiger
Did not enter to hungry as a hunter!?
With violation a hangnail from, heart unrelenting
Spear, probably, false hand!?
One of the others the batyr tells everything
«Alash!» - state and crying.

In this poem we can see the qualities of a hero, seeing his countrymen who claiming that his brother was betrayed by his country. If you say «Alashim!», The love of a warrior for his motherland, his surrendering to the homeland give way to patriotic upbringing of young people.

Even the hero will be forgotten by people, mudflow will not,
Even the hero will be forgotten by people, wind will not.
That fought for land against the enemies
Even the hero will be forgotten by people, desert will not

Also, if you do heroism, it will never forgotten. [3: 124].

The historical root of «Batyr Bayan» is the struggle of the Kazakh people against foreign enemies and the independence of the country at the time of the glorious era, which is the power of the wrist and the spear. Magzhan's fantasies are characterized by a clear, virtuous soul, who is the enemy of the brave heroism, the strongest of people's interests, who oppose any enemy for freedom. One of them is Batyr Bayan. Bayan is a real person who has been in history. Even though the other Ablai heroes are gathering together, the fact that the unsuccessful journey does not show the high price of the hero [4: 10-11]. M. Zhumabayev doesn't only poetry, but also his poems, show the example of patriotic upbringing. For example, the poem starts with «I love» by describing the poet's feelings about his old-age mate, who is an adult in everyday life. The poem has a warm, eye-catching picture. Reminding that both parents and daughters are precious to everyone, it is pointed out that love of the Father begins with the family.

After poet wrote:

I have a land called Alash
That has its own laws
That has its own cows
That helps them to live the life
I don't know why
But I love my land

In this verse, the poet associates his love for his mother, his wife, and the general man with a sense of belonging to his native land. In this verse, he says that his country has no wood, no noise, no mountains, no water, is a perpetual ditch, and impresses the love of Arka(land) with love and affection for young people, despite their flaws.

In the poetic masterpiece of Magzhan's has put all these four lines into the Kazakh reality, his mother, his wife, and his country. For today we can say that poem «I love» is a poem that can encourage every Kazakh people to poetry. Even if we live in the XXI century, poems of the poet will not end their life. It is a modern issue, a topic that can be read by the reader, and urges the reader to love the homeland with its flaws. We clearly see his love for the homeland, the land, the country, which he wrote with his excited mood.

Therefore, Magzhan's poem «I love it» is sure to serve the spirit of patriotism and self-sacrifice for every citizen today who is in the heart of today, tomorrow and in the near future [5].

In addition, there are a lot of poetry.

I must to say it
That mood is impatient
Live and learn, try it
Don't disappoint, my mate
Do everything for human
Try to help and care of,
People that surround you
Should be things that you think of.

Many people are studying, but there is no one who cares about the country. That is why it is said that the poem should be cared for by the people. Of the men who care of the people of the land,

They are educating
Everyday developing
Everthing trying
To be blessing

Someone has a career
And become happier
But they go in bad direct
That is not fair

He is looking at education and looking at the people with a hope that young people who can think. In the future, young people who say goodbye to their country will look into the fact that the people who grow up and learn and lead the country in the dark. We can see it from the poem «I Believe in Young people».

They have a flame on their eyes
They have a power to rise
Honor is precious for them
I believe in Youth

The poetic expression of the people and the fate of his people, which he had been wounding in, drew him. But the rigid policy of the Russians did not spare the Kazakh people. The disadvantaged people sacrificed their lives in the way of our becoming a nation. Among them were Magzhan Zhumabaev, who was shot in 1938. The heart of the country, making a life of its own, becoming a great model of love for the Homeland, and loving the country, has scattered the eternal flutter of feelings and confidence in the spirituality of the people. The only means that a younger generation can become a citizen of a society that has a positive influence on their society is literary, and every writer of the writing community encourages young people to do good and encourage good deeds. From this point of view, Magzhan's poetry, through his poem «I believe in youth» burned the youthful energy and hoped for the hearts of the people. Confident that the youngsters will be able to reach the dawn of freedom they dreamed of, the mysterious thinker will inspire their souls, giving them the future generations of nations [6]. The poet, who wrote about his whole nation in Alash and his nationality, is a great representative of the poetry who has left his signature in Kazakh literature and culture and public life. We are happy to have such an unbalanced talent and become a master.

The artistic chronicles, figurative depictions, melodious melodies in which moments of poetry are striving for life's ideals, wherever the mood of the person is soothed, relaxed, inspired, reverberated. The poem «I Believe in youth» is the motto of the nationalistic sentimentality that is fluttering with fervor, energy and passion. One of the lyrics in the verse is a powerful word that can not come up with the golden bridge, which deals with the destiny of the country, the people's future, the past and the present. Poet-teacher invites youth to homeland, loyalty, honesty, truth. The song «My soul is my brother» expresses the fact that the brave and brave Kazakhs do not give their sons and daughters a reputation. Honour is a delicate, sharp, strong, emotionally sensitive person quality, due to his dignity. «Honour is a companion of faith,» says the folk wisdom. Hence, the honor of a human being is a pretext of honor. That's what Magzhan wanted to say. The reason is that many intellectuals have died for this honor.

Therefore, M. Zhumabaev, who correctly understands his predecessor's high-tech, has given a value to the value of his speech, with a sense of reality, the deep-rooted nature of his life, and his heartfelt attitude to the future of the country. Only then was the voice of the poet, who had just heard the sound of his poetry. Magzhan sings the poet's life, his civil voice, and his enthusiasm for the rising generation of the impoverished nation, and his skepticism. As the Magzhan poet says, it is necessary to bring up the youth, «As a lion, tramp. Then only young people with a burning flames will grow up in honor of their country, with the belief that their faith is justified and according to their knowledge [7].

In addition, the poet adds love to the motherland and history in his poem «Turkestan».

Turkistan is the door for east and west
Turkistan is place of Turkic rest
It's so great that Turkistan
That God gave to us all the best

Almost all of this work we see clearly demonstrates his love and respect for his country, land, country, history, which he sang with excited mood. Well, now the poet, thinking of all this, thinks that at that time the difficult times of the Turan, the place and the water of the colonization are near.

The national spiritual value of Magzhan's poem «Turkestan» is the history of the Turkestan city, one of our bloodsheds in the ancient Turan country, our religion is the history of one Turkic country and the courage to defend the country.

The actual point in the verse is being discussed today. The reason is that the ancient Turan in the Turkestan and today's Turkestan is the place where our ancestors of the Kazakh land, called the second Mecca. The thoughts, famous khans and warriors there are people who want the country unity. In modern society love and protection of native land is a sacred duty of citizens who grow up in Kazakh land [8:30].

Conclusion

«Magzhan is, first of all, a mysterious poet. He can shave the heart, and his sweet words from his heart sprout into the heart of another. Magzhan wrote it in a mysterious, artistic, fashionable way.

There is no a wild poem that can not influence the heart of the student in Magzhan», as Zhusupbek Aimautov said, each of his poems, in his own way, sank and surprised him. Sometimes it is a breeze, a rumor, a breeze, and a breath of fresh air. Magzhan's creative work does not stop here. Magzhan's poems are an indispensable part of raising the spiritual level of young people and bringing up the noble descendants of the independent country, the energetic heroes of the new day. Therefore, the succession of today's and tomorrow's life is a requirement of modernity to cement the spiritual, moral, civic and moral values of young people. Today, the use of the Magzhan poems is of particular importance in the education of the spirit of the modernity, which is the main requirements of our times.

References

1. Назарбаев Н. Қазақстан - 2030: Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. / Н. Назарбаев - Алматы: Білім, 1997. - 176 б.
2. Қалиев С.М., Сеңкібаев С. Жұмабаевтың тәлімдік тағылымдарын тәрбие жүйесінде пайдалану. / С.М. Қалиев, С. Сеңкібаев // Бастауыш мектеп. - 2007.- №10-11. - Б. 27-30.
3. Асқаров Е. «Батыр Баян» туралы дерек. / Е. Асқаров // Жұлдыз. -1989. -№8. Б. 124-125.
4. Сабирова Ж.М. Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасындағы психологиялық мотивтер. / Ж.М. Сабирова // Мектептегі психология. - 2012. - №5. - Б.10-11 .
5. М. Жұмабаевтың көп томды шығармалар жинағы. - Алматы: «Жазушы», 2002. - 25 б.
6. Жұмабаев М. Шығармалары. / М.Жұмабаев - Алматы: «Жазушы», 1989. - 36 б.
7. Елеукенов Ш.Р. Мағжан Жұмабаев. / Ш.Р. Елеукенов - Алматы: «Білім», 1990. - 33 б.
8. Дүйсенбекова А.М. Жұмабаевтың «Түркістан» өлеңі. / А.М. Дүйсенбекова // Әдебиет Қазақстан мектебінде. – 2010. - №2. - Б. 30-33.

Л.Н. Навий, А.Е. Анықбай

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан

М. Жұмабаев еңбектеріндегі патриоттық тәрбие үлгілері

Аннотация. Мақалада Мағжан Жұмабаев еңбектеріндегі патриоттық тәрбие үлгілері талданады. Шығармаларының ішінен біз патриоттық үлгі бола алатын еңбектері: «Батыр Баян» поэмасына, «Сүйемін», «Мен жастарға сенемін», «Түркістан» өлеңдеріне шолу жасалып, қарастырылады. Авторлар «Батыр Баян» поэмасын талдауда Баян батырды ержүректіктің және отанға сүйіспеншіліктің үлгісі ретінде қарастырады. Ал, «Сүйемін» өлеңін елдің, жердің және ата-анаға деген сүйіспеншіліктің сипатында көрсетеді.

Сонымен қатар, «Мен жастарға сенемін» деген өлеңінде біз жас ұрпаққа сенім білдіру арқылы болашақта елім, жерім дейтін білімді де білікті жастарды тәрбиелеуге болатындығы туралы баяндайды. «Түркістан» өлеңінде ұлттық құндылықтарымыз арқылы патриоттық тәрбие қалыптасатынына талдау жасайды.

Түйін сөздер: тәрбие, патриоттық тәрбие, отан, отансүйгіштік рух, ұлттық құндылық, жас ұрпақ.

Л.Н. Навий, А.Е. Анықбай

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Примеры патриотического воспитания в творчестве М. Жумабаева

Аннотация. В статье описываются примеры патриотического воспитания в творчестве Магжана Жумабаева. Рассмотрены поэма «Батыр Баян», стихотворения «Я люблю», «Я верю в молодежь» и «Туркестан», которые могут служить в качестве патриотического примера. Показываются мужество и героизм главного героя поэмы «Батыр Баян». В стихотворении «Я люблю» анализируется тема любви к своей стране, родной земле и родителям. Показано, что изучение стихотворения «Я верю в молодежь» способствует воспитанию образованной и квалифицированной молодежи, патриотов своей страны. В стихотворении «Туркестан» в качестве примеров, служащих поднятию национального духа, анализируются национальные ценности.

Ключевые слова: воспитание, патриотическое воспитание, родина, патриотический дух, национальные ценности, молодое поколение.

References

1. Nazarbayev N.A. Kazakhstan – 2030: Barlyk kazakhstandyktardyn osip-orkendeui, kauipsizdigi zhane al-aukatynyn artuy. [Kazakhstan – 2030: Prosperity, security and prosperity of all Kazakhstanis] El Prezidentinin kazakhstanga zholdauy [message of the President to the people of Kazakhstan] - Almaty: Bilim [Education], 1997. 176 p.
2. Kaliyev S.M., Senkibayev S. Zhumabaievtyn talimdik tagilimdarin tarbie zhujesinde paidalanu [To use Zhumabaev's teaching skills in educational system]. Bastauysh mektep [Primary school] (10-11) 2007, P. 27-30.
3. Askarov E. «Batyr Bayan» turaly Derek [Facts about «Batyr Bayan»]. Zhuldyz [Star] (8) 1989, P. 124-125.
4. Sabirova Zh.M. Zhumabaievtyn «Batyr Bayan» poemasindagy psihologialyk motivter [Psychological motives in Zhumabaev's poem «Batyr Bayan»]. Mekteptegi psihologia [School psychology] (5) 2012, P. 10-11.
5. M. Zhumabaievtyn kop tomdy shygarmalary [M. Zhumabev's multichannel collection], Almaty: Writer, 2002. 25 p.
6. Zhumabaiev M. Shygarmalary [M. Zhumabayev's works], Almaty: «Writer» 1989. 36 p.
7. Eleukenov Sh. R. Magzhan Zhumabaiev [«Magzhan Zhumabayev»], Almaty: Bilim [«Education»] 1990. 33 p.
8. Duisenbekova A.M. Zhumabaievtyn «Turkistan» oleni [Zhumabayev's poem «Turkestan»]. Adebiet Kazakhstan mektebinde [Literature at the School of Kazakhstan] (2) 2010, P. 30-33.

Авторлар туралы мәлімет:

Навий Л.Н. - п.ғ.к., Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс кафедрасының меңгерушісі, Көкшетау, Қазақстан.

Анықбай А.Е. - Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің, педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс кафедрасының магистранты, Көкшетау, Қазақстан.

Naviy L.N. - Ph.D. Head of the Department of Pedagogy, Psychology and Social Work of Kokshetau State University Sh.Ualikhanova, Kokshetau, Kazakhstan.

Anikbay A.E.- Master student of department Pedagogy, Psychology and Social Work of Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Kokshetau, Kazakhstan.

XFTAP 14. 07. 09

Г.Б. Серік, А. Елубай

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: gaukhaar_09@mail.ru, anar_elubai@mail.ru)*

Қытай тілін меңгерудің маңыздылығы және тілді үйрену кезінде аса назар аударылатын ерекшеліктері

Аннотация. Ұсынылып отырған мақалада қытай тілінің басты ерекшеліктері туралы баяндалады. Қытай тілін меңгеруді алдына мақсат етіп қойған әр үйренуші тілдің ерекшеліктеріне аса назар аударуы тиіс. Басты назар аударылатын ерекшеліктердің ішінде қытай тілінің иероглифтік жазба тілінің фонетикалық транскрипция жүйесін (пиньиньді) меңгерудің тиімді тәсілдері ұсынылған. Таяқша, дауысты және дауыссыз дыбыстар жүйесі де ерекше назарды талап етеді. Қытай тілінде тағы да ерекше назарға ие мәселелердің бірі – тон. Сонымен қатар қытай тілінің қазіргі уақытта алатын орны және Қазақстандағы маңыздылығы қарастырылған.

Түйін сөздер: қытай тілі, пиньинь, тон, иероглиф, таяқша, дыбыс, ерекшелік, фонетика, грамматика.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-71-76>

Түсті: 6.03.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 5.06.19

«Біз үшін қытай тілі өте маңызды, өйткені Қытаймен сауда көлеміміз үлкен, Ресеймен пара-пар. Жапонияда да, Қытайда да бизнес ағылшын тілінде сөйлейді, бірақ экономикалық байланыс миллиардты құрайтын қытай тілі басым болатынын көрсетеді. Мен үйреніп көрген жоқпын, бірақ өзгелермен салыстырғанда қазақтарға жеңіл деп айтады», - деді президентіміз Назарбаев Н.А.

Жаһандық тілдердің бірі қытай тілі (қыт. дәст. 漢語, жеңіл. 汉语, пиньинь: Hànyǔ) болып табылады (өзара ұқсас көптеген диалектілерден тұрады). Қытай тілі бұл күндері әлемдегі ең танымал алты тілдің бірі болып саналады. Қазіргі заманда бұл тілде тек қана Қытай Халық Республикасының тұрғындары сөйлеп қоймай, оның сыртында оңтүстік-шығыс Азия елдері, соның ішінде Тайланд, Индонезия, Лаос, Сингапур мемлекеттерінің азаматтары қолданып отыр. Қытай Халық Республикасының аумағынан тыс жерлерде кем дегенде төрт жүз елу миллион этникалық қытайлар осы тілді сақтап қалған. Бұл дегеніміз жер шарында тұратын әрбір бес адамның біреуі осы тілде қарым- қатынас жасайды деген сөз.

Қазақ жерінде де қытай тілінде сөйлейтін адам саны аз емес. Сонымен қатар көрсеткіш саны күннен-күнге жоғары нәтиже көрсетуде. Қазіргі кезде, әсіресе, қытай тілін меңгеруге жастардың құлшынысы үлкен. Соған орай көптеген қытай тілін үйрететін курстар ашылуда, оған қоса жоғарғы оқу орындарында және кей мектеп мекемелерінде де қытай тілі үйретіліп жатыр.

Қытай тілін үйренуде негізге үш басты қағидаларды ескеру керек [1]:

1. *Дұрыс дыбыстау;*

2. *Дұрыс жазу;*

3. *Грамматика.*

Қытай тілін үйренуде қытай тілінің фонетикасын үйрену өте маңызды. Қытай тілінің фонетикасы дұрыс оқытылған жағдайда, сөйлеген сөздерімізді, айтылған ойымызды жаңсақ түсіну орын алуымен қатар, қытай тілінде қарым-қатынас жасау үдерісі қиындап кетуі мүмкін. Сондықтан, қытай тілінің дыбыстау жүйесін үйрену осы тілді оқудың бастамасы мақсатты тілді талап деңгейіне сай меңгерудің алғы шарты болып табылады [3].

Қытай тілі дыбыс құрау жобасының әліпбилік кестесі 拼音字母:

Әріп	Aa	Bb	Cc	Dd	Ee	Ff	Gg	Hh	Ii
Аталуы	А	Бы	Цы	Ды	Ы	Еф	Гы	Хы	И
Әріп	Jj	Kk	Ll	Mm	Nn	Oo	Pp	Qq	Rr
Аталуы	Жи	Кы	Лы	Мы	Ны	О	Пы	Чи	Ыр
Әріп	Ss	Tt	Uu	Vv	Ww	Xx	Yy	Zz	
Аталуы	Сы	Ты	у	Вы	Уу	Ші	Й	Зы	

Жалпы қытай тілінде жиырма бір дауыссыз, алты дауысты дыбыс бар. Олар мыналар: *b, p, m, f, d, t, n, l, z, c, s, zh, ch, sh, r, j, q, x, g, k, h*.

Бұл дауыссыз дыбыстар ешқашан өзгермейді, тұрақты болады. Оларды қытай тілінде “шыңму” деп атайды.

Ал дауысты дыбыстар мыналар: *a, o, e, u, i, u*. Осындай дауысты дыбыстарды қытай тілінде “иүнму”. Бұлар жалаң дауысты дыбыстар. Жалаң дауыстылар бір-бірімен өзара қорсарлана келіп, қосар дауыстыларды туғызады.

Мысалы: **ao, ai, ei, ui, iao, uai** дыбыстарды мұрын дыбыстармен бірігіп келіп дауыстыларын жасайды.

Мысалы: **an, ang, ong, eng, in, ian**

Жалпы дауыстылардың саны отыз сегіз. Осы дауысты дыбыстар дауыссыз дыбыстармен бірігіп белгілі бір буынды құрайды. Қытай тіліндегі бір буын бір сөз болады, әрі бір әріп болады. Кейде қосарланып келеді де бір сөз жасайды. Қытай тілінде төрт жүзден аса буын бар [1].

Қытай иероглифтерінің саны шексіз. Қытай жазуы иероглифтік жазудың бүгінгі күндегі ең дамыған түрі болып саналады. Иероглиф 汉字 (гр.hieros -қасиетті, гр.glyphe – қиылып алынған) – идеографиялық жазудың таңбасы.

汉字 тік жазба әлі күнге дейін әлемде қытай тілінде сұхбаттасушылардың тілдік тұлға ретінде қалыптасуында маңызды рөл атқарып келеді. Иероглифтің ең қарапайым құрамдас бөлігі графикалық элемент деп аталады [2].

Графикалық элементке:

一 heng | shu 丿 pie 丶 na dian 丶 t ㄥ enggou 丿 shugou 丿 shuti 丶 xiegou

Кейбір таяқшалық элементтердің басқада нұсқалары бар. Нәтижесінде жалпы жиырмаға жуық негізгі таяқшалық элементтер бар екендігі анықталды. Канси сөздігінде 50-ден астам таяқшалардан құралатын иероглифтар да бар. Заманауи сөздіктерде 20 немесе одан да көп таяқшалардан тұратын иероглифтар да жиі кездеседі [4].

Қытай иероглифтерін жазудың негізгі ережелері:

笔画	名称	例字	笔画	名称	例字
丶	点	广	一	横钩	写
一	横	王	𠃍	横折钩	月
丨	竖	巾	𠃊	横折弯钩	九
丿	撇	白	𠃌	横撇弯钩	那
㇇	捺	八	𠃎	横折折折钩	奶
㇀	提	打	𠃏	竖折折钩	与
丶	撇点	巡	㇇	竖弯	四
丨	竖提	农	𠃊	横折弯	沿
𠃍	横折提	论	𠃍	横折	口
丿	弯钩	承	㇇	竖折	山
丿	竖钩	小	㇇	撇折	云
㇇	竖弯钩	屯	㇇	横撇	水
㇇	斜钩	浅	𠃎	横折折撇	建
㇇	卧钩	心	㇇	竖折撇	专

Қытай тіліндегі бір иероглиф бір буынмен беріледі. Ал иероглифті оқу үшін бізге оның транскрипциясы керек. Ал транскрипция латын әріпімен беріледі. Пинин (*Pinyin, Hanyu Pinyin*) - қытай тілінде пайдаланылатын латындандырылған дыбыстанба жүйесі.

Қытай иероглифтері солдан оңға, жоғарыдан төменге қарай жазылады. Қытай иероглифтерінің өзіндік жазылу тәртібі болады.

1. Алдымен хың (көлденең сызық), онан соң шу (тік сызық):

Мысалы: 十 士

2. Алдымен пие, онан соң на:

人

3. Үстіден астына қарай:

三 云 学 示

4. Солдан оңға қарай:

你 仕

5. Алдымен сырты, онан кейін ішкі жағы жазылады:

月

6. Алдымен сырты, онан кейін ішкі жағы жазылып, соңында жабылады:

日 国 囡 囡 囡 囡

7. Алдымен ортасы, онан соң сол жағы, соңында оң жағы жазылады:

小

Бір қытай иероглифін бірнеше бөлікке бөлуге болады. Әрбіреуінің өзіндік конструкциясы бар. Өз тәртібі бойынша жазылған қытай иероглифтері дұрыс әрі көркем болып шығады. Қытай иероглифінің көбісі бірнеше үлкен бөліктен тұрады, яғни иероглифтерінің бір жағындағы кілт мағынасын білдірсе, екінші бөлігі дыбысталуын білдіреді [4].

Қытай жазуының үлгісі:

Қытай иероглифтерінің тарихы терең және әр қытай иероглифі бір затпен теңестірілген немесе ұқсатылып жазылған. Әр иероглифте терең мағына жатыр. Мысалы: ағаш деген сөз – 木 mi ағаш мүсініне ұқсатылып жазылған.

	-	木	mu - ағаш
	-	火	huo – от
	-	人	ren – адам
	-	山	shan – тау
	-	口	kou –ауыз
	-	女	– қыз, әйел

Дыбыстың жоғары төмендігі арқылы мағына ажырату тон деп аталады. Қытай тілінде 4 тон бар. Әр тонның өзінің белгісі бар. Қытай ортақ тілінде бірінші тон, екінші тон, үшінші тон, төртінші тон деген 4 тон болады: **mǎ, má, mǎ, mà [1].**

┐ бірінші ˊ екінші ˋ үшінші ˋ төртінші тон

Тондар қытай тіліндегі ең маңызды алғышарттарының бірі. Тон мағына ажырату қызметін атқарады. Кей дыбыстар қысқа, жеңіл айтылады. Буындардың ішінде а болса тон белгісі шартты түрде а-ның үстіне қойылады, егер а болмай о, е, і, у болса, солардың реті бойынша үстіне тон белгісі қойылады. і дыбысы келгенде үстіндегі нүктенің орнына тон белгісі қойылады. Екі үшінші тон қатар келсе, онда бірінші тұрғаны екінші тонға өзгертіліп оқылады. Мысалы: nǐhǎo – nǐhǎo, yǔsǎn – yǔsǎn, xiǎoniǎo – xiǎoniǎo .» — (yī)” басқа буындармен қосылып оқылғанда тоны өзгереді. Төртінші тонның алдында болса, ол екінші тонға өзгереді, ал басқалармен қосылғанда төртінші тон болып оқылады. Мысалы: yī + tiān → yìtiān, yī + cì → yìcì, yī + ríng → yìrìng . “ 丕 (bù)” басқа буындармен бірге келгенде тоны өзгереді. Төртінші тон буындарының алдында екінші тон болып оқылады. Басқа буындарының алдына келгенде әуелі тоны бойынша оқылады. Мысалы: bùyìàn → búyìàn, bùshì → búshì [4] .

Қытай тілінде тондарды дұрыс дыбыстау өте маңызды. Себебі, ұқсас иероглифтер көп болған соң, тон қате дыбысталса, онда сөздің мағынасы тікелей өзгеріске ұшырайды.

Мысалы: «Мен анамды жақсы көремін» « 我爱我的妈妈 » деп айтқыңыз келсе, бірақ тондарды шатастырып «Мен атымды жақсы көремін» « 我爱我的马 » деп айтып жіберуіңіз әбден мүмкін. Себебі қытай тілінде « 妈 » және « 马 » буындары бірдей оқылып, әртүрлі дыбысталады әрі тондары әртүрлі: «马» буыны үшінші тонда, ал «妈» буыны бірінші тонда айтылады .

Сонымен қатар, қытай тілінің грамматикасына да аса назар аудару керек. Қазақ тілінде баяндауыш сөйлем соңында тұрса, қытай тілінде сөйлемнің ортасында орналасады. Мысалы: қазақ грамматикасында “Мен қытай тілін оқимын”, ал қытай тілінде “Мен оқимын қытай тілін” – 我学习汉语 [1].

Қорыта айтқанда, қытай тілі өте күрделі тілдердің қатарына жатады. Қытай тілінің өзіне тән ерекшеліктері де баршылық. Қытай тілін меңгеруді ойына алған әр үйренуші осы ерекшеліктерді міндеттеі түрде есте сақтау керек. Қытай тілін үйрену көрші ел болған Қазақстан үшін өте маңызды. Тіл үйрену үшін орта, тіл үйренуге деген қызығушылық, әуестік керек және тіл үйренудің әдіс-тәсілдерін меңгеру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Научно-методический журнал «Иностранные языки в школах Казахстана. 2004. - Т. 18. № 6. - С. 39-41.
2. Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. - 344 с.
3. Мәсімхан Д., Мамытан Қ. Қытай тілі фонетикасының негіздері: Оқу құралы. — Алматы: Изд-во Казахского университета, 2001. - 162 б.
4. “Қытай иероглифтеріндегі графемалар” [Электронды ресурс]. - URL: <https://studopedia.su/> (Қаралған күні: 01.03.2019.).

Г.Б. Серик, А. Елубай

Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Значение китайского языка и важнейшие особенности его изучения

Аннотация. В предлагаемой статье излагаются основные особенности китайского языка. Каждый изучающий, который ставит перед собой цель овладеть китайским языком должен уделять большое внимание главным особенностям изучаемого языка. Предложены эффективные приемы обучения фонетической системе китайской иероглифической письменности - пиньину. Особого внимания при изучении китайского языка требует система палочек, гласных и согласных звуков, а также тон. Кроме того, описывается значение китайского языка в Казахстане в настоящее время.

Ключевые слова: китайский язык, палочка, тон, звук, особенность, пиньинь, иероглиф, фонетика, грамматика.

G.B. Serik, A. Elubai

Karaganda State University named after E.A.Buketov, Karaganda, Kazakhstan

The importance of learning Chinese and the main features that should be paid special attention during the study

Abstract. The article describes the main features of the Chinese language. Every person who has a goal to learn Chinese should pay considerable attention to the main features of the Chinese language. Some effective techniques of acquiring pronunciation system of Chinese hieroglyphic written language (PinYin) have been suggested. In addition, the place and importance of the Chinese language in Kazakhstan is provided. The system of sticks, vowels and consonants also requires special attention. Another issue that is of particular importance and requires special attention is - tone. The issues that have been taken into account will be discussed in more detail in the proposed article.

Keywords: Chinese, sound, sticks, tone, hieroglyph, pinyin, peculiarity, phonetics, grammar.

References

1. Nauchno – metodicheski jurnal “Inostrannye yazyki v shkolah Kazakhstana” [Scientific-methodical journal “Foreign languages in schools of Kazakhstan”], 6 (18), 39-41, 2004).
2. Sadyrova M. Aleumattanudyn tusindirme sozdigi [Dictionary of sociology] (Sozdik-Dictionary, Almaty, 2007, 344 p.).
3. Masimkhan D., Mamytan K. Kytai tili fonetikasynyn negizderi [Fundamentals of phonetics of the Chinese language] (Kazakh University Press, Almaty, 2001, 162 p.)
4. “Kytai ieroglifterindegi grafemalar ”[“Graphemes in Chinese characters”] [Electronic resource]. Available at: <https://studopedia.su/> (accessed: 1.03.2019).

Авторлар туралы мәлімет:

Серик Г.Б. – Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, шетел тілдер факультетінің 4 курс студенті, Мұқанов көшесі, 1, Қарағанды, Қазақстан.

Елубай А. – аға оқытушы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Мұқанов көшесі, 1, Қарағанды, Қазақстан.

Serik G.B. – 4-year student of the Faculty of Foreign Languages, E.A.Buketov Karaganda State University, Mukanov str., 1, Karaganda, Kazakhstan.

Elubai A. - Senior lecturer of the Department of Foreign Language, E.A.Buketov Karaganda State University, Mukanov str., 1, Karaganda, Kazakhstan.

XFTAP 14.01.11

А.К. Тазабек

*Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
(E-mail: alisa_tazabek@mail.ru)*

Педагогтің сөз шеберлігі – кәсіби құзіреттіліктің басты көрсеткіші

Аннотация. Мақалада жоғары білім беру жүйесінде өзгермелі дүние жағдайында өздігінен шешім жасауға дайын, ғаламдандудың сынына төтеп бере алатын, бәсекеге қабілетті, отаншыл, кәсіби-интеллектуалдық әлеуеті жоғары педагог дайындау мәселесінің бүгінгі таңдағы өзекті екендігі айтылады.

Сөзге шеберлік, сөз тазалығын сақтау, оны игеру педагог мамандардың құзіреттілігінің бірі екендігі, ұрпақ тәрбиесіндегі маңызы жөнінде сөз болады. Сонымен қатар педагогтің сөз мәдениетін қалыптастыру жоғары педагогикалық кадрларды дайындауда аса қажеттілігі айтылады. Тіл мәдениеті студенттердің педагогикалық мәдениетін дамытуға ықпал етеді, оқу-тәрбие процесінде маңызды рөл атқарады.

Мақала авторы педагог сөзінің мән-мағынасын ашып, педагог мәртебесінің деңгейін, тұлғалық ерекшелігін бағамдайды. Бәсекеге қабілетті педагог маман даярлауда кәсіби-тілдік құзыреттілігі, өмірлік дағдылары қалыптасқан тұлға тәрбиелеу мәселесі жөнінде кеңінен айтылған.

Түйін сөздер: педагог, жаңа парадигма, антропоэлектік парадигма, кәсіби-коммуникативтік құзіреттілік, сөз мәдениеті, тұлға.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-77-81>

Түсті: 25.07.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 2.08.19

Кіріспе. Қазіргі таңда білім берудің жаңа тенденциялары мен парадигмаларына сай кәсіби-интеллектуалды, кәсіби-коммуникативті құзіреті жоғары педагог маман даярлау мәселесінің өзектілігі арта түсті. Ал педагог маманның оқыту шеберлігі сөз өнерін игеру мүмкіндігімен байланысты екені белгілі. Болашақ педагог маманның сөз мәдениетін игеруі өскелең ұрпақтың сөз маңызын түйсінуі мен тануына және жас ұрпақтың Тұлға болып қалыптасуына үлкен ықпалын тигізетіні сөзсіз.

Білім берудің жаңа парадигмалары педагогтің болашақ қоғам иелерінің тұлғалық болмысын қалыптастыру мақсатында дүниелік білім мен тәрбиені ұштастыруға мүмкіндік береді. Мұндай парадигмалар қатарында антропоэлектік парадигманы, тұлғаның құндылықтық бағдарын күшейту парадигмасын, білімді интеграциялау парадигмасын, тілге деген сүйіспеншілік парадигмасын, білім нәтижелерін құзіреттіктер түрінде айқындау парадигмасын, оқытуды дүниетанымнан сауаттылыққа қарай бағыттау және т.б. аталады. Осы аталған парадигмалардың қай-қайсысы да педагогтің сөз мәдениеті мен сөйлеу шеберлігін қажет ететіні айқын көрінеді. Мысалы, антропоэлектік парадигма бойынша оқыту үдерісінде оқушы мен оқушы, оқушы мен мұғалім тілдесіміне негізделген қарым-қатынаста сөз мәдениеті талаптарын сақтау маңызды болса, тұлғаның құндылықтық бағдарын арттыра оқыту парадигмасында баланың алған білімді өзінің өн бойына дарытып, түсініп, түйсініп қабылдауында да мұғалімнің сөз әдебі шарттарын ұстануы, оқушылардың өзара әрекеттерінде осы шарттардың жүзеге асуына мүмкіндік беріп отыруы қажет. Өйткені, білім – нақты бір пән бойынша игерілетін ережелер мен заңдылықтар жиынтығы емес, сол пән бойынша алған ұғымдар арқылы қалыптасатын дүниетанымдық маңызы бар түсініктерден құралады. Осындай сипаттағы білім ғана тұлғаның дамуының алғышартына айналады. Сондықтан Елбасы Н. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» бағдарламасында айтылғандай, «табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді».

Өзектілігі. Заманауи талаптарға сай бәсекеге қабілетті, интеллектуалдық әлеуеті жоғары, кәсіби маман тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отырған уақытта еліміздің ертеңі, білім деңгейінің көрсеткіші педагог-ұстаздан алған тәлім-тәрбие мен білімге байланысты болуы заңды. Осы орайда М.Жұмабаев: «Еліміздің аз ғана жылдық ояну дәуіріне баға беру үшін алты алаштың баласы бас қосса, қадірлі орын – мұғалімдердікі.», -деген пікірінің растығын қазіргі заман тағы бір дәлелдей түсті. Сондықтан бұл мақалада педагог маман тұлғасына қандай қасиеттер тән, «педагог» сөзінің мән-мағынасы, «педагогтің кәсіби құзіреттілігі қандай болуы тиіс?» деген мәселелерге оның сөз шеберлігі тұрғысынан тоқталған жөн.

Көне дәуірлерден-ақ «педагог» сөзі діни, мәдени, ғылыми үйретуші, ұстаз ретінде көрініс табады. Ежелгі Қытайда ұстаздарды «ақылгөй тұлға» ретінде, ал Ежелгі Мысырда «ілім-білімнің құдайы» ретінде қабылдаған. Жалпы ұстаздар ерекше жаратылыс иесі деп саналған, оларды тіл, дүние, жаратылыс ұғымдарының қыр-сырымен бөлісетін Тұлға ретінде бағаланып, терең білім иесі, ойшыл ретінде дәріптелген [7, 117 б.]. Сондай-ақ, ұстаздарды ізгіліктің, жақсылықтың жаршысы ретінде, қоғамды тәрбиелеуші, маңызды қызмет иесі ретінде қабылдаған.

Ислам дінінде мұғалім мамандығы «Ұстаз - тәрбиелеуші» ұғымынан бастау алады. Ол адамзатты ғылымды сүйеге, танымға құштарлыққа үндейтіні Құран Кәрімнің беташар сүресінің Алланы «Рабби - тәрбиелеуші» мағынасында ұлықтаумен басталуынан көрінеді. Мұсылмандар пайғамбары Мұхаммедке (с.ғ.с.) келген алғашқы уахидің «оқы, оқы, оқы...» деп басталуы адамды ізгілікке бастаушы ғылым-білімнің маңызын, осы ілімді шәкірт жүрегіне егуші ұстаз қызметінің маңызын аңғартады. Осы турасында Пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.): «Ілім үйреніп, одан соң оны басқаларға үйретпеу – мол дүние жинап, оны керегіне жаратпай, көміп қойғанмен бірдей», - дейді. Ал, үйрету үдерісінде мұғалімнің аса талғампаздықпен қолданатын сөз қорының молдығы, сол қорды шәкірттердің жүрегіне жеткізерліктей шеберлігі болуы – басты шарт.

Жас ұрпақтың кемел, бәсекеге қабілетті, тәрбиелі, рухы өр тұлға болып қалыптасуына қызмет ету – педагогтің негізгі міндеті. Ал, тәрбие берудің негізгі құралы – тіл. «Білім – тұл, тілден шығып есілмесе», - дейді Жүсіп Баласағұн. Тілдік білімді оқушының саналы әрекетін дамытатын, өмірлік қажеттілігін анықтайтын тегеурінді тетікке айналдыру үшін сол білімнің өзегінде, біріншіден, өзіндік көзқарас, дүниетаным мен сенім қалыптастыратын, екіншіден, ортаға тез бейімделу, жаңа ақпаратты түсіну, қабылдау, өзгелермен қарым-қатынас жасай алу қабілеттерін дамытатын компоненттердің қатар қамтылуына назар аударылуы қажет» [5, 3 б.].

Мектепте сабақ беретін кез келген мұғалімнің бойынан көзқарас ізгіліктілігі, дүниетаным кеңдігі, кәсіби шеберлік, адамдармен қарым-қатынастың жоғары мәдениеті өзара бірлікте көрінуі тиіс. Мұғалімнің балаларға эмоциялық қолдау жасай білуі оның тек қана білімі мен тәжірибесінің молдығын дәлелдемейді, сонымен қатар оның әрбір субъектінің өміріне, көзқарасына бей-жай қарай алмайтын ішкі жан дүниесінің байлығын да паш етеді.

Педагогтің тәрбие жүйесінде оқушымен қарым-қатынас өнегелік іс-әрекеттің сипатында болуы керек. Педагогтің өнегелік іс-әрекеті рухани және адамгершілік принциптерге негізделеді. В.А. Сухомлинский: «Мұғалімдік мамандық – бұл адамтану, адамның күрделі және қызықты, шым-шытырығы мол рухани жан дүниесіне үңіле білу. Педагогикалық шеберлік пен педагогикалық өнер – ол даналықты жүректен ұға білу болып табылады», дейді. Педагог баланың рухани дүниесіне әсер етуші, қоғамдық қарым-қатынастың негізін салушы ретінде қызмет еткенде ғана оның кәсіби білігі арта түспек.

Зерттелетін нысанның талқылануы. Білім нәрін оқушы бойына сіңдіруде педагог тұлғасының санқырлы екендігіне көз жеткіземіз. Шынайы педагог – синкретті тұлға. Педагог – тәрбиеші, мұғалім, ойшыл, шешен, әдіскер, ақылгөй, өміріңе бағыт беретін жетекші,

көшбасшы. Педагог-білім берудің деңгейін көтеру, жаңаша ойлау, жаңа технологиялармен қаруланған маман ретінде де өз дәуірінің интеллектуалды тұлғасына айналуы үшін қажетті талаптың бірі – оның сөз шеберлігінің жоғары болуы.

А. Байтұрсынұлы өзінің «Ақ жол» кітабында педагог жайында мынадай пікір айтады: «Жақсы мұғалім мектепке жан кіргізеді, басқа ...кемшілігі болса, мұғалімнің жақсылығы жабады, біліндірмейді. Мұғалім нашар болса, сайлы мектепте отырып сабақ бере алмайды. Мұғалімдік оңай нәрсе емес» - дейді [1, 259 б.]. Демек, педагогтің білімді, қабілетті болуы мектеп іргетасының мықты, тұғыры биік болуына ықпалы зор. Педагогтің сөз шеберлігін берік ететін негізгі алғышарттың бірі – ойшылдығы. Оқушының таным мен түсінігіне сай ой қозғау, ойын көркем жеткізу педагогтің шеберлігін қажет ететін қасиет. Осы турасында Ж. Аймауытов: «Мұғалім ойлау заңына жетік болса ғана оқытуы дұрыс жүріп, шәкірттері білімді, ойшыл адам болып шықпақ. Ой жүйесі мұғалімді ойлау өнеріне үйретеді, шәкіртті ой дағдысына жаттықтырады,» - дейді [2, 84 б.]. Демек, оқушының ойлау дағдысын жетілдіру оның сөйлеу әрекеттерін кешенді дамытуға ықпалын тигізеді. Өйткені, сөйлеу мен ойлау – бір-бірімен тығыз байланыстағы, өзара шарттас әрекеттер. Сөз – ойдың сыртқа шыққан көрінісі, тұлғалық мәдениеттің көрсеткіші.

«Сөз қадірін білгенің – өз қадіріңді білгенің» дейді дана халқымыз. Өз кәсібінің маңызын түсінген педагогтің сөйлеу шеберлігін игеруге талпынуы өз оқушысының сезіміне, мақсат қоя білуіне, өзіндік ой қалыптасуына мүмкіндік беретін әдістемелік шеберлік жолдарын іздеуге, табуға, жүзеге асыруға жетелейді. Оның барлығы педагогтің сөз мәдениетіне келіп тіреледі. Ал, сөз мәдениетінің жоғарғы сатысы – шешендік. Шешен, ділмәр сөйлей білу – педагог маман құзыреттілігіне қойлатын талаптың бірі ғана емес, бірегейі. Болашақ педагог тәрбиелеу үдерісінде ол қай пәннің мұғалімі болса да, бәрібір, көпшілік алдында сөз арқылы әсерлі сөйлей білу әдебін, ойын анық, таза жеткізе білу дағдысын қалыптастыруға баса көңіл аударып, сөз мәдениетін арнайы пән ретінде оқыту жүзеге асырылуы тиіс. Себебі өзі сөз шеберлігін игерген оқытушы ғана өзгелерге шебер сөйлеудің үлгісін беріп, оны талап ететін болады, пәндік біліммен қатар оқушысын сөз мәдениетінің қыр-сырына баулиды, дағдыландырады.

Педагогтің сөз шеберлігін меңгерудің аса маңызды, кезек күттірмейтін мәселе екендігін академик Р.Сыздық былай дәйектейді: ««Сөз мәдениеті», «дұрыс сөйлеу мәдениеті», «сауатты жазу дағдысы» дегендерді тек бөлінген сағаттың бойында ғана үйреніп шығуға болмайды. Тіл мәдениетін, сөзді дұрыс қолданып, дұрыс дыбыстап, дұрыс жазу дағдысын бала мектеп табалдырығын аттаған күннен бастап, оны бітіргенге дейін (тіпті одан кейін де) үзбестен игертуді тек тіл мен әдебиет пәні мұғалімдері ғана емес, барлық пәннен сабақ берушілер сезініп, күш жұмсағанда ғана ана тіліміздің табиғи қасиетін, ғасырлар бойы жиналған мол қазынасын, бабалар қалдырған көркемдік құдіретін сақтай аламыз. Әсіресе, бүгінгі осал тұсымыз – сөйлеу үстінде сөздерді дұрыс айтпау, яғни орфоэпиялық нормаларды білмеу, оған мән бермеу сияқты кеселдерден арылуға, ең алдымен, мектеп күш салуы керек. Ол үшін сөзді сазына келтіре айта білуді мұғалімдердің өздері жақсы меңгерулері қажет... Тәрбиешілер мен мұғалімдер – жасөспірімдерді тек тәрбиелеп, білім берушілер ғана емес, сонымен қатар тіл үйретушілер, тілдің байлығы мен әсемдігін бала бойына сіңірушілер» [2, 213]. Ғалымның бұл байламы педагогтің сөз мәдениетін игерту жолындағы міндетін нақтылауға мол мүмкіндік береді. Демек, сөз мәдениеті – педагог мамандардың кәсіби құзіреттілігіне қойылатын басты талаптың бірі болуы тиіс. Бұл жерде тілдік қатынас өзара пікір алысу, түсінісу, сөйлесу деген ұғымдардан гөрі тереңірек тілдік қатынас үстіндегі сөз әдебі нормалары мен сапаларына сай ауызша және жазбаша тіл заңдылықтарын меңгеру, дұрыс қатынас жасауға қол жеткізетін тілдік құралдарды тиімді, функционалдық сауаттылық тұрғысынан пайдалана білу мағынасын қамтиды.

Жоғарыда айтылған тұжырымдардан шығатын түйін: қазіргі таңда педагогикалық жоғары оқу орындарының барлық мамандықтарында «Педагогтің сөз

мәдениеті» пәнін оқыту – кезек күттірмейтін басты міндет. Мұндай қадам, біріншіден, болашақ педагог мамандардың сауатты ұрпақ тәрбиелеудегі кәсіби деңгейін арттырса, екіншіден, ұлт мұғалімінің қазақ тілінің бай да шұрайлы тілінің қасиетін түйсініп, бойына сіңіруіне ықпал етеді, үшіншіден, кәсіби интеллектуалды маман даярлаудың негізгі бағытын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тың жол ашпақ.

Педагогтің кәсіби-коммуникативтік құзіреттілігінің бірі - тілдің тазалығы мен жүйелі сөйлеу әдебін сақтау. Тілді шұбарламай ойын дәл, анық жеткізу педагогтің коммуникативтік құзіреттілігін танытады. Ал, сөздің тазалығы – шешен, ділмәр сөйлеумен астасып жататын егіз ұғым. Осы жайлы жазған ғалым Ж. Дәулетбекова педагогтің кәсіби-коммуникативтік құзіреттілігі мен қатысымдық қабілеттеріне жіті тоқталып, олардың аражігін ашып нақтылайды. «Коммуникативтік құзірет – мұғалімнің сөйлеу шеберлігі мен шешендігі. Өз ойын анық, түсінікті, дәлелді, жүйелі, мәнді етіп жеткізе алмайтын мұғалімге білім беру саласында орын жоқ! «Сақау мұғалім» – болашақтың хас жауы. Сондықтан педагог мамандар даярлайтын жоғары оқу орындары келешек мұғалімнің, мейлі ол қай пәннің мұғалімі болсын, бірінші кезекте оның кәсіби құзіреттілігі ретінде сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға мән беруі тиіс»-дейді [5,140].

Қорыта айтқанда, педагогтің сөз мәдениетін қалыптастыру – болашақ ұрпақтың, сол арқылы келешек қоғамның мәдени деңгейін арттырудың басты тетігі. Өйткені мемлекеттік тілдің өз мәртебесіне сай салтанат құрып, жүзеге асуы қоғам мүшелерінің оған деген қатынасына келіп тіреледі. Ал, тілге қатынас мектептен басталатынын ескерсек, оған ең алдымен мектеп мұғалімдерінің бұл мәселенің байыбына барып, өремен ұғып, түсінуі және оны іс жүзінде жүзеге асыруы алғышарт қалыптастырады. Сондықтан да болашақ педагог мамандардың кәсіби-интеллектуалдық әлеуетін арттырудың маңызды бір жолы ретінде барлық факультеттеріне «Педагогтің сөз мәдениеті» атты арнайы курс енгізіп, мұғалімнің сөз шеберлігін шыңдауды жолға қою қажет. Сонда ғана заманауи педагог бойынан табылуы тиіс қабілеттер мен қасиеттер маманның кәсіби құзіреттілігімен ұштасатыны даусыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынов А. Ақ жол / А. Байтұрсынов. – Алматы: Жалын, 1991. 464 б.
2. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы/ Ж. Аймауытов - Алматы: Ғылым, 4т. 1998. -456 б.
3. Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптануы/ Р. Сыздық – Алматы: Елорда, 2001. – 230 б.
4. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті/ Н. Уәлиев – Алматы: Мектеп, 1984. – 119 б.
5. Дәулетбекова Ж.Т. Сөз мәдениеті – тілдік білім нәтижесі./ Ж.Т.Дәулетбекова. - Алматы, 2018. - 240 б.
6. Сыздық Р. Сөз сазы/ Р.Сыздық – Алматы: Санат, 1995. – 119 б.
7. Ильин Г. Л. Эволюция понятия «учитель» // Педагогика. – 2018-Т.2. №2.-С. 117-121.
8. Рахметова С. Қазақ тілін оқыту методикасы / С. Рахметова - Алматы: Рауан, 1991.- 184 б.

А.К. Тазабек

Международный казахско-турецкий университет им Х.А.Ясави, Туркестан, Казахстан

Речевое мастерство педагога - главный показатель профессиональной компетентности

Аннотация. В статье говорится о том, что в системе высшего образования актуальна проблема подготовки педагогов с высоким профессиональным, интеллектуальным уровнем, патриотичных, конкурентоспособных, способных самостоятельно решать проблемы в условиях меняющегося мира, выдержать критику глобализации. Мастерство, соблюдение чистоты речи, глубокое освоение языка являются одними из главных компетенций педагогических кадров. В статье подчеркивается необходимость

формирования культуры речи педагога при подготовке высококвалифицированных педагогических кадров. Языковая культура способствует развитию педагогической культуры студентов, играет важную роль в учебно-воспитательном процессе.

Автор статьи раскрывает суть слова «педагог», оценивает уровень статуса педагога, его личностные особенности. Широко освещены профессионально-языковые компетенции в процессе подготовки конкурентоспособных педагогических кадров, проблема воспитания личности с сформированными жизненными навыками.

Ключевые слова: педагог, новая парадигма, антропоцентрическая парадигма, профессионально-коммуникативная компетенция, культура речи, личность.

А.К. Tazabek

Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

The skill of the teacher is the main indicator of professional competence

Abstract. The article states the problem of training teachers with high professional intellectual, patriotic, competitive, be able to solve problems independently in a changing world, be loyal to the criticism of globalization. All these are relevant in the higher education system. Teachers' language accomplishment, purity of their speech and improvements of speaking skills are one of main competences of pedagogical professions. The importance of younger generation education and the necessity of formation the teacher's speech culture in training highly qualified teaching staff are emphasized in the article. Language culture contributes to the development of pedagogical culture of students, plays an important role in the educational process.

The author reveals the essence of notion "the teacher", assesses the level of the teacher's status and personal characteristics. Teaching the competitive teaching staff is widely covered the problem of individual education and life skills, which forms a professional language competence,

Keywords: teacher, new paradigm, anthropogenic paradigm, professional-communicative, culture of speech, personality.

References

1. Bajtursynov A. Ak zhol [White road] (Zhalyn, Almaty, 1991, p. 464). [in Kazakh]
2. Ajmauytov Zh. Bes tomdyk shygarmalar zhinagy [Five-volume collection], 4 volume, (Science, Almaty, 1998, 456 p.). [in Kazakh]
3. Syzdyk R. Tildik norma zhane onyn kalyptanuy [The linguistic norm and its laws] (Elorda, Alma-Ata, 2001, 230 p.). [in Kazakh]
4. Ualiev N. Soz madenieti [Culture of speech] (School, Almaty, , 1984, 119 p). [in Kazakh]
5. Dauletbekova Zh.T. Soz madenieti – tildik bilim natizhesi [The culture of speech is the result of language education] (Almaty, 2018, 240 p). [in Kazakh]
6. Syzdyk R. Soz sazy [The Power of the Word] (Almaty, Category, 1995, 119 p). [in Kazakh]
7. П'ин G. L. Jevoljucija ponjatija «uchitel'», [Evolution of the teacher "Teacher"], Pedagogika [Pedagogy], 2(2), 117-121 (2018) [in Russian]
8. Rahmetova S. Kazak tilin okytu metodikasy [Methods of teaching the Kazakh language] (Rauan, Almaty, 1991, 184 p.). [in Kazakh]

Автор туралы мәлімет:

Тазабек А. К. – филология магистрі, докторант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан.

Tazabek A. K. - Master of Philology, PhD student, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

XFTAP 14.23.09

Н.А. Шынтаева

*Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз, Қазақстан
(E-mail: nshyntaeva83@mail.ru)*

Инновациялық технологиялар мектепке дейінгі білім беруді жаңартудың құралы ретінде

Аннотация. Жаңа заман баласы – ертеңгі еліміздің болашағы. Жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет. Мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мәселесі мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі. Инновациялық білім берудегі технологияларды қолдану сияқты заманауи педагогикалық технологиялар балалардың өзіндік көзқарастарын іске асыруға, педагогикалық процестің қабілеттеріне және даму деңгейіне қарай даралануын және саралануын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Білім беру үрдісіндегі алға қойылған басты мақсат баланың білім беру мазмұнын толықтырып, жаңаша көзқараста, жаңа технология бағытында жұмыс жүргізіп, баланың өмірін жаңаша ортада, жаңа бағытпен ұйымдастыру. Инновациялық үдеріс арқылы ортақ әлеуметтік процестер, ол сапалы әртүрлі өтуге байланысты ережелер мен нормаларды мұқият шолу, жаңа топтық қауымдастықты қалыптастыру, сабақта балаларға оқу технологияларын қолдану жолымен жүреді. Сабақтарда шығармашылық сипаттағы жаттығулар, топтық тапсырмалар, рөлдік, іскерлік ойындар, имитация, экскурсия-сабақтар, шығармашылық дамуға бағытталған сабақтар-спектакльдер, сабақтар, фильмдер, бейнематериалдарды, интернетті, көрнекілікті пайдалану, «ми шабуылы» әдістерін қолдануда. Сондықтан мектепке дейінгі білім беру оқытудың инновациялық әдістері балалардың танымдық қызығушылығын дамытуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: инновациялық білім беру, технология, шығармашылық, ақпараттық коммуникация, жоба, модернизация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-82-87>

Түсті: 7.03.19 / **Қайта түзетілді:** 30.05.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 2.08.19

Кіріспе. «Білім беру жүйесінің маңызды міндетті – кез келген жағдайда өз бетімен оң шешім қабылдай алатын, өзіндік білім алу траекториясын құрастыра білетін және оны тиімді жүзеге асыру жолдарын анықтай алатын интеллектуалды тұлғаны тәрбиелеу, адами капиталды қалыптастыру» - деді, елбасымыз Н.Ә. Назарбаев [1, 14 б.].

Инновация – жоғары сапалы мектепке дейінгі тәрбие бүгінгі күні білім берудің деңгейлерінің сапасы мен қолжетімділігін арттыру үшін елеулі жаңа қадам ретінде қарастырылады. Әрбір мектепке дейінгі мекемелерде жаңа идеялар мен технологияларды енгізбестен, мектепке дейінгі мекемелердің бүкіл жүйесін реформалау мүмкін емес. Білім беру жүйесін дамыту инновацияларды жасау, тарату және игеру фактісіне байланысты. Инновация – педагогикалық тәжірибеде қолданылатын жаңа технологияларды, нысандарды, құралдарды, баланың жеке басына, оның қабілеттерін дамытуға бағытталған. Педагогикалық инновациялар білім беру мен оқыту үдерістерін өзгертуіне, жақсартуына дамуына негізделген кәсіби құзыреттілік өте маңызды. Инновация білім берудегі ұйымдастырушылардың ғылым жетістіктеріне және қоғамның қажеттіліктеріне қаншалықты тиімді екендігін көрсетеді. Мектепке дейінгі мекемелердің жаңа түрлері, типтері мен профильдері, жаңа технологиялар, білім беру үдерісінің өзгермелілігін қамтамасыз ету үшін баланың даралығына және оның отбасының қажеттіліктеріне бағытталған жаңа білім

беру бағдарламалары құрылды [2, 47-48 б.].

Мектепке дейінгі білім беруді дамыту, мұғалімдер кәсібилігін жоғарылату, белсенділіктің инновациялық стилін дамыту біліктілікті арттыру, соңғы 15 жылда қоғамда орын алған әлеуметтік, экономикалық және идеологиялық өзгерістер жас ұрпақтың тәрбиесіне елеулі өзгерістер енгізді. Инновациялық үдеріс арқылы ортақ әлеуметтік процестер, ол сапалы әртүрлі өтуге байланысты ескірген ережелер мен нормаларды мұқият шолу, жаңа топтық қауымдастықты қалыптастыру, сабақта балаларға оқу технологияларын қолдану жолымен жүреді. Сондай-ақ оқудың осы инновациялық тәсілдеріне сәйкес олар оқу процесінің екі түріне бөлінеді.

1) Инновациялық-модернизация, білім беру үдерісін жаңартып, дәстүрлі репродуктивтік бағдарлау шеңберінде, түпкілікті нәтижелер мен модельде әрекет ету әдістерін ескере отырып, инновациялар білім беру үдерісінің жаңа формаларын, технологияларын және әдістерін дамытуға бағытталған.

2) білім беру қызметінің сипатын қамтамасыз етуге бағытталған инновациялық-трансформация және шығармашылық әдістер мен құндылық бағдарларының дамуымен бірге жұмыс істеу формаларын ұйымдастыру. Жаңа білім мазмұнын дамытуға және оны құрылымдаудың жаңа жолдарына бағытталған.

Кез-келген инновацияның мақсаты – түбегейлі жаңа компонентті құру және кеңінен енгізу, оның нәтижесінде қоршаған ортаға сапалы өзгерістер әкелу. Ал мектепке дейінгі білім берудің инновациялық технологиялары заманауи компоненттер мен әдістерді құруға бағытталған, олардың негізгі мақсаты оқу үрдісін жаңғырту болып табылады.

Сарапшылардың айтуынша, мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі инновациялық технологияларды мүмкіндігінше ғана қолдану емес, барынша білікті түрде қолдану қажет. Дегенмен, мектепке дейінгі жастағы балалардың оқу үрдісінде қолданылатын педагогикалық технологиялардың бірнеше қатаң талаптарын ескерген жөн. Оларға мыналар жатады:

- Сәйкестік – бұл технологияның барлық жүйесіне тән сипаттамалары болуы, яғни олар толық, логикалық болуы және олардың құрамдас элементтері бір-бірімен байланысты болуы керек.
- Басқару мүмкіндігі – бұл педагогикалық топқа белгілі бір мақсаттарды қоюға, оқу үдерісін жоспарлауға, немесе өзге аспектілерді реттеуге, мүмкіндік беруі керек.
- Өрбу қабілеттілігі – іс-тәжірибеде қолданатын технология тұлғаға қарамастан бірдей тиімді болуы керек [3, 125 б.].

Білім берудегі инновациялық технологиялар оқытуды реттеуге, оны қажетті арнаға бағыттауға мүмкіндік береді. Жалпы санада бар, әдеттегі өмір салтын қозғайтын стереотиптер ауыр құбылыстарға әкеп соғады, оқытудың барлық түрлерінің жаңаруына кедергі келтіреді. Инновациялық технология мінез-құлық бейімдеуді көздемейді, ол өз даралығын қалыптастыруды, өзін-өзі дамытуды білдіреді [4, 86 б.].

Әрбір педагог инновациялық білім – үйлесімді тұлғаны тәрбиелеу тәсілі екенін түсінуі тиіс. Ол үшін дайын үлгілер сәйкес келмейді, үнемі өзінің зияткерлік деңгейін көтеру маңызды. Қазіргі мектептің міндеттерінің бірі педагогикалық үдерістің барлық қатысушыларының әлеуетін ашу, оларға шығармашылық қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік беру болып табылады. Бұл міндеттерді білім беру үдерістерінің вариативтілігін жүзеге асырмай шешу мүмкін емес, осыған байланысты терең ғылыми және практикалық түсінуді талап ететін білім беру мекемелерінің әртүрлі инновациялық түрлері мен түрлері пайда болады.

А.И. Пригожин жаңашылдық ұғымына анықтама берді: белгілі бір әлеуметтік бірлікке (ұйымға, қоғамға, топқа) жаңа, салыстырмалы түрде тұрақты элементтерді енгізетін

мақсатты өзгеріс. Білім беру саласындағы инновациялық өзгерістерге мыналар жатады:

- ✓ білім берудің қоғамдық жағдайы мен жүйені қаржыландыру деңгейінде;
- ✓ білім беру жүйесінің құрылымында;
- ✓ білім мазмұнында;
- ✓ білім беру мекемесінің ішкі ұйымында;
- ✓ оқыту әдістерінде;
- ✓ білім беру мекемелерінің жабдықтарында және білім беруде ақпараттық технологияларды пайдалануда;
- ✓ оқу сабақтарына арналған ғимараттар мен үй-жайлардың құрылысында.

Қазіргі заманғы мектепке дейінгі білім берудегі технологиялары міндетті түрде жоғарыда аталған барлық ұстанымдарға сәйкес келуі керек. Оны төмендегі 1- суреттен көруге болады.

Сурет 1. Білім беру технологияларының түрлері

Қоғамдағы қазіргі даму кезеңінде мектепке дейінгі мекемелердегі білім беру жүйесінде оқыту, тәрбие беру үрдісін технологияландыру – басты мәселенің бірі. Бүгінгі таңда балабақшаларда қолданылатын білім беру технологияларының түрлері :

- жобалық қызметпен байланысты технологиялар;
- жобалық қызметте қолданылатын технологиялар;
- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;
- әрбір жеке тұлғаға бағытталған технологиялар (адамға бағытталған);

Инновациялық білім берудегі технологияларды қолдану сияқты заманауи педагогикалық технологиялар балалардың өзіндік көзқарастарын іске асыруға, педагогикалық процестің қабілеттеріне және даму деңгейіне қарай даралануын және саралануын қамтамасыз етуге көмектеседі [5, 96 б.].

В.Т.Кудрявцев мектепке дейінгі білім беруді төрт инновациялық бағытқа бөледі:

1. Мектепке дейінгі білім беруді мектепке дайындық сатысы ретінде. Мектепке дейінгі қызмет түрлеріне тән мүмкіндіктер есебінен балалардың дамуын амплификациялауға (байытуға) бағытталған дербес, бағалы және дамытушы жүйе (ойындардың шығармашылық сипаты, ертегілерді белсенді қабылдау, әртүрлі өнімді қызмет және т.б.). Шығармашылық сабақтарда және одан тыс шығармашылықтарды дамыта отырып, біз баланың жалпы психологиялық жетілуіне ғана емес, сонымен қатар тәрбиеленушілердің шығармашылық мүмкіндіктерін, зияткерлік күштерін дамыту негізінде толыққанды мектеп дайындығының іргетасын құруға да ықпал етеміз.

2. Педагогикалық үдерістегі диалог арқылы балалар мен ересектердің тең партнерлік

өзара іс-қимылы мен ынтымақтастық процесіндегі адамгершілік-субъектілік қатынастарды бекіту.

3. Инновация саласындағы практиктер мен теоретиктер арасындағы байланыстың дамуы.

4. Зерттеу тәсілі тұрғысынан ұйымдастырылатын кең іздеу және эксперименттік қызмет.

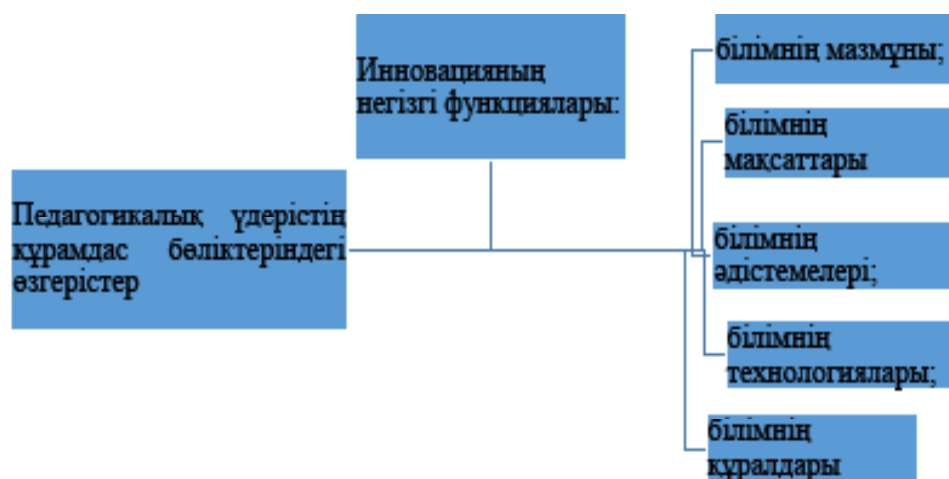
Инновациялық процесс – жүйені жаңа сапалы күйге көшірудің табысты болуын қамтамасыз ететін инновациялар, жаңашылдықтар мен жағдайлар.

Бүгін көптеген мұғалімдер оқытудың нәтижелілігіне қол жеткізу мақсатында мектепке дейінгі ұйымдарда оқытудың заманауи технологиялары мен инновациялық әдістерін қолданады. Интерактивті әдістердің арқасында басқа балалармен ынтымақтастықта білімді тиімді игеру жүргізіледі. Бұл әдістер оқылатын материал бойынша балалар тобы жұмыс істейтін оқытудың ұжымдық нысандарына жатады, бұл ретте олардың әрқайсысы атқарылған жұмысқа жауапты болады. Интерактивті әдістер жаңа материалды сапалы меңгеруге ықпал етеді. Оларға мыналар жатады:

- шығармашылық сипаттағы жаттығулар;
- топтық тапсырмалар;
- рөлдік, іскерлік ойындар, имитация;
- экскурсия-сабақтар;
- шығармашылық дамуға бағытталған сабақтар-спектакльдер;
- сабақтар, фильмдер жасау, газет шығару;
- бейнематериалдарды, интернетті, көрнекілікті пайдалану;
- «ми шабуылы» әдістерінің көмегімен күрделі мәселелер мен

мәселелерді шешу. Сондықтан мектепке дейінгі білім беру – оқытудың инновациялық әдістері балалардың танымдық қызығушылығын дамытуға ықпал етеді [6, 181].

Оқытудың инновациялық әдістері дәстүрлі әдіс-тәсілдердің алдында басымдыққа ие, өйткені олар баланың дамуына ықпал етеді, оның шешім қабылдау мен танудағы дербестігін үйретеді. Оны төмендегі 2-суреттен көруге болады.

Сурет 2. Инновацияның негізгі функциялары

Инновацияның негізгі функциялар оқытуда қолданылатын белсенді және интерактивті формаларды қамтиды.

Әрбір технологияның өзіндік ерекшелігі бар. Бала толыққанды жетіліп, ата-анамен байланыс күшейеді. Жаңа технологиялар бала бойына білімге әуестік, білімқұмарлыққа баулуы тиіс. Білім беру үрдісіндегі алға қойылған басты мақсат баланың білім беру

мазмұнын толықтырып, жаңаша көзқараста, жаңа технология бағытында жұмыс жүргізіп, баланың өмірін жаңаша ортада, жаңа бағытпен ұйымдастыру [7, 61-63 б.].

Қорытынды. Инновациялық білім беру тәжірибесін дамыту мектепке дейінгі білім жүйесіндегі барлық қызметкерлердің шығармашылық, инновациялық әлеуетін көрсетуге ықпал етеді. Инновациялық білім берудегі басты нәрсе, ол – қажеттілік. Яғни, инновацияға деген қажеттілік мәселені шешуде туындаған кезде пайда болады. Ал, қалау мен нақтылық арасында нәтиже пайда болады. Осылайша инновацияның көзі – бұл мәселе. Мәселені шешу үшін жүйені өзгерту, оны сәйкес келтіру. Егер өзгерістер сапалы болса, онда мәселені шешу – бұл жүйенің дамуы болып табылады.

Мектепке дейінгі мекемелерде инновациялық білім беру құралдарын қолданудың да маңызы зор. Инновациялық білім беру құралдарына: аудио, видео, құралдар, компьютер, интерактивті тақта, интернет, мультимедиялық құрал, электрондық оқулықтар, мен оқу әдістемелік кешендер инновациялық сайт және тағы басқалары жатады. Қазіргі таңда көптеген интерактивтік бағдарламалық бөлімдер, қозғалмалы объектілер құруға мүмкіндік беретін векторлық және графикалық жабдықтар көптеп шығып, қолданыс табуда. Оқыту құралдарының бірі – мультимедиялық оқулықтарды балабақшаларда кеңінен пайдалану. Бұл жағдайда тәрбиеші әр оқу іс-әрекеттерін бастар алдында жиі көрнекіліктерді мультимедиялық оқулықтар арқылы уақытты тиімді және ұтымды пайдаланады.

Инновациялық білім берудегі технологиялық демократияны, теңдікті, мұғалім мен баланың қарым-қатынастарындағы әріптестікті жүзеге асырады. Мұғалім мен бала бірлесе отырып, мақсаттарды, мазмұнды дамытады, бағалайды, ынтымақтастық күйінде, бірлесіп құрылады. Инновация арқылы еркін білім беру технологиялары балаға өз өмірінің үлкен немесе кіші саласында таңдауға және тәуелсіздікке мүмкіндік беруді. Болашақта өз таңдауын жасай отырып, баланың сыртқы әсерінен емес, ішкі мотивтенген нәтижеге жету үшін субъектінің позициясы жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2004. – 14 б.
2. Белая К.Ю. Инновационная деятельность в детских образовательных учреждениях: методическое пособие.- М.:ТЦ Сфера, 2005. – 47-48 б.
3. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика. – М.: Изд. УНЦДО, 2005. – С. 125.
4. Ильенкова С.Д., Шумпетер Й. Инновации в образовании: учебник. М.:Юнити, 2008. – С. 86.
5. Сыпченко Е.А. Инновационные педагогические технологии. - СПб.: «Издательство детских книг», 2012. - 96 б.
6. Селевко, Г. Я. Освоение технологии самовоспитания личности школьников: как стать экспериментальной площадкой/ Г. Я. Селевко// Народное образование. - 2015. - № 1. - С.181.
7. Габбасова Л. З. Инновационные технологии в образовательном процессе // Инновационные педагогические технологии: материалы V Международной научной конференции. - Казань: Бук, 2016. - С. 61-63

Н.А. Шынтаева

Таразский государственный педагогический университет, Тараз, Казахстан

Инновационные технологии как инструмент преобразования дошкольного образовательного процесса

Аннотация. Каждый ребенок современного общества является кирпичиком, который строит будущее целого общества. В процессе становления нового маленького члена общества очень важно раскрыть его скрытые таланты и способности, создать благоприятные условия для их развития. Проблема развития детей дошкольного возраста является важной составляющей частью государственной политики. Применение инновационных технологий в дошкольном образовательном процессе обеспечивает индивидуализацию ребенка, способствует выработке у него собственного мнения.

Главными целями образовательного процесса являются наполнение содержания образования новыми идеями, работа в новом, наиболее приемлемом направлении, организация жизни ребенка в новом русле. Посредством инновационных процессов налаживаются такие общие социальные процессы, как обновление устаревших правил и норм, создание новых сообществ, применение новых технологий для переосмысления ценностей. На уроках применяются такие методы, как упражнения творческого характера, групповые задания, ролевые, деловые игры, имитация, уроки-экскурсии, уроки-спектакли, использование видеоматериалов, интернета, наглядностей, «мозговой штурм» и т.д. Следовательно, применение инновационных технологий в дошкольном образовании способствует развитию познавательной сферы ребенка.

Ключевые слова: инновационное образование, технология, творчество, информационная коммуникация, проект, модернизация.

N.A. Shyntaeva

Taraz State Pedagogical University, Taraz, Kazakhstan

Innovative technologies as a tool to transform the preschool educational process

Abstract. Every child of modern society is a brick that builds the future of a whole society. In the process of formation of a new small member of society, it is very important to reveal hidden talents and abilities, to create favorable conditions for their development. The problem of the development of children of preschool age is an important component of public policy. The application of innovative technologies in the preschool educational process contributes to the formation of the child's own opinion, provides individualization in accordance with the level of development and ability. It is obvious that scientific innovations and innovative technologies have an important place in all sectors of society, pre-school education and upbringing is not an exception.

The main goal of the educational process is to fill the content of education with new ideas, to work in a new, most acceptable direction, to organize the life of a child in a new way using new technology. Through innovation processes, so-called general social processes are taking place, such as updating outdated rules and norms, creating new communities, applying new technologies in rethinking values. At the lessons, such methods as creative exercises, group tasks, role-playing, business games, imitation, excursion lessons, performance lessons aimed at developing creativity, films, using video materials, the Internet, visualization, brainstorming, etc. are applied. Therefore, the use of innovative technology in preschool education contributes to the development of the child's cognitive apparatus.

Keywords: innovative education, technology, creativity, information communication, project, modernization.

References

1. Kazakstan Respublikasynda bilim berudi damytudyn 2011-2020 zhyldarga arналган мемлекеттік бағдарламасы [State Education Development Program Republic of Kazakhstan for 2011-2020] [Электронды ресурс]. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1000001118/> (қаралған күні: 1.03.19).
2. Belaya K.Yu. Innovacionnaja dejatel'nost' v detskih obrazovatel'nyh uchrezhdenijah [Innovative activities in children's educational institutions]. Toolkit. (Creative center "Sfera", Moscow, p. 47-48).
3. Khutorskoi A.B. Pedagogicheskaja innovatika: metodologija, teorija, praktika [Pedagogical innovation: methodology, theory, practice] (Publishing house ESCPUE, Moscow, 2005, p. 125).
4. Il'enkova S.D., Shumpeter J. Innovacii v obrazovanii [Educational innovations], Textbook (Yuniti, Moscow, 2008, p. 86).
5. Sypchenko E.A. Innovacionnye pedagogicheskie tehnologii [Innovative pedagogical technologies] (Sankt-Peterburg, Children's book publishing house, 2012, p. 96).
6. Selevko G. Ya. Osvoenie tehnologii samovospitaniya lichnosti shkol'nikov: kak stat' jeksperimental'noj ploshadkoj [Mastering the technology of self-education of students: how to become an experimental site], Narodnoe obrazovanie [Public education], 1, 181, 2015.
7. Gabbasova L. Z. Innovacionnye tehnologii v obrazovatel'nom processe [Innovative technologies in the educational process], Innovative pedagogical technologies Innovacionnye pedagogicheskie tehnologii: materialy V Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii [Materials of the V international scientific conference] (Buk, Kazan, October, 2016 p.61-63).

Автор туралы мәлімет:

Шынтаева Н.А.- «Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу» кафедрасының аға оқытушысы, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Жамбыл даңғылы, 16 а, Тараз, Қазақстан.

Shyntaeva N.A. - Senior lecturer «Pre-school education and upbringing», Taraz state pedagogical University, PR. Zhambyl 16 a, Taraz, Kazakhstan.

ПСИХОЛОГИЯ PSYCHOLOGY

XҒТАР 15.81.53

А.М. Айтышева, Г.Т. Сапарова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: aigul_mukatay@mail.ru, gulnur0319@mail.ru)*

Бейнелеу өнерінің тұлғаның дамуына психологиялық ықпалы

Аннотация. Мақалада бейнелеу өнерін мінез-құлықты коррекциялау мен тұлғаны дамыту мақсатында қолдану жолдарын теориялық және тәжірибелік зерттеу қарастырылды. Өнер психологиясына теориялық шолудың нәтижесінде бейнелеу өнерінің басты психологиялық аспектілеріне талдау жасалды. Тәжірибелік зерттеу Нұр-Сұлтан қаласындағы «Жас Ұрпақ» аутистикалық спектрдің бұзылысымен зардап шегетін балаларды дамыту орталығының қызметкерлеріне жүргізілді. Күрделі педагогикалық іспен айналысатын мамандардың мінез-құлықтары бейнелеу өнері арқылы қаншалықты өзгеруі мүмкін екендігі сарапқа салынды.

Түйін сөздер: өнер психологиясы, бейнелеу өнері, өнерді қабылдау, өнер туындылары, шығармашылық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-88-95>

Түсті: 30.07.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 6.08.19

Өркениет пен ғылыми төңкерістер дәуірінде өмір сүріп жатқан біздің қазіргі қоғамымыз адамдарда түрлі психологиялық мәселелер тудырып қана қоймай, сонымен бірге, психикалық бұзылыстарға алып келетін және денсаулыққа кері әсер ететін стресстік факторларға толы болып отыр. Сондай-ақ, қазіргі қоғамның қарқынды даму жағдайы адамдардан жоғары белсенділікті, үзіліссіз ізденісті, біліктілікті, шығармашылық пен бәсекеге қабілеттілікті талап етеді. Осы қоғамда өмір сүріп жатқан әрбір адам заман талабына сай болу үшін айналасындағылардан қалыспай жаңаны тану мақсатында тым жоғары белсенділікте болуы салдарынан, қарбалас тіршіліктегі дұрыс тамақтанбау, ұйқы режимінің бұзылуы, демалыстың аздығы әсерінен созылмалы шаршау симптомдарына кездесетіні анық. Адамның стресстік күйін арттырып, депрессияны, өзін төмен бағалауды, адекватты емес мінез-құлық формасын қалыптастырып, рухани дамуды тежейтін, жүйкені тітіркендіріп, жағымсыз ойлар мен стереотиптерді тудыратын тағы бір фактор ретінде instagram, VK, YouTube сияқты т.б әлеуметтік желілердегі негативті ақпараттарды айтуға болады.

Әрине адам машина емес, сондықтан да кез келген адам шаршауын басу, стресстен арылу, қысымды жою жолдарын іздейді. Яғни белгілі бір копинг стратегиялары арқылы стресске тойтарыс беруге тырысады. Спортпен айналысу, ән, би, құм терапиялары, қыдыру, дүкен аралау, ойын-сауық сияқты демалыс пен стрессті жоюдың жолдары көп болғанымен, копинг-стратегияның тиімді жолының бірі ретінде бейнелеу өнері

түріндегі арт-терапияны, түрлі позитивті, жағымды эмоцияларды тудыратын көркем өнер шығармаларының көрмелерін атап көрсетуге болады. Себебі, арт-терапия, оның ішінде бейнелеу өнеріне негізделген арт-терапия, адамға ұсақ моторика және сенсорлық интеграция деңгейінде әсер етіп, қозғалыс дағдыларын, моторлы-көру координациясын, қол мен саусақ қозғалысының нақтылығын дамытып қана қоймай, жүйкені тыныштандырады, шаршауды басып, босаңсытады, негативті ойлардан арылтып, жағымды эмоциялар туғызса, бейнелеу өнерінің туындылары адамда жағымды эмоциялар емн сезімдерді тудырады, тынықтырып, сергітеді. Сонымен қатар бейнелеу өнері, яғни сурет салу, өмірлік мәселелерді шешуде үлкен маңызға ие болатын адамдағы шығармашылық потенциалды оятып, қиял мен креативтілікті дамытады. Сурет салу мен бояу және ойды тереңге әкететін бейнелеу өнерінің туындылары адам миы үшін йога, медитация деп те айтуға болады. Бейнелеу өнері элементтерімен жүргізілетін арт-терапия адамға негативті ойларды ұмыттырып қана қоймай, зейіннің шоғырлануы мен шыдамдылықты дамытады. Яғни бұл қасиеттер адамдағы эмоциялық тұрақтылықты, стресске тұрақтылықты арттырады. Ал бұл қасиеттер тұлғанының жетістікке жетуінің басты кепілі.

Зерттеу жұмысының мақсаты бейнелеу өнерінің тұлғаға ықпалының психологиялық ерекшеліктерін зерттеу, өнерді мінез- құлықты коррекциялау мен тұлғаны дамыту мақсатында қолдану жолдарын анықтау болып белгіленді.

Зерттеу жұмысының болжамы: бейнелеу өнерімен айналысу және көркем сурет өнерінің туындыларын тамашалау суретші мен оның шығармасын тұтынушы тұлғалардың психологиялық күйіне әсер етеді.

Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми әдебиеттерді, мақалалар мен зерттеу жұмыстарын теориялық талдау мен жалпылау, эмпирикалық әдістеме САН, зерттеу нәтижелерін математикалық талдау әдістері қолданылды.

Өнер психологиясының басқа шығармашылық пен өнерді зерттеуші ғылым салаларына қарағанда ерекшелігі оның пәнінде ғана емес, сонымен қатар әдістерінде де көрінеді. Өнерді зерделеудегі психологияның күшті жағы эксперименттік әдіснаманы меңгеруде және теориялық пайымдаулар мен өзін-өзі бақылау деректерінің негізінде ғана емес, сондай-ақ эксперименттік алынған факторлардың негізінде өз концепциясын құру мүмкіндіктерінен тұрады. Дәл осы психология ғылымы өнерді қабылдау мен оның әсер етуінің жеке дара ерекшеліктерін зерттеуге мүмкіндік береді. Өнерге тек қана таным ретіндегі бір жақты көзқарасты Л. Выготский сынға алған [1]. Қазіргі заманғы өнер психологиясында оның пәні туралы жалпы түсінік жоқ: өнерде қандай да бір нәрсені тану нысаны бар ма, әлде бір нәрсені өзгерту қажет пе және т.б.

Өнер психологиясын зерттеудің мынадай тәсілдерін атап өтуге болады:

- Өнертану: өнер туындысы егер оны қабылдайтындар жеткілікті мәдениетке, мотивацияға және түйсікке ие болса, оны сөйлете алатын жұмбақ сфинкс ретінде қарастырылады.

- Теориялық-нормативтік: эстетикалық қабылдаудың дамыған типінің нормативтік моделінен шығады. Мұнда ең бастысы – қабылдау процесі теориялық модельде көзделген эталондық үлгіге қаншалықты жақын екені. Мұндай тәсіл зерттеушіні тұлғаның өзара әрекеттесуі мен өнер туындыларының әр түрлі нұсқаларының жеке өзіндік ерекшелігін сапалы талдауға алып келеді;

- Механикалық тәсіл өнерді тұлғаның белсенділігі емес, интрапсихикалық механизмдердің жұмыс істеуі ретінде қарастырады. Бұл жағдайда өнердің мағыналық, жеке-тұлғалық жағы жоғалады.

- Когнитивті-аффективті тәсіл өнерді адамның эмоциялық аймағымен байланыстырады: өнерде «жұмыс істейтін» эмоциялар, басқа эмоциялардан ерекшеленеді, психоанализ ізбасарлары олардың сублимацияланғаны туралы айтады, мәдени-тарихи мектепте өнер эмоцияларын ақылды эмоциялар деп атайды.

- Іс-әрекеттік тәсіл өнерді мағыналарды тудыру және қайта жасау механизмі ретінде қарастырады және басқаша беруге болмайтын мағыналарды трансляциялаудың ерекше жолы ретінде көреді (мәндерге қарағанда).

- Өнер психологиясында жүйелі-типологиялық көзқарас бірінші орынға өнер туындысының авторының тұлғасын қояды [1].

Өнерді қабылдау өте субъективті нәрсе. Қабылдау кезінде адамда өтетін процестер әр түрлі және оны болжау, зерделеу үшін оңай емес. Қазіргі уақытта өнер иесі эстетикалық талаптарға жауап беретін шығармалар жасай алатын заңдар мен ережелердің тұтас жиынтығы бар. Бейнелеу туындыларын қабылдау тиісті дайындық талап етілетін белсенді қызметті көздейді. Көркемдік қабылдауды дамыту келесі негізгі оқу міндеттерін шешуді қамтиды: жұмысқа деген ықыласты дамыту; шығармаға өз көзқарасын білдіру қабілетін дамыту; өнер туралы білім мен түсініктердің көлемін кеңейту [2].

Философтар антикалық дәірден бастап өнер туындыларын қабылдау мәселелеріне көп көңіл бөлді. Аристотель өнер әсерін аяушылық пен қорқыныш аффектісінің көмегімен жан тазарту деп түсіндірді. ХІХ ғасырдың соңына дейін қоғамда, философтар мен суретшілер арасында бірлік орнады: өнер шындықпен астасып, шығармаларда көрсетілді. Неміс ағартушының өкілі Г.Э. Лессинг «Лаокоон» трактатында сөздік және бейнелеу өнерінің негізгі айырмашылықтарын атап өтеді: бейнелеу өнері кеңістіктік, ал сөздік (поэзия) уақытша. Сұлулық приматын бекітеді. Өнер көзді немесе құлақты тоңазытуы керек [3].

Өнерді қабылдаудың маңызды психологиялық факторы біздің санамызда тарихи бекітілген алдыңғы мәдениет жүйесіне сүйенетін рецептілік қондырғы болып табылады. Өнерден рахаттану-оның шарттылығын жеңу, көркемдікті нақты адаммен салыстыру, нақты шартты түрде тану нәтижесі. Көркем қабылдау мен рахаттың қарқындылығы көркем феноменнің реттелуі мен күрделілігіне пропорционалды. Көркем рецепцияны эксперименттік зерттеу ХІХ ғасырдың соңында басталды [4].

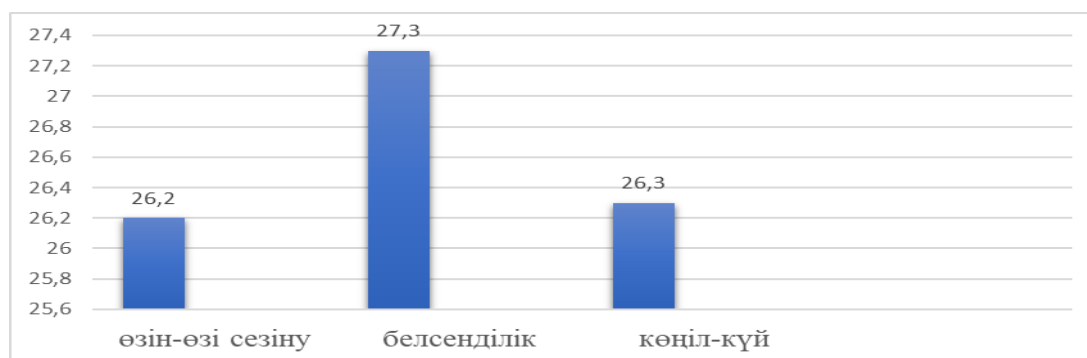
Шығармашылық пен өнердің жеке тұлғаға әсері – бір жақты процесс емес, екі жақты акт, өйткені ол көркем шығарма мен жеке тұлғаның белсенді өзара әрекеттесуін білдіреді. Егер адам қажеттілігінің сипаты өнердің әлеуметтік функцияларына сәйкес келмесе, ал қабылдау оның табиғатына барабар емес болса, онда өнердің әсері болмайды, оның қоғам мен тұлғаның рухани дамуындағы рөлі іске асырылмаған. Ежелгі грек философтары Платон, Аристотель еңбектерінде, француз ағартушысы Ж.Ж. Руссо, орыс жазушысы Л.Н. Толстой және басқа да өткен шақ ғалым-жазушыларының зерттеулерінде өнердің тұлғаға тек оң әсері ғана емес, сонымен қатар теріс әсері де бар екені айтылған. Дегенмен, қайта өрлеу дәуірінен бастап ХХ ғасырға дейін өнер, шығармашылық тек жақсы қырынан ғана танылды. ХХ ғасырда әсіресе, жаппай мәдениет мен авангардтық өнердің таралуымен өнердің тұлғаға рухани-құндылықты әсері екі жақты, яғни өнер тұлғаға позитивті де, негативті де, сондай-ақ функционалды немесе дисфункционалды әсер ететіндігі сөз бола бастады. Бұл көркемөнерлік шығармалардың формасына, мазмұнына, шығарма авторының тұлғасына, психологиялық – индивидуалды ерекшеліктеріне, саналы және бейсаналы мотивтеріне, сонымен қатар қоғамдағы жалпы рухани-психологиялық атмосфераға тікелей байланысты [5, 6].

Қазақстандағы психология тарихын зерттеуде есімі мен еңбегі еш даусыз мойындалған тұлғаның бірі - қазақ психологы Сатыбалды Мұқатайұлы Жақыпов өз еңбектерінде шығармашылық және интеллект арасындағы байланыс тақырыбын көп қарастырды. Сонымен қатар, шығармашылықтың психологиялық негіздерін ашып көрсетті. Адам тұлғасының шығармашылық қуатының мүмкіндігі, әсіресе, жоғары оқу орындарында оқып жүрген кезде қарқынды дамиды және оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекеттің құрылымдық ерекшеліктерімен анықталады [7].

Сонымен, теориялық пайымдауларды жинақтай отырып, зерттеу болжамын

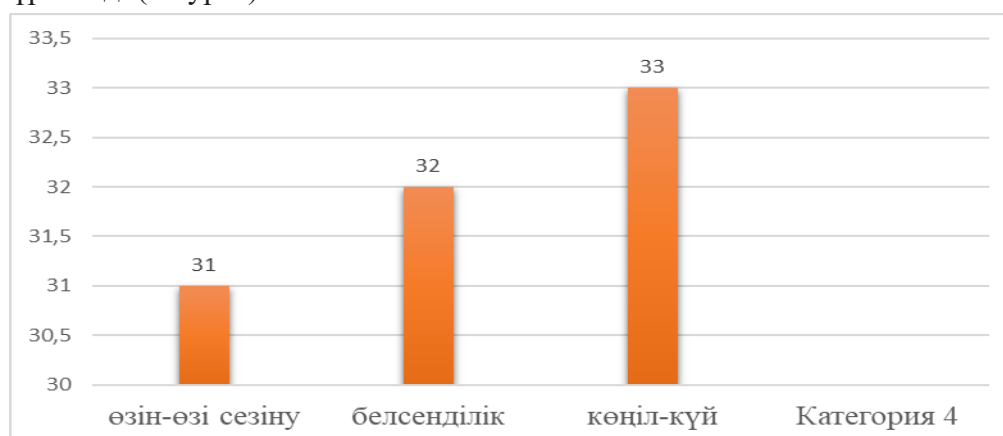
тексеру мақсатында зерттеуге қатысушыларға САН (Өзін-өзі сезіну, белсенділігі көңіл-күй) әдістемесін констатациялаушы және бағалаушы эксперимент ретінде жүргізіп көрдік. САН әдістемесінің мақсаты өзін-өзі сезінуді, белсенділікті және көңіл-күйді экспресс- бағалау. Сауалнама сыналушының өз жағдайын бағалауды сұрайтын қарама-қарсы сипаттамалардың 30 жұптарынан тұрады. Әрбір жұп сыналушы өзінің жай-күйінің қандай да бір сипаттамасының көрініс беру дәрежесін белгілейтін шкаланы білдіреді. Зерттеуге Нұр-Сұлтан қаласындағы «Жас Ұрпақ» аутистикалық спектрдің бұзылысымен зардап шегетін балаларды дамыту орталығының 21-35 жас аралығындағы 26 қызметкері қатысты. Эксперимент таңдау тобына ерікті түрде және жұмыс орнының басшылығының рұқсатымен жүргізілді.

Зерттеудің констатациялаушы кезеңінде сыналушылармен САН әдістемесі жүргізіліп, нәтижелері белгіленіп алынды (1-сурет).

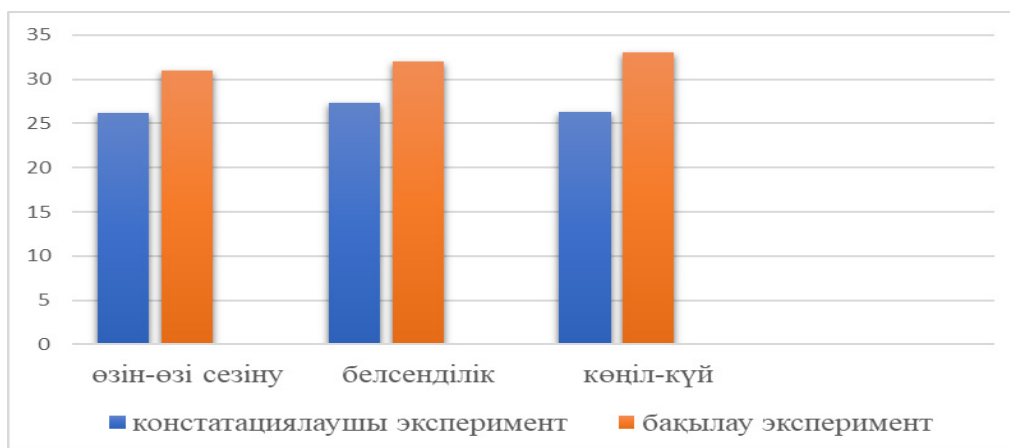
Сурет 1. Констатациялаушы эксперимент нәтижесі

Респонденттерге жүргізілген констатациялаушы эксперименттен соң 1 апта көлемінде, түскі үзілісте және жұмыс күнінің соңында қалыптастырушы эксперимент ретінде 30 минут уақыт көлемінде респонденттер арт-терапиямен айналысу ұсынылып, қабырғаға салынған дайын эскиздерді түрлі түсті бояумен безендіруге жағдай жасалды. Апталық қалыптастырушы эксперименттен соң констатациялаушы эксперименттің нәтижелерімен салыстыру мақсатында бақылаушы эксперимент ретінде САН әдістемесі қайта жүргізілді (2-сурет).

Сурет 2. Қалыптастырушы эксперименттен кейінгі нәтижелер

Әдістеменің интерпретациялық нәтижелерінен констатациялаушы эксперимент пен бақылау экспериментінің арасында айтарлықтай айырмашылық бар екенін байқауға болады (3- сурет).

Сурет 3. Констатациялаушы және бақылау экспериментінің салыстырмалы көрсеткіштері

Эксперименттердің салыстырмалы көрсеткіштерімен ғана гипотезаны дәлелденді немесе жоққа шығарылды деу жеткіліксіз. Сондықтан, осы гипотезаны дәлелдеу немесе теріске шығару мақсатында осы мәндерге статистикалық талдау жүргіземіз. Алынған қорытынды нәтижелердің мәндері арасындағы байланысты анықтау мақсатында әдістемеден алынған шикі ұпайлық көрсеткіштерге байланысқан іріктемелерге арналған Уилкоксон критерийі арқылы математикалық талдау жасалды.

Байланысқан іріктемелерге арналған Уилкоксон критерийі (сондай-ақ Уилкоксонның t – критерийі, Уилкоксонның критерийі, Уилкоксонның белгілік рангтерінің критерийі, Уилкоксонның дәрежелері жиынтығының критерийі қолданылады) - үздіксіз немесе реттік шкалада өлшенген қандай да бір сандық белгінің деңгейі бойынша екі байланысты (жұп) іріктеулерді салыстыру үшін пайдаланылатын параметрлік емес статистикалық критерий.

Әдістің мәні қандай да бір бағыттағы қозғалыстардың айқын көрінісінің абсолюттік шамалары салыстырылады. Ол үшін алдымен барлық абсолюттік ауытқулар сараланады, содан кейін дәрежелер қосылады. Егер қандай да бір жаққа ауысу кездейсоқ болса, онда олардың дәрежелерінің жиынтығы шамамен тең болады. Егер бір жаққа жылжу қарқындылығы көп болса, онда қарама-қарсы жаққа жылжудың абсолюттік мәндерінің рангтерінің жиынтығы кездейсоқ өзгерістер болған кезде осыған қарағанда айтарлықтай төмен болады.

САН әдістемесі бойынша өзін-өзі сезіну шкаласының нәтижелерін талдау барысы мен нәтижесі: T -критерийін есептеудегі бірінші қадам – әрбір жеке мәнді «кейін» мәнінен»дейін» шегеру. Рангтар бағаны бойынша жиынтық $\sum=351$ тең. Бақылау жиынтығын есептеу негізінде матрицаның дұрыс жасалуын тексеру, баған бойынша жиынтық мен бақылау жиынтығы өзара тең, демек, ранжирлеу дұрыс жүргізілді. Енді типтік емес бағыттарды қарастырсақ, бұл жағдайда – теріс. Кестеде бұл бағыттар мен оларға сәйкес дәрежелер түспен бөлінген. Осы «сирек» бағыттар дәрежелерінің жиынтығы T критерийінің эмпирикалық мәнін құрайды:

$$T = \sum R_t = 3 + 5.5 + 7 = 15.5 \quad (1)$$

Қосымша кесте бойынша $N=26$ үшін Уилкоксонның t -өлшемі үшін сыни мәндерді табамыз:

$$T_{кр} = 84 \quad (p \leq 0.01) \quad T_{кр} = 110 \quad (p \leq 0.05) \quad (2)$$

Бұл жағдайда мәнділік аймағы солға созылады, егер «сирек» болса, бұл жағдайда оң бағыттар мүлдем болмаса, онда олардың дәрежелерінің жиынтығы нөлге тең болар еді.

Демек, т эмпирикалық мәні маңыздылық аймағына түседі: $T_{эмп} < T_{кр}(0,01)$, сондықтан H_0 гипотезасы қабылданады.

САН әдістемесі бойынша белсенділік шкаласының нәтижелерін талдау барысы мен нәтижесі: Рангтар бағаны бойынша жиынтық $\sum = 351$ тең. Бақылау жиынтығын есептеу негізінде матрицаның дұрыс жасалуын тексеру, баған бойынша жиынтық мен бақылау жиынтығы өзара тең, демек, ранжирлеу дұрыс жүргізілді.

Енді типтік емес бағыттарды атап өтеміз, бұл жағдайда – теріс. Кестеде бұл бағыттар мен оларға сәйкес дәрежелер түспен бөлінген. Осы «сирек» бағыттар дәрежелерінің жиынтығы T критерийінің эмпирикалық мәнін құрайды:

$$T = \sum R_t = 3 + 15.5 + 12 + 3 + 12 + 3 = 48.5 \quad (3)$$

Қосымша кестесі бойынша $N=26$ үшін Вилкоксонның t -өлшемі үшін сыни мәндерді табамыз: $T_{кр} = 84$ ($p \leq 0.01$) $T_{кр} = 110$ ($p \leq 0.05$)

Бұл жағдайда мәнділік аймағы солға созылады, егер «сирек» болса, бұл жағдайда оң бағыттар мүлдем болмаса, онда олардың дәрежелерінің жиынтығы нөлге тең болар еді. Демек, т эмпирикалық мәні маңыздылық аймағына түседі: $T_{эмп} < T_{кр}(0,01)$, сондықтан H_0 гипотезасы қабылданады.

САН әдістемесі бойынша көңіл- күй шкаласының нәтижелерін талдау барысы мен нәтижесі: Рангтар бағаны бойынша жиынтық $\sum = 351$ тең (қосымша Ж, 3-кесте). Бақылау жиынтығын есептеу негізінде матрицаның дұрыс жасалуын тексеру, баған бойынша жиынтық мен бақылау жиынтығы өзара тең, демек, ранжирлеу дұрыс жүргізілді. Енді типтік емес бағыттарды атап өтеміз, бұл жағдайда – теріс. Кестеде бұл бағыттар мен оларға сәйкес дәрежелер түспен бөлінген. Осы «сирек» бағыттар дәрежелерінің жиынтығы T критерийінің эмпирикалық мәнін құрайды:

$$T = \sum R_t = 5.5 + 2.5 + 5.5 + 5.5 + 2.5 = 21.5 \quad (4)$$

Қосымша кестесі бойынша $N=26$ үшін Вилкоксонның t -өлшемі үшін сыни мәндерді табамыз:

$$T_{кр} = 84 \quad (p \leq 0.01) \quad T_{кр} = 110 \quad (p \leq 0.05) \quad (5)$$

Бұл жағдайда мәнділік аймағы солға созылады, егер «сирек» болса, бұл жағдайда оң бағыттар мүлдем болмаса, онда олардың дәрежелерінің жиынтығы нөлге тең болар еді. Демек, т эмпирикалық мәні маңыздылық аймағына түседі: $T_{эмп} < T_{кр}(0,01)$, сондықтан H_0 гипотезасы қабылданады. Эксперименттен кейінгі көрсеткіштер экспериментке дейінгі көрсеткіштердің мәнінен жоғары.

Демек, ғылыми жұмыстың басында жасалған біздің: «бейнелеу өнерімен айналысу және көркем сурет өнерінің туындыларын тамашалау тұлғаның психологиялық күйіне әсер етеді», - деген болжамымыз дәлелденді, яғни, бейнелеу өнерімен айналысу тұлғаның эмоциялық күйіне, өзін-өзі сезінуі мен белсенділігіне әсер ететіні анықталды.

Сонымен, осы мәселені теориялық талдау мен эмпирикалық зерттеу нәтижелерін қазіргі кездегі қысымы жоғары қоғамда тұлғаға копинг-стратегияның бірі ретінде стресске тұрақтылықты арттыру, ұйымдарда психологиялық жағымды атмосфера қалыптастыру, тұлғадағы эмоциялық қысым мен мазасыздықты төмендетуде қолдану мүмкіндіктері бар. Қорыта айтқанда, бейнелеу өнерімен айналысу немесе бейнелеу өнерінің туындыларын тамашалау тұлғаның эмоциялық күйіне, өзін-өзі сезінуі мен белсенділігіне әсер ететіні анық. Дегенмен, болжамымыз тереңірек дәлелдене түсу үшін зерттеу жұмысы өз жалғасын табатынын мәлімдейміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Выготский Л.С. Психология искусства. - Москва, 1968. – 267 с.
2. Семенов В. Е. Искусство как межличностная коммуникация. – Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 1995. – 200 с.
3. Лессинг Г.Э.: Лаокоон, или о границах живописи и поэзии. Перевод Е.Эдельсона (под ред. Н.Н. Кузнецовой) / Лессинг Г.Э. // Лессинг Г.Э. Избранные произведения. - М.: Худож. лит., 1953.- С. 385-516.
4. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. Пер. с англ. М.: Прометей, 1994.-352 с.
5. Аллахвердов В.М. Эссе о тайне эмоционального воздействия художественных произведений.- Санкт-Петербург: «ДНК» - 2001.- 197 с.
6. Гройсман А.Л. Основы психологии художественного творчества. - М., Когито-центр, 2003.
7. Жақыпов С.М. Оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекет психологиясы: оқулық – Алматы: Алла прима, 2008. – 216 б.

А.М. Айтышева, Г.Т. Сапарова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Психологическое влияние изобразительного искусства на развитие личности

Аннотация. В статье рассматривается теоретическое и практическое исследование использования изобразительного искусства для коррекции поведения человека и в целях развития личности. Был сделан теоретический обзор развития психологии искусства и проанализированы основные психологические аспекты изобразительного искусства. Экспериментальное исследование было проведено с сотрудниками «Жас ұрпақ», центра развития детей, страдающих расстройствами аутистического спектра, в г. Нур-Султан. Проанализировано поведение специалистов, вовлеченных в сложную педагогическую деятельность, которое может измениться посредством изобразительного искусства.

Ключевые слова: психология искусства, изобразительное искусство, произведения искусства, восприятие произведений искусства, творчество.

A.M. Aytysheva, G.T. Saparova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Psychological impact of art on the development of personality

Abstract. The article discusses the theoretical and practical study of the use of the visual arts for the correction of human behavior and for the development of personality. A theoretical review was made of the development of the psychology of art and the main psychological aspects of the visual arts were analyzed. An experimental study was conducted with the staff of the center for the development of children suffering from autism spectrum disorders “Zhas Orpak” in the city of Nur-Sultan. Analyzed how the behavior of professionals involved in complex educational activities, can change through the visual arts.

Keywords: psychology of art, visual art, works of art, perception of works of art, creativity.

References

1. Vygotsky L.S. Psychologiya ickusstva. [Psychology of art] (Moscow, 1968, 267 p.) [in Russian].
2. Semenov B.E. Iskusstvo kak mezhllyhnostnaya kommunikacya [Art as interpersonal communication] (St. Petersburg University Press, St. Petersburg, 1995, 200 p.).

3. Lessing G E.: Laocoon, ili o granizah zhivopisi i poesii. [Laocoon, or the boundaries of painting and poetry] Translation by E.Edelson, Edited by N. Kuznetsov), G.E Lessing / Isbrannye proizvedeniya [Featured Works](Moscow, 1953, p. 385-516).
4. Arnheim R. Novye oherki po Psychologys [New essays on the psychology of art] (Moscow, 1994. 352 p.).
5. Allakhverdov V.M. Esse o taine emozionalnogo vosdeistvia hudozhestvennyh proizvedenii [Essay on the mystery of the emotional impact of works of art] – «DNK», St. Petersburg, 2001, 197 p.).
6. Groisman A.L. Osnovy psichologii hudozhestvennyh proisvedenii [Fundamentals of the psychology of artistic creativity] (Kogito-Centr, Moscow, 2003).
7. Zhakypov M. Okytu protsesindegi tanymdyk is-areket psihologiyasy [Psychology of cognitive activity in the educational process]. Textbook (Alla prima, Almaty, 2008, 216 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Айтышева А.М. – психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сапарова Г.Т. - «Психология» мамандығының магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Aytysheva A.M. - Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the L.N. Gumilov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Saparova G.T. - student of specialty Psychology of the L.N. Gumilov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 15.21.65

А.Р. Ерментаева, А.Б. Ибраимова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан*

(E-mail: erasem@mail.ru, inkar_90_04@mail.ru)

Мүмкіндігі шектеулі жеткіншектердің психологиялық даму мәселелері

Аннотация. Бұл мақалада мүмкіндігі шектеулі жеткіншектердің психологиялық дамуында болатын бірқатар мәселелер қарастырылған. Атап айтқанда, физикалық кемістіктердің жеткіншек тұлғасының дамуына әсері, мүмкіндігі шектеулі жеткіншектердің ата-анасымен, құрдастарымен қарым-қатынасы, «жалғыздық», өзін-өзі төмен бағалау, толымсыздық сезімі, мінез-құлықтың ауытқуы, өзіне деген сенімділіктің болмауы, психикалық және физикалық тәуелділік, қорқыныш, депрессивті жағдай, күмандану, қоғамдық пікірге гиперсезімталдылық, мүмкіндігі шектеулі жеткіншектерді дені сау адамдар қоғамына интеграциялау және т.б. мәселелер қарастырылады. Осы мәселелерге байланысты зерттеулер жүргізген Э.С. Калижнюк, О.Л. Романова, И.И. Мамайчук, Т.Н. Осипенко сияқты бірқатар ғалымдардың еңбектері талданып, зерттеу нәтижелері ұсынылады. Сонымен қатар, жеткіншек бойындағы физикалық бұзылыстардың жеткіншектің «Мен» бейнесінің қалыптасуына әсері, эмоционалды-ерік аумағының бұзылыстарына алып келетіндігі жайлы баяндалған.

Түйін сөздер. Мүмкіндігі шектеулі жеткіншек, толымсыздық сезімі, өзін-өзі бағалау, дисгармония, пубертанттық кезең, физикалық кемістік, тәуелділік, жалғыздық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-96-102>

Түсті: 4.10.19 / Жарияланымға рұқсат етілді: 7.10.19

Жеткіншектік кезең көптеген әдебиеттерде әр түрлі атаулармен - өтпелі жас, пубертанттық кезең, жыныстық жетілу жасындағы теріс фаза, қиын жас, т.б. атаулармен сипатталады. Бұл әр түрлі атаулар жеткіншектің өмірінде болып жатқан өзгерістердің түрлі жақтарын көрсетеді.

Тұлға қалыптасуындағы өте маңызды кезең – жеткіншектік кезең. Дәл осы кезеңде жетекші қажеттіліктерді бөлу, таңдау жасау, өзінің ішкі дүниесіне деген қызығушылық орын алады. Жеткіншектік кезеңді зерттеген ғалымдар осы кезеңнің жас шамаларын бөліп көрсетті. Мысалы, Г. Гримм жеткіншектік кезеңді қыз балаларда 12-15 жас, ұл балаларда 13-16 жаспен шектейді, ал Дж. Биррен бойынша бұл кезең 12-17 жасты қамиды. Д.Б. Брамлей бойынша жеткіншек кезең 11-15 жас аралығын қамтиды. Калифорния университетінің адам дамуының лагнитюдті зерттеу институтының авторлары жеткіншектік кезең шекарасын 11 жастан 15 жас аралығы деп көрсетеді. Ж. Пиаже жеткіншек жасына 12-15 жас аралығындағы балаларды жатқызды. Д.Б. Эльконин ұсынған жеткіншеkteді онтогенезді кезеңдерге бөлу барынша кеңінен таралған. Жоғарыда айтылған кезеңдерге бөлуден айырмашылығы, мұнда көбінесе ағзаның физикалық дамуына емес, жетекші іс-әрекет түрінің ауысуы мен дамуына байланысты жаңа психикалық түзілімдердің пайда болуына баса назар аударылды. Осы кезеңге бөлу бойынша жеткіншектік жас шекарасы 10-15 жас аралығы белгіленді (Эльконин, 1917ж.).

Мүмкіндігі шектеулі жеткіншектің психологиялық мінездемесін Е.М. Мастюкова, О.Л. Романов, И.К. Левченко, И.И. Мамайчук, И.В. Кривонос, О.Е. Шапалова сияқты бірқатар ғалымдар еңбектерінде қарастырған. Жеткіншек жас кезеңі көбінесе әлеуметтік өзгерістермен танымал. Осы кезеңдегі мүмкіндігі шектеулі жеткіншектің тұлғалық қалыптасуы Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.В. Петровский, Д.Б. Эльконин, Б.Г. Ананьев,

Л.С. Рубинштейн, В.Н. Мясищев т.б. зерттеушілердің пікірінше дамудың «бұрмаланған әлеуметтік жағдайында» болады.

Жеткіншектік кезеңге өзіне, өзінің уайымдарына бату қасиеттері тән. Бұл кезеңде жеткіншек жаңа сезімдер мен эмоциялар әлемін, табиғат байлығын, музыка дыбыстарын, өз денесін сезіну сияқты үлкен әлемді ашады. Бір жағынан ол өзінің бірегейлігін, басқаларға ұқсамайтындығын сезінеді, ал екінші жағынан ол жиі жалғыздық сезімін, ішкі толымсыздықты сезінеді.

Жеткіншектік кезеңнің басталуы ағзаның тез жетілуі, бойдың тез өсуі, жыныстық жетілу, т.б. белгілерден көрінеді. Қыз балаларда бұл үрдіс шамамен екі жыл бұрын басталады және ұлдарға қарағанда (4-5 жыл) қысқа уақытқа (3-4 жыл) созылады. Осы кезеңдегі ұлдар мен қыздардың негізгі міндеті-өзгерістерге және дененің жаңа бейнесіне бейімделу. Жеткіншек айна алдында көп уақытын өткізе бастайды, бұл өз кезегінде ата-анаға ұнамауы мүмкін. Бірақ бұл жаңа, жетілген дененің бейнесін құрумен байланысты қалыпты құбылыс. Жеткіншек ұялшақ, жалғыздықта киінуі мүмкін, ата-аналармен бірге махаббат тақырыбында фильмдер көруден бас тартады, егер олар осы тақырыпта әзілдесе ұялады. Осы кезеңде жеткіншектің ата-анасы артқы орынға жылжиды, құрдастарының маңыздылығы арта түседі. Қарым-қатынас шеңберін кеңейту қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты жеткіншектерде тұлғааралық қақтығыстардың салдарынан алаңдаушылық деңгейі жоғарылайды. Сонымен қатар, осы уақытта жаэспірім алды регрессия пайда болады [1, 178].

Әдебиеттерде жеткіншектік кезеңдегі объективтік қатынастардың негізгі міндеті ата-анадан түпкілікті бөліну болып табылады. Жеткіншек ата-анасын шексіз сүйетін бала бейнесінен ажырамаса да, оларды көңілінен шықпайтын, адеватты емес деп қарауға бейім келеді. Бұл жеткіншекті ішкі қолдауды жоғалту сезіміне және өзара қарым-қатынас қажеттіліктерінің толымсыздық сезіміне ұштасуына әкеледі [2, 115].

Толымсыздықтың орнын толтыру және психикалық тәуелсіздік жолында өзін-өзі бағалауы үшін жеткіншек құрдастарына жүгінеді. Т.А. Фалькович, Ж. Пиаже, Э. Штерннің және басқа да жасерекшелік психологиясын зерттеген ғалымдардың айтуынша, жеткіншектік кезеңдегі жетекші іс-әрекет қатарластарымен жеке қатынас болып табылады. Қатарластарымен қарым-қатынас ересектермен салыстырғанда әлдеқайда маңызды. Құрдастардың тобы жеткіншектердің балалық махаббаттың объектісі - ата-анаға деген тәуелділікке қатысты ішкі қолдауды қамтамасыз етеді. Жеткіншектердің ересектеу топтары үлкендермен қарым-қатынас жасайды. Бұл қашықтықтағы қиялдарымен байланыс болуы мүмкін: кино жұлдыздары, әншілер, т.б. Ал шын өмірде жеткіншектер мұғалімдермен, ата-анасын алмастыратын отбасылық достарымен дос бола бастайды. Жеткіншек өзі жақсы көретін адам үстем бола бастағанын түсінсе, тәуелділік объектісін өзгерте алады. Бірақ жеткіншек үшін бұл есеудің қажетті бөлігі [3, 246].

Жеткіншектердің биологиялық жетілу фазасымен, қызығушылықтар фазасы қатар келеді. Бір жағынан, оны бұрын қызықтырған нәрселерге деген қызығушылығы жоғалады. Жеткіншек айналасындағыларды сыни көзбен қабылдай бастайды. Ол енді қиял ғажайыптарға сенбейді. Қиялдары арман формасын алады. М.К. Тушкинаның айтуынша, жеткіншектің шығармашылық қиялы көбінесе ересек шабыт түрінде шығады. Жеткіншектер шығармашылық шабыттың қуанышын сезінеді. Бұл ретте мінез-құлықтың қалыптасқан механизмдері де, дағдылары да жоғалмайды. Екінші жағынан, жаңа қызығушылықтар пайда бола бастайды: жаңа кітаптар, компьютер ойындары және т.б. Бұл кезеңде жеткіншектер өлең, музыка құрастыру, күрделі тапсырмаларды шешуге бейім болады. Сонымен қатар, бұл кезеңге әсіресе екі қызығушылық тән: би және телефон. Би – бұл жеткіншек бойындағы энергияны шығаруға арналған канал. Телефон арқылы қатынас жеткіншек үшін тамаша шешім. Телефон – жеткіншекке үйден шықпай-ақ одан кетіп қалуға мүмкіндік береді.

Мүмкіндігі шектеулі жеткіншектерді дені сау адамдар қоғамына интеграциялау

мәселесі қазіргі уақытта көптеген ғалымдардың назарын аударған ғылыми-практикалық өзекті мәселелердің бірі (Н.Н. Мафлеев, М.И. Никитина, Л.М. Шипицына, Г. Банч, Э. Валео, П. Миттлер, Н. Даниэльс). Оның нәтижелігі жеткіншектің тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты. Отандық және шетел тәжірибелері корсеткендей, мүмкіндігі шектеулі жеткіншектерде олардың микро-әлеуметтік ортасына және физикалық кемістіктеріне байланысты психогенді жарақаттардың теріс әсер етуіне байланысты шешілмеген психологиялық мәселелер бар. Осыған байланысты жеткіншектерде эмционалдық сала мен мінез-құлық бұзылуларынан көрініс табатын дезадаптация бұзылылыстары мен дағдарыстары байқалады [4, 9].

Жалпы адам мүмкіндігінің шектелуі өзіне-өзі қызмет ету, қозғалу, бағдарлану, қарым-қатынас, өз іс-әрекетін бақылау, сонымен қатар, еңбек іс-әрекетімен айналысуда толық немесе ішінара жүзеге асыру қабілетінен айырылудан көрінеді.

Мүмкіндігі шектеулі балаларда бірінші және екінші реттік бұзылулардың маңызды құрамдас бөлігі психикалық онтогенез, яғни индивидтің психикалық дамуы пайда болуы мүмкін. Ең қарқынды психикалық онтогенез жеке психикалық функциялар мен тұлғаның қалыптасуы орын алатын балалар мен жеткіншектер жасына сәйкес келеді.

Л.С. Выготскийдің идеялары аномальді даму симптомдарының 2 тобын бөліп көрсетуіне мүмкіндік береді. Бұл аурудың биологиялық сипатынан тікелей туындайтын - бірінші реттік бұзушылықтар. Мысалы, есту, көру, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы, ми қабығының жергілікті зақымдануы. Бастапқы бұзылулар пайда болуынан пренатальды (туғанға дейін) және постнатальды (туғаннан кейін) онтогенез бөлінеді. Екінші реттік бұзылулар мүгедек баланың әлеуметтік дамуы, қоршаған ортамен өзара қатынасы барысында туындайды. Екінші реттік бұзылу, автордың пікірі бойынша, аномальды дамудағы психологиялық зерттеу мен түзетудің негізгі объектісі болып табылады. Екінші реттік бұзылулардың пайда болу механизмі әртүрлі [5, 31-42].

Қазіргі кезде мамандарды қимыл-қозғалысында девиациясы бар жеткіншектердің тұлғалық дамуындағы бұзылыстардың ерекшеліктері назар аудартады (И.Ю. Левченко, 1989,2001; И.И. Мамайчук, 2000, 2005), алайда сұрақтардың көпшілігі шешілмеген күйінде қалып қоя береді. Мысалы, мүмкіндігі шектеулі жеткіншектердің екінші реттік өзгерістерін тудыратын себептердің толық анықталмауы, тұлғалық девиацияны түзету жолдары және баланы әлеуметтендіру, қимыл-қозғалыс, сенсорлық, эмоционалдық, коммуникативті депривацияны жеңу мүмкіндігі. Жалпы, қимыл-қозғалысында бұзылыстары бар балалар мен жеткіншектерде микрәлеуметтік ортаның негативті әсер етуі, ата-ана мен бала қатынасының продуктивті емес түрі, физикалық дефектінің болуына негізделген психогенді травматизацияға байланысты шешілуі қиын психологиялық проблемалар бар [6, 3-4].

Физикалық кемістіктер, аурулар тұлға дамуында маңызды роль атқарады. Егер жеткіншекте көзге көрінетін физикалық кемшіліктер болса, оның сыртқы көрінісі өзіне деген қатынасына айтарлықтай әсер ететіндіктен, толымсыздық сезімін күшейтеді. Жеткіншектік жастың өзі өтпелі, қиын болып табылады, өйткені физикалық және психикалық дамуында белгілі бір өзгерістерді енгізеді және әртүрлі жүйке-психикалық ауытқуларды тудыруы мүмкін.

Қимыл қозғалысының қаншалықты дәрежеде бұзылғандығынан бөлек мүмкіндігі шектеулі жеткіншектерде эмоционалды-ерік аумағында да бұзылыстар кездеседі. Ол жеткіншектің сыртқы әсерлерге шамадан тыс сезімталдығынан, қорқынышынан, қозғыштығынан көрінеді. Кейбірінде мазасыздық, алаңдаушылық, енді бірінде сылбырлық, тежелу байқалады.

Тіпті дені сау жеткіншектерде көңіл-күйдің ауытқуы, мінез-құлықтың бұзылуы, жоғары қозу, мінез-құлықтың бейәлеуметтік түрлеріне ұмтылу жиі байқалады. Қандай да бір ауытқулар болған кезде өсіп келе жатқан адамның қоғамға бейімделуін қиындататын жеткіншек жастағы дисгармония күрт және тұрақты түрде көрінеді. Мүмкіндігі

шектеулі жеткіншектерде осы уақытта зейіннің, есте сақтаудың нашарлауына, оқуға деген қызығушылықтың жоғалуына байланысты қиындықтар туындайды. 12-ден 18 жас аралығында ауыр уайымдар пайда болады. Дәл осы жаста жеткіншек депрессияға жиі түседі, оның бойында қорқыныш пен өз болашағы үшін алаңдаушылықтар пайда болады. Бұл жағдайда мінез-құлықтың формаларына өзінің жеке уайымдарына кету, тұйықталу тән.

Мүмкіндігі шектеулі жеткіншектер мәселесінің ішінде көбінесе жалғыздық, өзін төмен бағалау, өзіне сенімділіктің болмауы, психологиялық және физикалық тәуелділік мәселелері алдыңғы қатарда тұр.

Зерттеулер мүмкіндігі шектеулі жеткіншектер үшін бірқатар жалпы маңызды аспектілерді бөліп көрсетті: интроверттілік, жоғары психоморорлы тонус, эмоционалды қысым, қорқыныш, депрессивті жағдай, күмандану, қоғамдық пікірге гиперсезімталдылық. К.Г. Юнгтің психологиялық типологиясына сай, олардың көбісі интровертті-интуитивті типке жатады.

Жеткіншек жастағы ең маңызды қажеттіліктердің бірі құрдастарымен қатынас болып табылады. Тіпті оны ата-анасы да алмасыра алмайды. Қоршаған ортадан оқшаулану, ауруға байланысты қарым-қатынастың жетіспеушілігі жалғыздық сезімін тереңдете түседі. Мұндай ұзақ мерзімді мәжбүрлі «жалғыздықтың» салдары үш түрлі болуы мүмкін:

- қажетті танымдық және сенсорлық тәжірибені жинақтаудың мүмкін еместігі салдарынан психикалық дамудың екінші реттік тежелуіне;
- тежелу және аутизм белгілерінің дамуына;
- ерте десоциализацияға алып келеді [7, 201].

Мүмкіндігі шектелуі жеткіншекте ипохондриялық жағдайдың пайда болуына, әлемнің психологиялық бейнесінің өзгеруіне, өзін қабылдау, өзін-өзі бағалау, құндылықтар жүйесінің, мотивациялық аумағының өзгеруіне әкеледі. Аяқ асты компенсаторлық реакциялар мен қорғаныс механизмдері: мазасыздық, депрессия, тұйықтық, агрессия, ауруды мойындамау немесе одан ұялу, регрессия, эгоцентризм, қырсықтық, талапшылдық, күмәнданушылық, реніш, жанжал шығару, патологиялық тұлғааралық тәуелділік пайда болуы мүмкін. Э.С. Калижнюктің зерттеулерінде балалар церебральды параличінде көбінесе астеноневротикалық, психоастеникалық акцентуация типтері жиі, тұрақсыз және қозғыш акцентуация типтері аз кездеседі [8].

Зерттеушілер О.Л. Романова мүмкіндігі шектеулі жеткіншектердің тұлғалық дамуының психологиялық ерекшеліктерін анықтау жұмыстарын жүргізді. Эксперимент нәтижелері өз күшін, білімін, мүмкіндіктерін және қоғамдағы жағдайын асыра бағалау, яғни адекватты емес наразылықтың жоғары деңгейін көрсетті. И.И. Мамайчук зерттеулерінде керісінше қарама-қайшылықтар – өз мүмкіндігін бағаламау құбылыстары кездеседі [9, 94-98]. Өз мүмкіндігін, күшін, қоғамдағы жағдайын жоғары немесе төмен бағалау дені сау адамдарға қарағанда, мүмкіндігі шектеулі жандарда жиі кездеседі.

Мүмкіндігі шектеулі жеткіншектерде тек қимыл қозғалыстың, сөйлеудің, естудің, көрудің ғана емес, сонымен қатар, ақыл-ойдың, есте сақтау, зейіннің жеткіліксіздігінен, баланың жалпы пассивтілігі, тез шаршауына байланысты келіп түскен ақпараттарды қабылдау мен талдауда спецификалық қиындықтар туындайды.

Т.Н. Осипенконың зерттеулері бойынша интеллекттік бұзылулардың жиілігі балалар церебральды параличінің әр түрлі формаларында ерекшеленеді: [10]

- Спастикалық диплегия кезінде – 5,4%;
- Гиперкинездік формада - 5,0%;
- Гемипарездік формада - 1,1%;
- Атонико-астатикалық формада - 9,3%.

Сонымен қатар, физикалық бұзылыстар мен «Мен» бейнесінің байланысы туралы сұрақ көптеген мамандардың назарын аударды. Дені сау адамдарға қарағанда қимыл

қозғалысында бұзылыстар бар адамдар жетістіктерге аз жететіндігі қалыптасқан. Әсіресе, жастардың «Мен» бейнесіне церебральды паралич негативті әсер етеді. «Мен» жүйесі әр түрлі қорғаныс жүйелерін қолданады. Төтенше жағдайлар кезінде қорқыныш туғанда ол маңызды ақпаратты толық жауып қалуы мүмкін. Мысалы, кейбіреулері физикалық кемістігін жоққа шығарады. Бірақ сол арқылы «Мен» жүйесі басқа тұлғалардан оқшауланады, алынған тәжірибе негізінде адамға оқуға мүмкіндік бермейді. «Мен» бейнесі ортамен қарым-қатынаста дамиды. Бұл салада мүмкіндігі шектеулі жеткіншектерде қиындықтар кездесетіндіктен, «Мен» бейнесі дені сау жеткіншектерге қарағанда төмендігімен ерекшеленеді.

Мүгедектік адамның басқаларды қабылдауын қиындатады, соның салдарынан позитивті бағалаудың жетіспеушілігін сезінеді, негативті «Мен» бейнесі қалыптасады. S.J. Rogers физикалық жетіспеушіліктері бар баланың әлеуметтік алаңдаушылықтарының ерекшеліктерін атап көрсетті. Негізінен осының салдарынан балаларда эмоционалды және мінез-құлық саласында қиындықтар туындайды [11].

Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі жандардың саны күн санап артып келеді. Баласының кеміс болып дүниеге келуі ата-ана үшін қиын жағдай. Олардың уайымдары отбасындағы ахуалды қиындатып, ол өз кезегінде балаға теріс әсер етеді. Осы жағдайдан өтіп, ары қарай өмір сүріп, мүгедек баланы өсіру, оны сол күйінде қабылдауға көмек көрсету психолог міндетінің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Кле М. Психология подростка (психосексуальное развитие). - М.: Педагогика, 2000. – 178 с.
2. Антонова Т.В. Как помочь ребенку войти в современный мир? - М.: ТЦ Сфера, 2005. – 115 с.
3. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. -СПб.: «Дидактика - Плюс», 2009. – 246 с.
4. Шипицына Л.М., Мамайчук И.И. Психология детей с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата: Учебное пособие. - М.: 2004. – С. 9.
5. Гордеева О.В. Представления Выготского Л.С. о самосознании // Психологический журнал. 1996. - №5 - С. 31-42.
6. Фадеева Е.В. Влияние двигательной патологии на личностное развитие подростков с церебральным параличом: автореферат канд.психол.наук:19.00.10 / Фадеева Е.В. - М.: 2010. - с 3-4.
7. Мамайчук И.И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии. -СПб.: Речь, 2001. - 201с.
8. Калижнюк Э.С. Психические нарушения при детских церебральных параличах. - Киев, 1987.
9. Романова О.Л. Экспериментально-психологическое исследование особенностей личности больных, страдающих физическими недостатками // Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. - 1982. - №2 - С. 94-98.
10. Остипенко Т.Н., Стацевич Е.Е, Ночевка Л.А. и др. Психологические и психотерапевтические проблемы при нарушениях развития у детей / Альманах «Исцеление». - М.,1993.
11. Rogers S.J. Observation of emotional functioning in young handicapper Children, Child Care, Health and Development., 17(2) (1991).

А.Р. Ерментаева, А.Б. Ибраимова

Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Проблемы психологического развития подростков с ограниченными возможностями

Аннотация. В статье рассматривается ряд психологических проблем у подростков с ограниченными возможностями, в частности, влияние физических недостатков на развитие личности подростка, отношения детей-инвалидов с родителями, отношения со сверстниками, чувство одиночества, чувство неполноценности, низкая самооценка, дискомфорт, поведенческие нарушения, психическая и физическая зависимость, страх, депрессивное состояние, гиперчувствительность по отношению к общественному мнению, интеграция подростков с ограниченными возможностями в общество здоровых людей и т.д. В связи с данными вопросами были проанализированы и представлены результаты исследований таких ученых, как Э.С. Калижнюк, О.Л. Романова, И.И. Мамайчук, Т.Н. Осипенко. Также описывается влияние физических нарушений в подростковом возрасте на формирование образа «Я» подростка и его эмоционально-волевою сферу.

Ключевые слова: подросток с ограниченными возможностями, чувство неполноценности, низкая самооценка, дисгармония, пубертантный период, физический недостаток, зависимость, одиночество.

A.R. Yermentayeva, A.B. Ibraimova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Problems of psychological development of adolescents with disabilities

Abstract. The article deals with a number of psychological problems in adolescents with disabilities. In particular, the impact of physical disabilities on the development of a teenager's personality, relationships with parents of disabled children, relationships with peers, feelings of "loneliness", low self-esteem, feelings of inferiority, discomfort, behavioral disorders, lack of self-confidence, mental and physical dependence, fear, depression, hypersensitivity to public opinion, the integration of adolescents with disabilities in the society of healthy people, etc. In connection with these issues were analysed and presents the research results of some scientists, such as E. S. Kalisnik, O. L. Romanova, I. I. Mamaichuk, tn. Osipenko. In addition, the influence of physical disorders in adolescence on the formation of the image of the "I" of a teenager, a violation of the emotional and volitional sphere is described in detail.

Keywords: teenager with disabilities, feelings of inferiority, low self-esteem, disharmony, puberty, physical disability, dependence, loneliness.

Reference

1. Kle. M. *Psychologiya podrostanta (psykhoseksual'noe razvitiye)* [The psychology of a teenager (psychosexual development)] (Pedagogy, Moscow, 2000, 178 p.).
2. Antonova T.V. *Kak pomoch rebenku voity v sovremenniy mir?* [How to help your child enter another world?] (Moscow, 2005 – 115 p.).
3. Lichko A.E. *Psychopatyy i aktsentuatsyy haraktera u podrostantov* [Psychopathy and accentuation of character in adolescents] («Didaktika-plus», St. Petersburg, 2009, 246 p.).
4. Shipitsyna L.M., Mamaichuk I.I. *Psychologiya detei s narusheniyami funktsii oporno-dvigatel'nogo apparata* [Psychology of children with disorders of the musculoskeletal system]. Textbook. (Moscow, 2004, 9 p.).
5. Gordeeva O.V. *Pregstavleniya Bigotskogo L.S. o samosoznaniya* [L.S. Vygotsky's ideas about self-consciousness], *Psychological journal* [Psychological Journal], 3, 31-42 (1996).
6. Fadeeva E.V. *Vlyaniye dvigatel'noy patalogii na lichostnoye razvitiye podrostantov s tserebral'nim paralichom* [The impact of locomotor pathology on personality development of adolescents with cerebral palsy]. Abstract of Candidate of Psychological Science: 19.00.10 (Moscow, 2010, p. 3-4).
7. Mamaichuk I.I. *Psychologicheskaya pomosh detyam s problemami v razvitiu* [Psychological assistance to

children with developmental problems] (Rech', St. Peterburg, 2001, 201p.).

8. Kalizhnuk E.S. Psikhicheskie narushenie pri detskih tserebral`nih paralichah [Mental disorders in cerebral palsy] (Kiev, 1987).
9. Romanova O.L. Experimental`no-psychologicheskoe issledovanie osobennosti lichnostno bol`nyh stradaiyshih fizicheskimi nedostatkami [Experimental psychological research features of the personality of patients with physical disabilities], Journal of Neurology and Psychiatry named after S.S. Korsakov, (2), 94-98 (1982).
10. Ostipenko T.N., Stasevich E.E., Nochevka L.A. and others. Psychologicheskie I psichoterapevticheskie problemy pri narusheniyah u detei [Psychological and psychotherapeutic problems with developmental disorders in children] Al'manah «Iscelenie» [Almanac "Healing"] (Moscow, 1993).
11. Rogers S.J. Observation of emotional functioning in young handicapper Children, Child Care, Health and Development, 17 (2), 1991.

Авторлар жайлы мәліметтер:

Ерментәева А.Р. – психология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ибраимова А.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Yermentayeva A.P. - Doctor of Psychology, Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Ibraimova A.B. - Master degree Student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

IRSTI 15.41.59

K.T. Matina, A.R. Mandykaeva

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: kamila.matina@bk.ru, alma.mandykaeva@mail.ru)*

Property of attention in senior preschool children with delay of mental development

Abstract. The article examines average indicators of attention sustainability and concentration, attentional set-shifting and attention volume of mentally retarded children. Authors consider features of attention development of preschool mentally retarded children, various classifications of mental retardation. In addition, the authors reveal various diagnostic approaches of the mental retardation. Reasons causing difficulties in forming homogeneous children groups with the specified type of mental dyontogenesis are identified. The diagnostic significance of the neuropsychological approach is emphasized when studying the children that demonstrate the mental retardation of intensity.

Special attention is paid to attention peculiarities of the mentally retarded children. The authors conducted a comparative study of the mentally retarded children and normative developed children. Twenty of 5-6 year-old children of two groups were involved in the study. It was revealed that the normative developed children as compared to the mentally retarded children have significantly higher levels of the attention sustainability and concentration.

Keywords: voluntary attention, attention concentration, (modification of the Perron-Ruzer method), attention volume, attention features, mental retardation.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-103-113>

Received: 18.04.19 / **Accepted:** 29.07.19

Features of voluntary attention of mentally retarded children of senior preschool ages. In recent years, the number of mentally retarded children has noticeably increased. Moreover, data of Psychology for Special Needs show that mental retardation is one of the most common forms of mental abnormalities in early ontogenesis. Moreover, this fact causes increased attention of researchers to this issue.

A comprehensive study of the mental retardation as a specific anomaly of child development was developed in Soviet defectology in the 1960s. This study is associated with names of such scientists as T.A. Vlasova, V.M. Astapov, N.S. Pevzner, V.M. Lubovsky and others. T.A. Vlasova and N.S. Pevzner in their book “About children with developmental disabilities” gave the first generalizations of clinical data about the mentally retarded children and general recommendations concerning remedial works with them to aid the teacher. Cognitive peculiarities of the mentally retarded children are widely covered in the psychological literature (V.I. Lubovsky, L.I. Peresleni, I.Yu. Kulagina, T.D. Puskayev, etc.). V.I. Lubovsky notes insufficient formation of the voluntary attention of the mentally retarded children, deficiency of basic attention properties: concentration, volume, allocation [1,15-18pp.] .

The mentally retarded children have underdeveloped voluntary attention. There is the deficiency of the main attention properties: concentration, volume, allocation. It is characterized by instability, low concentration and attentional set-shifting.

The issue concerning attention development of the mentally retarded children is relevant that this mental process is necessary for child’s successful development in training and education. In addition, its lack of development can lead to decreasing school readiness. The increased interest in the research issue is also caused by the insufficient development of pedagogical aspects of attention disorder correction at the mentally retarded children.

Already at preschool age, the mentally retarded children do not cope with the program

requirements in the kindergarten. Moreover, by the time, they entering a school do not reach the required level of the school readiness.

Early detection, study and correction of cognitive impairments, and above all attention at the mentally retarded children of senior preschool ages, is a necessary condition for their further successful schooling [2,6-7pp.].

As our N.A. Nazarbayev noted when he addressed to the nation: “In order to join the ranks of civilized developed countries in the future, we need education being aligned with the times. The education will help to make Kazakhstan one of the 50 developed countries.” In this case, no doubt, that a mental load falls on teachers’ shoulders for ensuring that the younger generation is formed versatile and deeply educated. It may be said that attentiveness during the educational process is the main condition when a child receive knowledge [3].

A group of researchers viewed attention as a psychological phenomenon at the end of the XIX - the beginning of XX century. B.B.Petukhov, L.M. Becker, W. James, T. Ribo, N.N. Lange, A.A. Ukhtomsky, N.F. Dobrynin, S.L. Rybinshteyn, J. Aymaulytov, M. Zhumabayev, K. Zharykbaev and others differently characterized attention in their writings.

Today, attention plays a crucial role in the educational process according to studies of the academician T. Tazhibayev. He notes: “ In most cases, the children’s attention is related to interest. Therefore the educational process should be interesting and visual” .

As well as it is possible to note the modern domestic psychologist O. Sangilbaev. He conducts research works related to the problem of attention development and formation at primary school students in schooling.

T.A. Vlasova and M.S. Pevzner offered the first clinical classification of mental retardation in 1967. Two mental retardation variants were considered within this classification. One of them was related to pedomorphism and universal infantilism when backwardness of emotional-volitional spheres and child personal immaturity are at the first place. The second variant was connected to violation of cognitive activities in the mental retardation and persistent encephalitic asthenia, the last is characterized with alteration of attention, distractibility, rapid fatigability, psychomotor lethargy or excitability.

M. S. Pevzner considered, as it is possible to invert light organic changes in the cerebrospinal system and immaturity of the emotional-volitional sphere when providing correct healing and correctional and educational works. So, sometimes the mental retardation has been described as “temporary mental retardation”. However, according to follow-up study data of M. G. Reidiboym (1971), I.A. Yurkova (1971), M.I. Buyanov (1986), as far as signs of intellectual incapacity and often psychopathic disorders more often than not come to the fore as the emotional immaturity with child aging.

V.V. Kovalev is the author of the following classification (1979). He divided the mental retardation into dysontogenetic and encephalopathic variants. Predominance of immaturity signs of frontal and frontal-diencephalic areas of the brain are characteristics for the first variant; symptoms of subcortical system damage are more for the second one. The author emphasized mixed residual neuropsychiatric disorders - dystontogenetic-encephalopathic - adding to these two variants.

It cannot be overemphasized attention: it is needed to know actively the outside world and practical activities. A human can remember only those irritants that manage to capture his attention [4,22,43pp].

It is of critically important for teachers that students have a high level of attention. It is necessary for literal perception of advanced information. This is particularly so mentally retarded children whose attention has certain characteristics.

That is why the attention characteristics of the mentally retarded children as well as techniques of its development are careful studied. When analyzing children attention of different age groups, it is worth paying attention to their concentrate capability, maintaining instructions in

memory as well as their activity in performing certain tasks. These capabilities are amenable to be developed at regular school studies and intervention programs.

Violation of active attention is typical for different children mental retardation forms. Decreasing attention concentration is typical; it adversely affects learning processes. Functional or organic disorders of the cerebrospinal system affect a lack of attention and leads to inability to focus on playful or learning activities.

The mentally retarded children have increased exhaustion resulting in short-term productivity. If they perform tasks, errors increase very rapid when achieving a goal. At the same time, increasing absent-minded behaviors are expressed in constant attention switching to various objects [5,28pp].

Major deficiencies of the active attention are occurred at the mentally retarded children when fatigue, asthenia, absence of motivation for learning activities. Z. Trzesoglova identified various characteristics of attention disorders at the mentally retarded children:

- 1) Increased exhaustion of the active attention.
- 2) Insufficient attention concentration.
- 3) Extreme limitation of attentional capacity, when children apperceive an insufficient information. It leads to a fragmented perception and performance distortion.
- 4) "Nonselective" attention that is demonstrated in inability to focus on dominant percept features.
- 5) Attention frequent switches. In this case, children show a spontaneous response to various exogenous irritants. For a long time they cannot concentrate their attention on task implementation.
- 6) Attention torpidity is expressed in impairment in abilities to switch attention from one activity to another.

These characteristics of active attention violation at the mentally retarded children stop implementation of mental activities, do not arouse concentration and selectivity of cognitive activities, trouble implementation of sense and memory experience.

Involuntary attention disorders as high distractibility to incidental exogenous irritants are observed under the mental retardation along with a hyperactivity syndrome. Attention violation increases at the time of fatigue and a dramatic drop in capability under the mental retardation along with a cerebrastenic syndrome. When there are phenomena of the universal infantilism with a loss of interest in this activity type [6,33-38pp].

The lack of the active attention is often typical for the mentally retarded children having the cerebrastenic and asthenic syndromes, the universal infantilism, the mental retardation and the psychopathic syndrome.

Sustainability of the active attention often suffers at the mentally retarded children having the asthenic and cerebral syndromes and at children with infantile cerebral paralysis.

Therefore, mentally retarded children's attention develops differently as opposed the normal attention development. Violation of the active attention is typical for children with various forms of the mental retardation. Attention concentration violation is typical; it will adversely affect learning processes. At the same time, increasing absent-minded behaviors are expressed in its instability.

Diminished attention to verbal information is typical for the most mentally retarded children. Such children begin to yawn, get distracted by unrelated matters, and lose a plot thread, even if they listen a fascinating, interesting, emotional story. These characteristics are especially good appeared when there are any distractions in surroundings. A sudden rap on the door, a stranger in a group, a downfallen object - all of these take children's mind off so much so that they forget an educator's task in full. The teacher will need to make many efforts to return the children's attention to the lesson.

Each attention variants affect quality of learning in its own way. For example, a child shall

work to increase his attention to be successful in maths, he shall accurately distribute his attention to be perfectly in literacy and he shall show sustainability of the attention while reading [7,165-177pp].

The mentally retarded children having problems with development of each attention properties show poor performance of almost all school lessons.

It is possible to develop different types of attention using special corrective exercises as well as reading, dictation and so on. Engage with the children according to clear instructions, try to motivate them and interest in the process.

It is important to correctly measure jobs for the mentally retarded children, because slightest fatigue causes their attention weakening. It results in failure to perceive lessons, to execute tasks according to the instructions. The tasks shall be accessible, non-volume and interesting.

Use gestures during the lessons to capture the mentally retarded children's attention, it is the most effective way. It is connected to their diminished attention to verbal matters because children are easily bored, regardless of the content, especially if there are exogenous irritants.

A teacher will need some time to make a working climate again when losing children's attention and this will negatively affect effectiveness of the lesson.

Below, we consider some exercises and games that promote developing basic attention properties of the mentally retarded children.

How you can work with the children at home?

You can use the same tasks requiring a certain patience to develop attention concentration. One of the tasks is to delete any letters in printed texts, for example, on pages of old newspapers or magazines. A child shall be extremely focused and attentive to complete the task [8,148p].

You can offer to work with larger or smaller fonts the mentally retarded children depending on their ages. Gradually, increase work time by 5 minutes.

When studying children at home, consider their characteristics. If you want to develop different types of attention, it is needed to:

- paint pictures on the pattern and hatch them;
- make different pictures using matches or counting sticks as well as on the pattern and even for a time;
- compare pictures;
- search for changes in objects or in pictures, etc.

Attention is a complex mental process connected with motivation and intentions. Mentally retarded children can perform activities successfully, only if their attention level is high enough. As attention is one of the most important mental processes, working with the mentally retarded children is critical necessary for their development, although it will be quite difficult.

Perform systematic correctional tasks to achieve any results, that is to improve attention development of the mentally retarded children from an early age in spite of their characteristics. When performing such tasks, you shall provide different activities that result in positive motivation.

You need to remember that the tasks should not be too complex and volume when planning correctional work with the mentally retarded children. Gradually increase the task volume and complexity preventing removal of the children from stability.

Tasks with increased mental activities will be the most difficult for these children, so exclude them from the program. When drawing lessons, you shall consider children's specificity of attention, their individual characteristics plans as well as areas of current and planned development in the near future.

Then you can hope for certain effects and progresses over time that are expressed in improving the mentally retarded children's concentration, distribution and attention retention indicators [9,149,158pp].

Mental retardation causes: Severe gastrointestinal diseases at early ages (for newborns and children under one year old). Various antenatal abnormalities. Multiple pregnancies (it is more often for gemellary pregnancies). Birth abnormalities (asphyxia, birth trauma, etc.). Prematurity chromosomal and endocrine disorders. Mental characteristics of mentally retarded children: Physical and motor characteristics. Mentally retarded children have stunted growth, low body weights, dystaxia; they start walking late, they are hyperactive. Infantile psychological characteristics. Infantilism is delayed maturation of brain systems. Thus, children's emotional-volitional sphere develops with delay. Cognitive process characteristics. A limited volume and difficulty of perception and memory, slow reception and processing of incoming information, a language delay and a subsequent poverty and primitiveness speech. Schooling. Persistent academic failure, lagging behind in the general program, learning amotivation, low self-control, predominance of play activities over training ones. When schooling, children have not only a negative attitude towards studying but also an inadequacy sense [10,141-145pp].

Syndromes of a time lag of mental evolution as a whole or its individual functions, a slow rate of body properties encoded in the genotype are typical for mental retardation. "Mental retardation" concept is used for children having minimal organic damages or functional defects of the cerebrospinal system as well as who are under conditions of social deprivation for a long time. Within the psychological and pedagogical approach, enough great amount of information has been accumulated regarding specific characteristics of the mentally retarded children who are distinguished, on the one hand, from children with normal mental development, and, on the other, from mentally deprived children. Psychologists note weakness of volitional processes, emotional instability, impulsivity or flaccidity and apathy that are typical for these children. The mentally retarded children demonstrate symptoms of hyperactivity, impulsivity as well as high levels of psychic tension and aggression.

The mentally retarded children's attention develops differently as against the normal development of attention. Violation of the active attention is typical for children with various forms of the mental retardation. Attention concentration violation is typical; it adversely affects learning processes. At the same time, increasing absent-minded behaviors are expressed in its instability[11,75p.].

An experiment was conducted to examine attention features of mentally retarded children of senior preschool ages and to compare attention of normative developed children and the mentally retarded children of the senior preschool ages.

The researchers analyzed professional literature in regards to studying attention of the mentally retarded children of the senior preschool ages to solve the problems of the present study. In addition, they surveyed a State Municipal Management Enterprise (SMME) kindergarten No. 88 "Bayan Sulu" in Nur-Sultan. Twenty of 5-6 year-old children of two groups were involved in the study. Ten children of the SMME No. 88 "Bayan Sulu" of the city of Nur-Sultan were included in an experimental group. The Psychological-Medical and Pedagogical Commission (PMPC) diagnosed all children of the experimental group as the mentally retarded children. Ten children of another group of the SMME No. 88 "Bayan Sulu" of the city of Nur-Sultan were included in a control group. The control group was consisted of children with normative developmental variation. The study was conducted from September 15, 2018 to March 01, 2019 in the SMME kindergarten №88 "Bayan Sulu" of the city of Nur-Sultan.

The subject of the study: two groups of children (10 mentally retarded children diagnosed by the Psychological-Medical and Pedagogical Commission (PMPC) and 10 normative developed children of the senior preschool ages (5-6 years), who attend the SMME kindergarten No. 88 "Bayan Sulu" of the city of Nur-Sultan on the 40a Kyz Zhibek street.

The study includes four stages: organizational, preparatory, psychodiagnostic and final.

1. Study methods of attention capacity - "Remember and repeat"
2. Study methods of attentional set-shifting and attention allocation - "Put badges" (it is

modification of a Perron-Ruser method)

3. Study methods of attention sustainability and concentration - “Lines reversed” (a Bourdon test)

Statistical data processing

Statistical processing of study results (calculation of variation parameters (arithmetic mean value, square deviation, standard error of the mean), calculation of the Mann-Whitney test for assessing the statistical attention significance of the mentally retarded children of the senior preschool ages before and after corrective measures providing.

Results of the attention sustainability and concentration study according to the Bourdon test in the studied groups are presented in Table 1 and Fig. 1.

Table 1

Average values of the attention sustainability and concentration at the mentally retarded children

Value	Normative developed children	Mentally retarded children	Statistical significance, p
Attention sustainability and concentration	2.1	1.6	<0.05

It has been found that the normative developed children of the senior preschool ages as compared to the mentally retarded children have significantly higher sustainability and concentration values.

Distribution in the children groups according to a manifestation rate of the attention sustainability and concentration is shown in Figure 1.

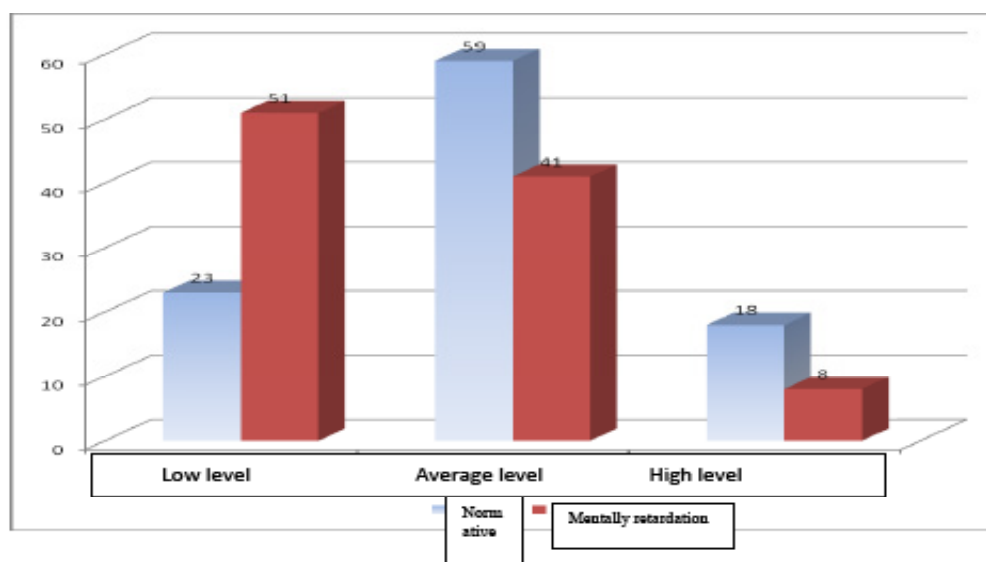

Fig.1. The level of the attention sustainability and concentration at the mentally retarded children (%)

In the group of the normative developed children of the senior preschool ages, the high level of the attention development and concentration was at 18% of children, the average level - at 59% of children and the low level - at 23% of children. At the mentally retarded children, the high level was at 8% of children, the average level - at 41% of children, and the low level - at 51% of children.

Thus, the mentally retarded children as compared to the normative developed children have significantly lower levels of attention sustainability and concentration.

The study of attentional set-shifting at the normative developed children and the mentally retarded children are presented in Table 2 and Fig. 2.

Table 2

Average values of the attentional set-shifting at the normative developed children and the mentally retarded children

Value	Normative developed children	Mentally retarded children	Statistical significance, p
Attentional set-shifting	1.9	1.4	<0.05

Results of the methodology for assessing the children’s attentional set-shifting abilities have shown that the normative developed children and the mentally retarded children of the senior preschool ages have significantly higher levels of attentional set-shifting.

Distribution of the attentional set-shifting ability in the children groups is shown in Fig. 2

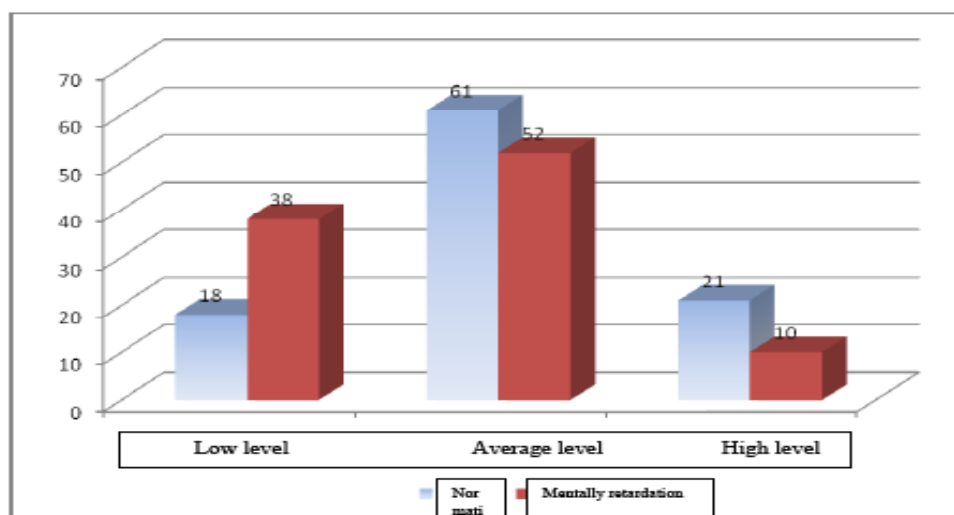

Fig.2. The level of the attentional set-shifting abilities at the normative developed children and the mentally retarded children (%)

As you can see in the Figure 2, in the group of the normative developed children of the senior preschool ages, the high level of the attentional set-shifting was at 21% of children, the average level - at 61% of children and the low level - at 18% of children. At the mentally retarded children, the high level was at 10% of children, the average level - at 52% of children, and the low level - at 38% of children.

Thus, the mentally retarded children as compared to the normative developed children have significantly lower levels of the attentional set-shifting.

The study results of the attention capacity at the normative developed children and the mentally retarded children are presented in Table 3 and Fig. 3.

Table 3

Average values of the attention capacity at the normative developed children and the mentally retarded children

Value	Normative developed children	Mentally retarded children	Statistical significance, p
Attention capacity	2.2	1.6	<0.05

Results of the methodology for assessing the children’s attention capacity have shown that the normative developed children and the mentally retarded children of the senior preschool ages have significantly higher levels of the attention capacity, as shown in the Table 3.

Distribution of the attention capacity ability in the children groups is shown in Fig. 3

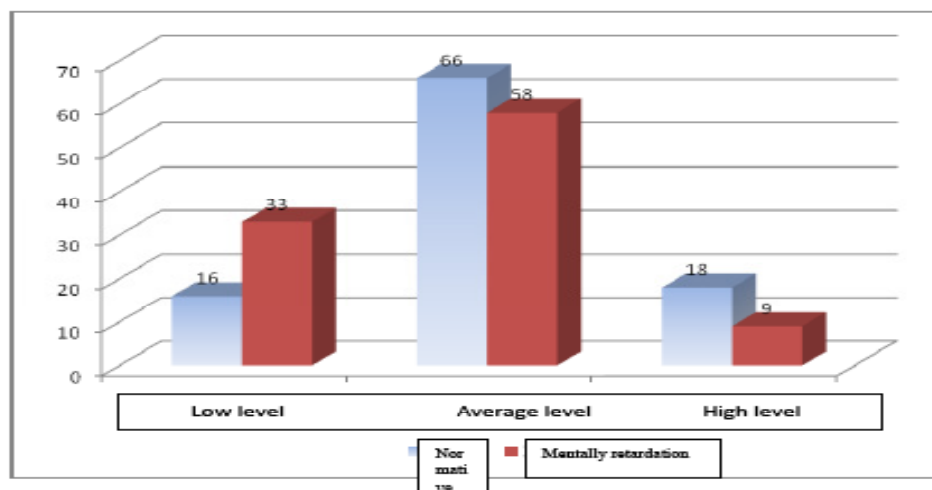

Fig.3. The level of the attention capacity at the normative developed children and the mentally retarded children (%)

In the group of the normative developed children of the senior preschool ages, the high level of the attention capacity was at 18% of children, the average level - at 66% of children and the low level - at 16% of children. At the mentally retarded children, the high level was at 9% of children, the average level - at 58% of children, and the low level - at 33% of children.

Thus, the mentally retarded children as compared to the normative developed children have significantly lower levels of the attention capacity.

In general, the results of the three methods show that the mentally retarded children as compared to the normative developed children have significantly lower levels of the attention sustainability, concentration, capacity and the attentional set-shifting.

Findings

The problem of education and training of preschool children with developmental disabilities is one of the most important and urgent problems of correctional psychology. The mentally retarded children are at the risk group according to all indicators.

Issues of correctional works against attention disorders are not adequately covered in the literature despite numerous statements that specific attention disorders are present at the mentally retarded children of senior preschool ages.

Attention is at the forefront of the training and the education. It is an integral part of all cognitive processes. In general, the mentally retarded children have difficulties in learning activities due to lack of attention.

The mentally retarded children as compared to the normative developed children have significantly lower levels of the attention development level, concentration, sustainability, capacity and the attentional set-shifting. This demonstrates importance of taking corrective measures with them.

The mentally retarded children of the senior preschool ages have an insufficient of the attention development level. This leads to a decrease in their performance and abilities to adopt the training program.

The level of the attention sustainability, concentration, capacity and the attentional set-shifting was significant increased at the mentally retarded children of the senior preschool ages when providing the correctional measures.

Thus, the data obtained indicate the significant improvement in the attention at the mentally retarded children of the senior preschool ages when the remedial measures with them were provided.

The data obtained indicate the need for remedial and rehabilitation measures with the mentally retarded children of the senior preschool ages in order to improve their attention and increase the success when mastering the training program.

References

1. Афанасьев В.Ф. Особенности изменения произвольного внимания младших школьников в условиях учебной деятельности. - Вологоград, 1988. - С. 15-18.
2. Аржакаева Т., Вачков И. Развивающие уроки // Психологическая азбука для первоклашек. - 1999 г. - № 33. - С. 6-7.
3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» [Электронды ресурс]. - URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (қаралған күні: 8.04.2019).
4. Дети с задержкой психического развития. / Под ред. Власовой Т. А., Лубовского В. И., Ципиной Н. А. Научн.-исслед. ин-т дефектологии Акад. пед. наук СССР. - М.: Педагогика, 1984. - 256 с.
5. Сангилбаев О. С. Проблема изучения внимания. Учебное пособие. – Алматы, 1996. - с. 28.
6. Гальперин. П. Я. К проблеме внимания // Доклады АПН РСФСР. - 1958.- №.3 (33) – С. 38.
7. Гиппенрейтер Ю.Б. Деятельность и внимание // А.Н. Леонтьев и современная психология / Под ред.

А.В. Запорожца и др.. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. - С. 165 – 177.

8. Годовикова Д. Б. Роль предварительного зрительного ознакомления с условиями задачи в формировании двигательного возраста // Вопросы психологии, 1959. - №2. - С. 148.

9. Гонаболин Д.Б. Внимание и его воспитание. - М., 1972. - С. 149, 158.

10. Мандыкаева А.Р., Матина К.Т. Психикалық дамуы тежелген балалардың зейінінің ерекшеліктері. // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Хабаршысы, «Психология» сериясы. - 2018. - №4 (57), 141-145 б.

11. Горохова Т. А. Исследование взаимосвязи распределения внимания и успешности групповой деятельности младших школьников. - М.: МГПИ, 1988. - С. 75.

К.Т. Матина, А.Р. Мандыкаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Психикалық дамуында тежелуі бар мектепке дейінгі балалардың зейін ерекшеліктері

Аннотация. Мақалада психикалық дамуы тежелген балаларда зейіннің тұрақтылығы мен шоғырлануының, зейін аудару және көлемінің орташа көрсеткіштері зерттеледі. Психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардың зейінін дамыту ерекшеліктері қарастырылады. Психикалық дамуы тежелудің әртүрлі жіктелуі қарастырылады, психикалық дамуы тежелуін диагностикалаудың түрлі тәсілдері ашып көрсетіледі, психикалық дизонтогенездің көрсетілген түрі бар балалардың біртекті топтарын қалыптастыру кезінде қиындықтар туғызатын себептер анықталады, әртүрлі айқындылық дәрежедегі психикалық дамуы тежелуін көрсететін балаларды зерттеу кезінде нейропсихологиялық тәсілдің диагностикалық маңыздылығы атап көрсетіледі.

Психикалық дамуы тежелген балалардағы зейін ерекшеліктеріне ерекше көңіл бөлінеді. Психикалық дамуы тежелген балалар мен дамудың нормативтік нұсқасы бар балаларға салыстырмалы зерттеу жүргізілді. Барлығы 5-6 жастағы 20 бала тексерілді. Дамуы қалыпты мектепке дейінгі ересек жастағы балаларда, психикалық дамуы тежелген балалармен салыстырғанда зейін тұрақтылығы пен зейін қоюдың анағұрлым жоғары көрсеткіштері бар екені анықталды.

Түйін сөздер: ерікті зейін, зейін қою, (Пьерон-Рузер тәсілінің түрленуі), зейін көлемі, зейін ерекшеліктері, психикалық дамуы тежелуі

К.Т. Матина, А.Р. Мандыкаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Особенности внимания у дошкольников с задержкой психического развития

Аннотация. В статье исследуются средние показатели устойчивости и концентрации внимания, переключение и объем внимания у детей с задержкой психического развития. Рассматриваются особенности развития внимания детей дошкольного возраста с задержкой психического развития. Рассматриваются различные классификации задержки психического развития, раскрываются различные подходы к диагностике задержки психического развития, выявляются причины, вызывающие затруднения при формировании однородных групп детей с указанным типом психического дизонтогенеза, подчеркивается диагностическая значимость нейропсихологического подхода при исследовании детей, демонстрирующих задержку психического развития разной степени выраженности.

Особое внимание уделяется особенностям внимания у детей с задержкой психического развития. Проведено сравнительное исследование детей с задержкой психического развития и детей с нормативным

вариантом развития. Всего обследовано 20 детей в возрасте 5-6 лет. Выявлено, что дети старшего дошкольного возраста с нормой в развитии по сравнению с детьми с задержкой психического развития имеют достоверно более высокие показатели устойчивости и концентрации внимания.

Ключевые слова: произвольное внимание, концентрации внимания, (модификация метода Пьерона – Рузера), объем внимания, особенности внимания, задержка психического развития.

References

1. Afanasyev V. F. Osobennosti izmeneniya proizvolnogo vnimaniya mladwih wkolnikov v usloviakh v uchebnoi dejatel'nosti [Features of change of arbitrary attention of younger pupils in the conditions of educational activity] (Vologda, 1988, p.15-18).
2. Arzhakarva T., Vachkov I. Razvivayiwie uroki [Educational lessons], Psihologicheskaja azbuka dlja pervoklashek [Psychological alphabet for first graders], 33, 6-7 (1999).
3. Kazakhstan respublikasynyn “Bilim Turaly” Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on education] [Electronic resource]. - Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (assecced: 8.04.2019).
4. Deti s zaderjkoi psihicheskogo razvitiya [Children with delay of mental development] Ed. by T. A. Vlasova, V. I. Lubovskiy, Сypina N. A., Scientific Research Institute of Defectology, USSR Academy of Pedagogical Sciences (Pedagogika, Moscow, 1984, 256 p.).
5. Sangilbaev O.S. Problema izuchenja vnimania [The Problem of studying attention tutorial] (Almaty, 1996 p.28).
6. Galperin P. Ya. K problem vnimanja [To the problem of attention], Reports of the APS RSFSR, 3 (33), 38, (1958).
7. Gippenreiter Yu B. Deyatel'nost i vnimanie [Activity and attention] A.N. Leont'ev i sovremennaja psihologija [A. N. Leontiev and modern psychology], Edited by A.V. Zaporozhets and others (Moscow University Press, Moscow, 165-177, 1983).
8. Godovikova D. B. Rol predvaritelnogo zritel'nogo oznakomleniya s usloviami zadachi v formirovanii dvigatel'nogo navyka u detei dowkol'nogo vozrasta [The Role of preliminary visual acquaintance with the conditions of the problem in the formation of motor skills in preschool children], Voprosy psihologii [Questions of psychology], (2), 148 (1959).
9. Gonobolin F. N. Vnimanie i ego vospitanie [Attention and his education] (Moscow, p.149,158, 1972).
10. Mandykaeva A. R., Matina K. T. Osobennosti vnimaniya detei s zaderjkoi psihicheskogo razvitiya [Features of attention of children with mental retardation], Bulletin of Kazakh National Pedagogical University named after Abai, “Psychology” series, 4 (57), 141-145 (2018).
11. Gorokhova T. A. Isledovaniya vzaimosvizi raspredeleniya vnimanja i uspewnosti gruppovoi dejatel'nosti mladwih wkolnikov [Study of the relationship between the distribution of attention and the success of group activities of younger students], Moscow State Pedagogical Institute, Moscow, 1988, p.75.).

Information about authors:

Matina K.T. - Master student of Psychology, L.N. Gumilov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mandykaeva A.R. - PhD., Associate professor, L.N. Gumilov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Matina K.T. - әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Психология» мамандығының 1 курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көшесі, 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мандыкаева А.Р. – психология ғылымының кандидаты, доцент м.а., Л.Н.Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көшесі, 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

XFTAP 15.21.45

А.С. Нұрадинов, Г.К. Мырзакулова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: almat2007@mail.ru, myrzakulova_1993@mail.ru)*

Деструктивті діни ағымдарды ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктері

Аннотация. Бұл мақала Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің п.ғ.к., доценті А.С. Нұрадинов пен Болгария ПМ Академиясының п.ғ.д., профессоры Б.Г. Ганчевскидің «Діни ұйымдардың адамдарды өзіне тартудың ұйымдастырушылық-психологиялық факторлары» тақырыбындағы мақаласының жалғасы болып табылады. Аталмыш мақалада елімізде қазіргі таңда деструктивті діни ұйымдардың таралу себептерімен қатар, сол діни ағымды ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктеріне талдау жасалынған. Психологиялық зерттеу үшін елімізде көп таралған деструктивті діни ағымдардың бірі – дәстүрлі емес ислам бағытын (салафизм) ұстанушылар іріктелініп алынды. Ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктерін анықтау бағытында жүргізілген эмперикалық әдістердің нәтижелері көрсетілген.

Түйін сөздер: деструктивті діни ағым, діни жағдай, дәстүрлі емес ислам бағыты, дәстүрлі емес ислам ағымын ұстанушылар, психологиялық ерекшеліктері, тұлғалық қасиеттері.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-114-121>

Түсті: 24.07.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 6.09.19

Еліміз өз алдына дербес мемлекет болып, тәуелсіздік алғаннан кейін экономикалық, саяси және әлеуметтік жағдайдан гөрі, ішкі рухани қажеттіліктерге деген сұраныс адамдардың бойынан орын ала бастады. Психологиялық тұрғыдан адамдар арасындағы әлеуметтік дәрменсіздік пен негативті эмоциялардан арылудың жолын іздеудің нәтижесінде деструктивті діни ағымдардың жолына түсуге септігін тигізді. Бұл деструктивті діни ағымдардың діни канондарын саясиландырудағы сәтті кезеңі болып табылды. Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан, түрлі дәстүрлі діни ағымдар мен дәстүрлі емес діни ағымдар көптеп кездеседі. Әртүрлі діни идеялар мен ағымдардың белсенді тарауына рухани «вакуум», яғни өткен кеңестік уақыттан қалған азаматтардың рухани қажеттіліктері, сонымен қатар шетелдік түрлі діни ұйымдардың белсенді әрекеттері әсер етті. Қазақстан халқы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін кез-келген рухани құндылықтар мен идеологияны қабылдауға дайын болды [1, 150 б.]. Осы тұста, Қазақстан аумағында ислам бағытын жамылған діни ағымдардың таралуына қатты әсер етті. Бірақ, Қазақстанның тарихына үңілетін болсақ, Накшбанди мен Яссауи мұрасынан келе жатқан суфизм басым болып келеді.

Қазіргі таңда Қазақстан халқының діни сауатсыздық жалпыға ортақ екенін айтып өтуге болады. Сондықтан түрлі исламдық бағыттағы діни ағымдар Қазақстан халқын діни сауаттылыққа үйретуді басты мақсат етіп қойды. Қоғамдық діни ұйымдар және Қазақстанның араб мемлекеттерімен экономикалық байланыстарының дамуы Қазақстандағы діншілдіктің дамуына түрткі болды. Қазақстанның көптеген жас азаматтары Сауд Арабиясы, Египет, Пәкістанда түрлі діни оқу орындарын аяқтады. Қазақстан азаматтарын оқыту үшін түрлі имамдарды, шейхтарды белсенді түрде шақыра бастады. Алайда, бұл миссионерлердің басты міндеті діни-саяси экстремизмнің түрлі нұсқада тарату, Қазақстанды таза діни мемлекетке айналдыру болды. Басқа да өз идеяларын таратудың маңызды факторлардың бірі Ресейде өткен түрлі соғыстар болу барысында, әсіресе Шешенстан мен Дағыстан азаматтары арасында уахабизмді ұстанушылардың

белсенділігі артты. Сондай-ақ, Ресейдегі түрлі «шейхтар» Қазақстандағы деструктивті діни ағымдардың дамуына өз ықпалын тигізді [2]. Қазіргі таңда олар адамдардың санасына психологиялық әсер ету мен ақпараттарды заманауи технология (әлеуметтік желілер) арқылы таратып келуде. Сондықтан, деструктивті діни ағымдарды ұстанушыларды оңалту барысында психологиясына, тұлғалық ерекшеліктері мен рухани дүниетанымына көңіл бөлген жөн. Қазақстанда діни ахуалдың ерекшелігі, оның үздіксіз жаңарып отыруында. Діннің таралуы әр қоғамда әртүрлі болады. Сондықтан да, бұл мәселені толассыз зерттеуді қажет етеді [3, 46 б.].

Психология ғылымында дінді ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктері мен діни психологияның негіздерін З. Фрейд, К. Юнг, Э. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, В. Вундт, Т. Рибо, Т. Флурнуа, У. Джеймс, Е. Старбек, Дж. А. Леубаның еңбектерінен көруге болады. Сонымен қатар, бұл еңбектерде дін психологиясындағы психоанализ, гештальт психология, бихевиоризм, гуманистік психология, діндегі жасерекшелік психологиясы, дінге сенім психологиялық феномен ретінде, діни тәжірибе, діни ұйымдар мен ондағы индивид психологиясы, діни медитация және діндар тұлғалар мен олардың типтері жайлы талдаулар көрсетілген [4].

Ал, қазіргі кезде дін ұстанушылар арасындағы психологиялық мәселелерді И.С. Кон, В.И. Носович, Ю.М. Орлов, К.К. Платонов, Л.И. Пилипенко, М.Г. Писманик, Д.М. Угринович, И.Н. Яблоков зерттеуде. Зерттеу пәніне сенім, діни мінез-құлық, салт-дәстүрлері және діни сана секілді мәселелер енгізіліп, кең ауқымда қолданыла бастады. Соңғы жылдары деструктивті діни ағымдардың қоғамға адамзат баласына қауіп жоғарылаудың әсерінен бұл мәселеге басты назар аударуды қажет етті. Өткен ғасырда (XX ғасыр) ғалым деструктивті діни ағымдардың шығу тегі, тарихы, ерекшелігі, өмірлік ұстанымдары мен салт-дәстүрлерін зерттеумен шектелді (В.Р. Букин, А.И. Клибанов, И.А. Крывелев, Д.М. Угринович). Мысалы, 1960-80 жылдары деструктивті діни ұйымдар қоғамда қазіргі күндегідей отбасының, қоғамдық және мемлекеттік институттардың бұзылысына алып келетіндей мәселе тудырған жоқ. (Е.Н. Волков, Е.Л. Доценко, Т.В. Евгеньева, Е.Н. Исполатова, Ф.В. Кондратьев, А.В. Романов, Д.Г. Трунов, И.А. Чеснокова, К. Джианбалво, М. Галантер, Ч. Гатто Трокки, К. Гарви, Д. Кларк, Х. Ремшмитт, С. Хассен) [5, 24 б.].

Дәстүрлі емес діни ұйымдар, оладың іс-әрекеті, қоғамға және адамға әсерін зерттеу ғалымдардың назарында қала береді. Әсіресе, деструктивті діни ағымды ұстанушылардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу әлі күнге дейін жеткіліксіз деңгейде. Кез-келген деструктивті діни ағымдарды ұстанушыларды оңалту және профилактикалық жұмыстарын жүргізерден бұрын, олардың тұлғалық ерекшеліктерін зерттеу маңызды. Онсыз оңалту жұмыстары тиімді емес. Мақалаға сәйкес, қазіргі таңда Қазақстанда көп таралған деструктивті діни ағымдардың бірі – дәстүрлі емес ислам бағыты (салафизм) іріктеліп алынды.

Мақсаты: деструктивті діни ағымдарды ұстанушылардың психологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеудің пәні болып дәстүрлі емес ислам бағытын (салафизм) ұстанушылардың психологиялық-тұлғалық ерекшеліктері болып табылады. Зерттеуге 21-50 жас аралығындағы 32 дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын Нұр-сұлтан қаласының тұрғындары қатысты, оның ішінде 17 ер адам және 15 әйел.

Зерттеудің әдісі ретінде: Р.Б. Кеттелдің 16 факторлық тұлғалық сауалнамасы және Л.Н. Собчик бойынша «Индивидуалды типологиялық сауалнамасы» таңдап алынды.

№ 1 тест. Р.Б. Кеттелдің 16 факторлық тұлғалық сауалнамасы (С формасы).

Тест алғашқы рет 1949 жылы Тұлғалық қабілеттерді тексеру институтында (JPAT) жарияланды. 1956-57 ж.ж. жаңдан өңделген нұсқасы екінші рет жарық көрді. 1961-62 ж.ж. дербес әрбір тұлға қолдануға болатын тесттің нұсқасы қолданылып келуде. Кеттел

әдісінің С формасы (бейімделген) 1972 жылы ЛГУ әлеуметтік психология кафедрасының Э.С. Чугунова зерттеу тобының бастамасымен жүргізілген. Тесттің теориялық және әдіснамалық негізі – тұлғаға факторлық талдау жүргізу болып табылады. Тесттегі әр фактордың құрылымы тұлғаның индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерінің моделін сипаттаумен қатар, оның белгілі-бір өмірлік жағдайдағы шынайы жүріс-тұрысына болжам жасауға мүмкіндік береді.

Кеттел сауалнамасының С формасы 105 сұрақтан құралған. Сауалнаманың нәтижесіне қарай, 16 факторлық тұлғаның ерекшеліктерін анықтаумен қатар, қосымша 17 факторда тұлғаның өзін-өзі бағалау деңгейін анықтауға болады [6, 55-97 б.].

Р.Б. Кеттел сауалнамасына қатысқан 32 респонденттің интерпретациясы гендерлік ерекшеліктеріне қарай бөлініп, салыстырмалы түрде талдау жасалынды.

А) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар бойынша интерпретация:

Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 17 ер адамдардың тұлғалық ерекшеліктерінде жоғары деңгейде мынадай факторлар: күмәнданушылық (L факторы) – 15 адам, мазасыздық (O факторы) – 14 адам, эмоционалдылық (Q4 факторы) – 14 адам және доминанттылық (E факторы) көрсетті.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша төмен деңгейді көрсеткен факторлар: эмоционалды тұрақтылық (C факторы) – 3 адам, эмоционалды сезімталдылық (I факторы) – 3 адам, арманшылдық (мечтательность) (M факторы) – 3 адам, дипломаттық (N факторы) – 4 адам моральды қалыптылық (G факторы) – 4 адам, коммуникативті қабілет (A факторы) – 5 адам және немқұрайлылық (F факторы) – 5 адам (1-суретте көрсетілген).

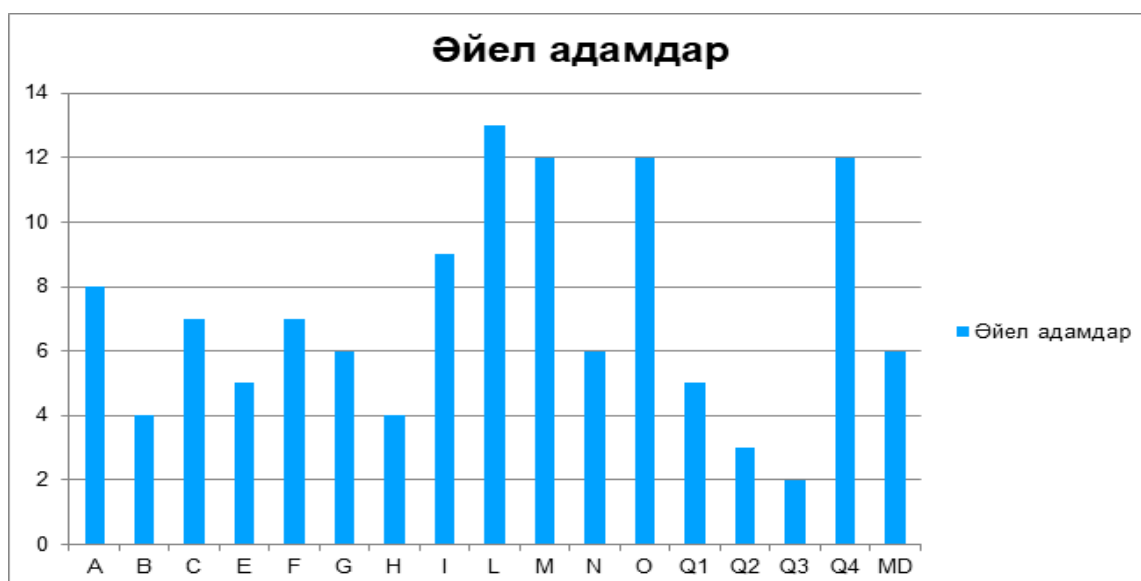
Ә) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын әйел адамдар бойынша интерпретация:

Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 15 әйелдің тұлғалық ерекшеліктерінде жоғары деңгейдегі факторлар: күмәнданушылық (L факторы) – 13 адам, арманшылдық (мечтательность) (M факторы) – 12 адам, мазасыздық (O факторы) – 12 адам және эмоционалдылық (Q4 факторы) – 12 адам көрсеткіштерін көрсетті.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша төмен деңгейді көрсеткен факторлар: өзін-өзі дамыту, өзіндік тәртіп (самодисциплина) (Q3 факторы) – 2 адам, дербестік (самостоятельность) (Q2 факторы) – 3 адам, әлеуметтік қарым-қатынасқа түсе білу қабілеті (H факторы) – 4 адам, интеллектуалдылық (B факторы) – 4 адам, доминанттылық (E факторы) – 5 адам және жаңашылдықты қабылдау қабілеті (Q1 факторы) – 5 адам (2-суретте көрсетілген).

Сурет 1

Сурет 2

Салыстыра келе, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар әйелдерге қарағанда доминант, яғни басқару және билік басым, ал әйелдер ерлерге қарағанда арманшыл келетінін көруге болады.

Жалпы, ерлердің де, әйелдердің де тұлғалық ерекшеліктерінен күмәнданушылық, мазасыздық және эмоционалдылық қасиеттерінің басым екені анықталды. Қалған тұлғалық ерекшеліктеріне сәйкес қысым (Q4 факторы) жағдайы қалыпты деңгейлік көрсеткішті көрсетті.

№ 2 тест. Л.Н. Собчик бойынша «Индивидуалды типологиялық сауалнама».

Л.Н. Собчик бойынша «Индивидуалды типологиялық сауалнама» (ИТС) 91 сұрақ, 8 түрлі шкаладан (олар: экстраверт, интроверт, көшбасшылық қабілет, сензитивтілік, агрессия, мазасыздық, ригидтілік және лабильділік, яғни эмоцияның ауыспалылығы) құралған. Бұл сауалнаманың ерекшелігі «шынайылық» деңгейін бағалау қарастырылған. Яғни адамның қаншалықты деңгейде шын немесе жалған жауап бергенін де анықтауға болады. Сауалнама арқылы адамның мінез-құлқының ерекшеліктерін, сонымен қатар бейімделе алмау (дезадаптация) мен қосымша акцентуациялық белгілерді анықтауға болады [7, 32-39 б.].

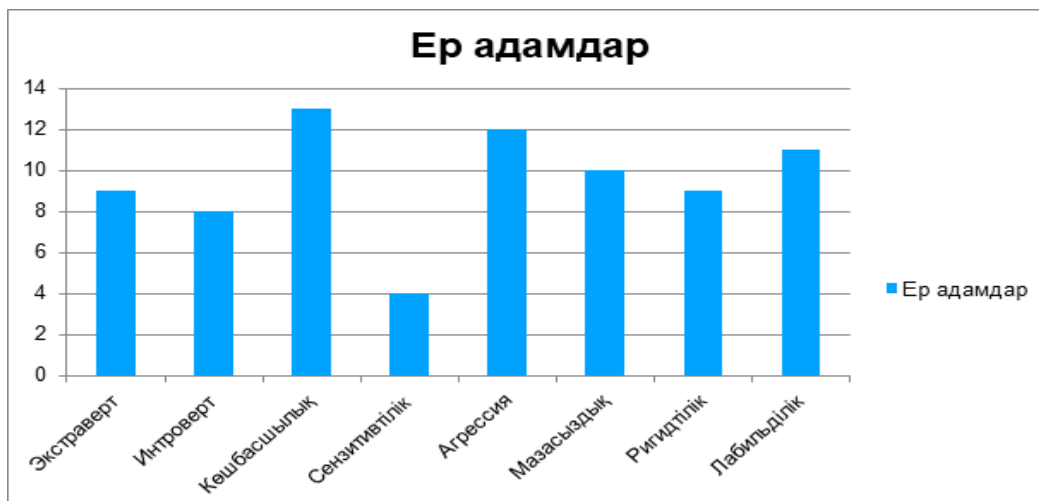
ИТС сауалнамасына қатысқан 32 респонденттің интерпретациясы гендерлік ерекшеліктеріне қарай бөлініп, салыстырмалы түрде талдау жасалынды.

А) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар бойынша интерпретация:

Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 17 ер адамдардың тұлғалық ерекшеліктерінде жоғары деңгейлік көрсеткішті көрсеткен қасиеттер:

1. Көшбасшылық қабілеті (спонтанность) – 13 адам;
2. Агрессия – 12 адам;
3. Лабильділік (эмоцияның ауыспалылығы) – 11 адам.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша ер адамдарда ең төмен деңгейді көрсеткен тұлғалық қасиет ол сензитивтілік – 4 адам (3-суретте көрсетілген).

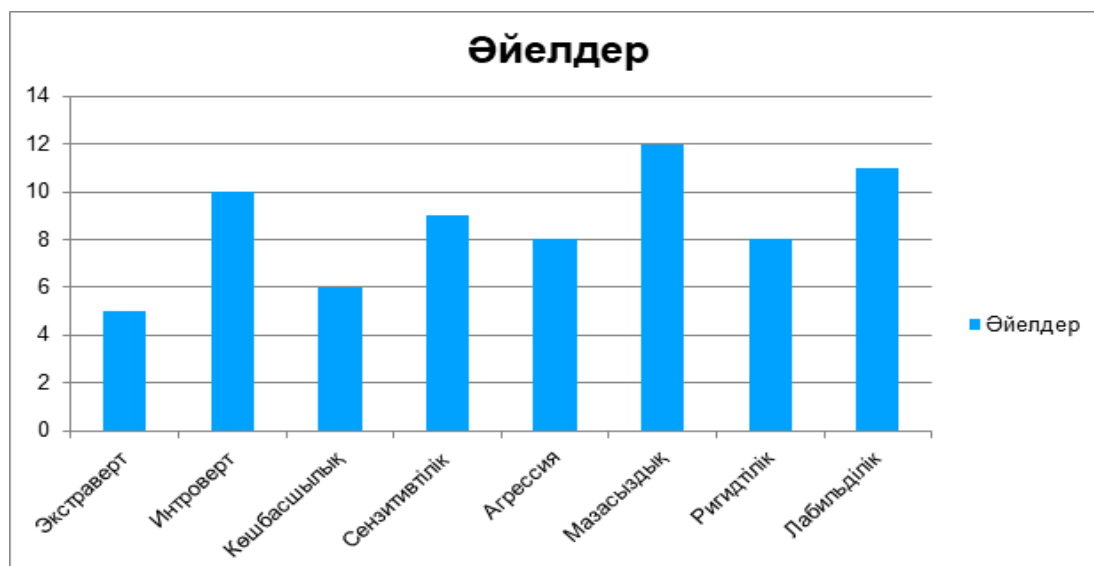

Сурет 3

Ә) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын әйел адамдар бойынша интерпретация:
Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 15 әйелдің тұлғалық ерекшеліктеріне сәйкес ең жоғары деңгейлік көрсеткішті көрсеткен қасиеттер:

1. Мазасыздық – 12 адам;
2. Лабильділік (көңіл-күйдің ауыспалылығы) – 11 адам;
3. Интроверт – 10 адам.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша әйелдерде ең төмен деңгейді көрсеткен тұлғалық қасиет ол экстраверсия – 5 адам және көшбасшылық қабілет – 6 адамды құрады (4-суретте көрсетілген).

Сурет 4

Салыстыра келе, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар әйелдерге қарағанда көшбасшылық қабілеті мен агрессиялық деңгейі жоғары болса, әйелдерде мазасыздық деңгейі мен интроверсия жоғары деңгейді көрсетті. Ал, лабильділік яғни көңіл-күйдің ауыспалылығы ерлер мен әйелдерге де ортақ жоғары деңгейді құрады.

Екі сауалнаманың нәтижесін қорытындылай келе, дәстүрлі емес ислам бағытын

ұстанушы (салафизм) ер адамдар доминант болып келеді, яғни әйелдердің басқа діни бағытқа кіруіне де әсерін тигізуі мүмкін. Себебі, әйелдердің өзін-өзі бағалау деңгейлері төмен және интроверсия жоғары көрсеткішті көрсетті. Олар көбінесе бағынышты типке жатады, яғни ер адамдарға (күйеуі, әкесі, ағасы және т.б) тәуелді болудың нәтижесінде дәстүрлі емес ислам бағытына бет бұрады. Дәстүрлі емес ислам бағытын (салафизм) барлық ұстанушыларының тұлғалық ерекшеліктеріне бірдей психологиялық талдау жасардан бұрын олардың діни деңгейлеріне де көңіл бөлген жөн.

Қорытынды. Деструктивті діни ұйымдардың таралуы және олардың қоғамға тигізіп жатқан кері әсерлері іни экстремизм мен терроризм мәселесі күннен күнге күшейіп барады және оларды оңалту жұмыстарының тиімділігін біршама жақсартуды қажет етеді. Осыған орай, діни экстремизм мен терроризмнің алдын-алу және оларды оңалту жұмысын жүйелендіру қажет. Деструктивті діни ағымдардан зардап шеккендер мен ұстанушыларды оңалту жұмысын жүйелендіру мен дискурсын өзгертуде ең тиімді әдістердің бірі ДДА ұстанушыларын қоғамға психологиялық бейімдеу және әлеуметтендіру болып табылады. Дін мамандары мен психологтардың ДДА ұстанушыларымен индивидуалды жұмысының эффективтілігі оны әлеуметтендірумен тығыз байланысты. Олардың қоғамға психологиялық бейімделуі үшін психологиялық тренингтерді күшейтумен қатар, зайырлы қоғамдық іс-шараларға көбірек қатысуына ықпал жасау қажет. Қоғамдық іс-шараларға белсенді қатысуына ықпал жасалуы тұлғаның әлеуметтену процессі үшін де тиімді болып табылады. Қазіргі таңда оларды әлеуметтендіру және психологиялық бейімдеу жұмыстарын Дін орталықтары қолға алып, жүзеге асыруда. Мысалы, «Астана қаласы әкімдігінің Дін мәселелерін зерттеу орталығы» соңғы жылдары аталмыш іс-шараларды белсенді жүргізуде. Атап айтатын болсақ, қайырымдылық жәрмеңкелері мен акциялары: «Астана – мейірімді қала», «Мектепке жол» және т.б., сонымен қатар, жұмыссыз әйелдердің жеке кәсібін ашып, кәсіби қабілеттерін арттыру мақсатында тігін машиналарымен қамтамасыз етумен қатар, тегін тіл, тоқыма және кондитерлік курстарын жиі өткізеді.

Деструктивті діни ағымдардан зардап шеккендер мен ұстанушыларды оңалту жұмысын жүйелендірудің тағы да бір тиімді әдісі – кешенді мамандардан құралған кешенді оңалту. Оларды оңалту барысында міндетті тек психологтар мен теологтарға жүктемей, жеке басы мәселелеріне көңіл аударған жөн. Мысалы, кейбір деструктивті діни ағымды ұстанушылары табиғатынан тәуелді (зависимый) тұлға немесе тәуелдіге тәуелді (созависимый) болып келеді, кейбір ұстанушыларда күйзелістің жоғары формалары және психикалық ауытқулар кездесуі мүмкін. Мұндай жағдайда, психотерапевт және психиатр мамандарын да кешенді жұмысқа қосуды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Материалы по основным вопросам религии: в помощь лектору. - Астана, АДР РК, 2014. –150 б.
2. Нурадинов А.С., Ганчевски Б.Г. Организационно-психологические факторы вовлечения людей в религиозные группы (по материалам поведенческого интервью // Пленарный доклад Международной научной конференции «Лидерство и организационное развитие» – Китев, Болгария, июнь 2016 г. - 16 – 19 б.
3. А.М. Киманов, Б.Ж. Бакиров. Радикалды діни идеологияның әсеріне ұшыраған адамдарды радикалды көзқарастан арылтудың және әлеуметтендірудің бірыңғай әдістемесі және жеке бағдарламалары. – Астана., 2017. - 46 б.
4. Чеснокова И.А. Влияние сект, культов и нетрадиционных религиозных организаций на личность и ее жизнедеятельность. – Москва., 2005.
5. Романов А. В. Психологические причины вовлечения в деструктивные культы. // Журнал практического психолога. – Москва. - 2000. - № 1-2 - С. 24.

- Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла. - СПб., 2001. - С. 55-97.
- Индивидуально-типологический опросник. Практическое руководство к традиционному и компьютерному вариантам теста. – Москва., 2010. - С. 32-39.

А.С. Нурадинов, Г.К. Мырзакулова,

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Личностные особенности приверженцев деструктивных религиозных течений

Аннотация. Данная работа является продолжением статьи кандидата психологических наук, доцента Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева Нурадинова А.С. и доктора психологических наук, профессора Академии МВД Болгарии Ганчевского Б.Г. под названием «Организационно-психологические факторы вовлечения людей в религиозные группы». В данной статье анализируются причины распространения деструктивных религиозных организаций в стране, а также личностные особенности приверженцев этого религиозного течения. Для психологического исследования были отобраны приверженцы одного из распространенных в стране деструктивных религиозных течений – нетрадиционного исламского течения (салафизма). Даны результаты эмпирических методов, направленных на выявление личностных особенностей приверженцев данного течения.

Ключевые слова: деструктивные религиозные течения, религиозная ситуация, нетрадиционные исламские направления, приверженцы нетрадиционного исламского течения, психологические особенности, личностные качества.

A.S. Nuradinov, G.K. Myrzakulova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Personal characteristics of adherents of destructive religious trends

Abstract. This article is a continuation of the article of Nuradinov A. S., candidate of psychological Sciences, docent of the L. N. Gumilyov Eurasian National University and Ganchevsky B. G., doctor of psychological Sciences, Professor of the Academy of the Ministry of the interior of Bulgaria on «Organizational and psychological factors of involvement of people in religious groups». In this article were analyzed the reasons of spreading of destructive religious organizations in the country, as well as the personal characteristics of the adherents of this religious movements. For psychological research were selected adherents of one of the most common destructive religious trends in the country – non-traditional Islamic movement (Salafism). The results of empirical methods aimed at identifying personal characteristics of adherents are given.

Keywords: destructive religious movements, religious situation, non-traditional Islamic background, adherents of non-traditional Islamic diversity, psychological characteristics, personal qualities.

References

- Materialy po osnovnym voprosam religii: v pomosh lektoru [Materials of the main issues of religion: to assist the lecturer] (“ADR RK”, Astana 2014, p.150).
- Nuradinov A.S., Ganchevskiy B.G. Organizatsionno-psihologicheskiye factory vovlecheniye luydei v religioznye gruppy (po materialam povedencheskogo interviyu) [Organizational and psychological factors of involving people in religious groups (based on inputs of behavioural interview)], Plenarniy doklad Mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii “ Liderstvo i organizatsionnoe razvitie” [Plenary report of the International scientific conference “Leadership and

organizational development”] (Kiten, Bulgaria, 2014).

3. Kimanov A.M., Bakirov B.Zh. Radikalny diny ideologiyany aserine ushyragan adamdardy radikalny kozkarastan aryltudyn zhane aleumettendirudin biryngai adistemesi zhane zheke bagdarlamalary [Personal programs and a single technique to get rid of radical views of people under the influence of radical religious ideology and socialization] (Astana, 2017, p. 46).

4. Chesnokova I.A. Vliyanye sekt, kultov i netraditsionnykh religioznykh organizatsiy nalichnost i eye zhiznedeyetelnost [Influence of sects, cults and non-traditional religious organizations cash and its activities] (Moscow, 2005).

5. Romanov A.V. Psihologicheskie prichiny вовлечения v destruktivnyye kul'ty [Psychological reasons for involvement in destructive cults], “Journal of practical psychologist” (Moscow, 2000, p. 24).

6. Kapustina A.N. Mnogofaktornaya lichnostnaya metodika R. Kettella [Kettell’s Multifactorial personal methodics] (SPb., 2001, p. 55-97).

7. Individualno-tipologicheskiy oprosnik. Prakticheskiye rukovodstvo k traditsionnomu i kompiyuternomu variantam testa [Individual typological questionnaire. A practical guide to the traditional and computer versions of the test] (Moscow, 2010, p.32-39).

Авторлар туралы мәлімет:

Нұрадинов А.С. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының пс.ғ.кандидаты., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мырзақұлова Г.К. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының психология мамандығының I курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Nuradinov A.S. - Candidate of Psychological Sciences, docent of the Department of Social Pedagogy and Self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Myrzakulova G.K. - Master degree of I course in Psychology specialty of the department of Social pedagogy and self-knowledge, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 15.35.07

Р.У.Рахметова, Н.М. Иргебаева, К.Кауметова
«Тұран-Астана» университеті, Нұр - Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: rakhmetova.r@tau-edu.kz, n.irgebaeva@mail.ru, kaumetova-97@mail.ru)

Қазақстан жастарының отбасын құруға психологиялық дайындығы

Аннотация. Жастарды отбасын құруға дайындау - оның қалыптасуы мен дамуының басты мәселелерінің бірі. Отбасы - қоғамның тұрақты дамуымен көптеген функцияларды орындайтын мемлекеттік институттардың бірі. Отбасы құруға Қазақстан жастарын психологиялық тұрғыдан даярлау проблемасы жастардың психологиялық сауаттылығы мен осы бағыттағы жауапкершілігін арттыру арқылы алдын-ала қолдауды қажет етеді. Әдебиеттегі «психологиялық дайындық» ұғымы кешенді индивидуалды қасиет ретінде анықталған. Жастардың жауапкершілігі отбасын құруға және оны одан әрі қалыптастыруға психологиялық даярлық деңгейін анықтайды. Соңғы жылдары елімізде ажырасулар саны өсті. Жаһандану дәуірінде жастардың басқа адаммен күшті, үйлесімді одақ тауып, оны өмір бойы қалай сақтау керектігін зерттеу өзекті мәселелердің болып табылады. Жас отбасы әсіресе мемлекет тарапынан қолдауды және зерттеушілер тарапынан жан жақты көмекті қажет етеді.

Мақалада қазақстандық жастардың құруға психологиялық дайындығын анықтау мақсатында жүргізілген зерттеу нәтижелері келтірілген.

Түйін сөздер: жастар, отбасы, неке, зерттеу материалдары, анкета.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-122-137>

Түсі: 4.06.19 / **Қайта түзетілді:** 15.07.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 8.08.19

Кіріспе. Адам өміріндегі аса маңызды кезеңнің бірі кәмелеттік жасқа келгеннен кейін өз отбасын құрып, ұпрақтар сабақтастығын жалғастыруы табиғи процесс. Әр ата-ананың мақсаты кәмелеттік жасқа толған баласының отбасын құрып, ел игілігіне қызмет етіп, ұрпақ сабақтастығын жалғастыруы және оны жүзеге асыруды өзінің негізгі міндеті деп санайды. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар туралы» Заңында 14-29 жас аралығындағы азаматтар жастар деп есептелініп, олардың оқып, білім алуына, еңбек етіп өз қажеттіліктерін қамтамасыз етулеріне жағдай жасау қарастырылған». Отбасын құру «Неке және отбасы туралы» кодекске негізделеді. Неке қию (ерлі-зайыпты болу) үшін некеге отыратын (ерлі-зайыпты болатын) еркек пен әйелдің ерікті әрі толық келісімі және олардың неке (ерлі-зайыптылық) жасына толуы қажет. Неке (ерлі-зайыптылық) жасы еркектер мен әйелдер үшін он сегіз жас болып белгіленеді. Отбасын құрудағы жауапкершілік жастардың субъектілік сапаларының жоғарылығын талап ететін саналылықпен байланысты. Мемлекет кәмелеттік жасқа толған азаматтарының отбасын құрап, ұрпақ өсіріп, қоғам игілігіне қызмет жасауына жағдай жасайды. Қазақстан Республикасында 2019 жылдың «Жастар жылы» деп аталуы, жастарға жасалатын қамқорлықтың басты көрсеткіші. Сондай-ақ еліміздегі «Дипломмен ауылға», «Бизнес жол картасы», «Жұмыспен қамту-2020», «Әрбір отбасына 7-20-25 бағдарламасы аясында баспана алудың жаңа мүмкіндіктерін беру», «Жоғары білім алудың қолжетімділігі мен сапасын арттырып, студент жастардың жатаханадағы жағдайын жақсарту», т.б. бағдарламалар қолға алынып, еліміздің түкпір-түкпірінде жүзеге асырылуда. Осы шаралардың барлығы жастардың бабалар өсиетіне сай интеллектуалдық дамуына, бәсекеге қабілетті тұлғалық сапаларын жетілдіруіне мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қолдаулар. Жастардың отбасын құруға психологиялық дайындығы тақырыбындағы мақаланы жазудағы басты мақсат

отбасылық өмір сүру барысында кездесетін түрлі кедергілер мен қиындықтарға егжей тегжейлі қарап, отбасының басты қызметі мен өзінің бұл өмірдегі міндетін терең түсінуіне, тұлғалық сәйкестікке мән беруге жастардың назарын аудару. Екі адамнан тұратын одақ тек осы екі субъектінің ғана мәселесі мен шешімі болуымен қатар, ол әулеттің, тұтас елдің, ұлттың атағы мен даңқын дәріптейтін көрсеткіш. Отбасын құру маххабат пен қатар әр адамнан өзінің еркін және сезімін басқарара білуді және жауапкершілікті талап етеді. Мақсат жастардың отбасын құрудағы жауапкершілігін арттырудағы психологиялық дайындыққа, отбасында бірлесіп өмір сүріп, арман мен мақсатқа жетуде саналы іс-әрекет жасау, өзара түсіністік, бірін бірі силау, аялау жолдарын қарастыру.

Мақалада отбасын құруда жастардан талап етілеін міндет отбасын құру тек өзінің жеке басының ғана мәселесі болмайтынына көзін жеткізу. Қазақта «Үй менікі деме, үй артында кісі бар» деген нақыл осы отбасында кездесетін мәселелерді қарастыруға қатысты айтылғандай. Мақсат бар жерде міндет те бар. Ата-бабаларымыз баласы елқатарлы отбасын құрып, бастарын құрағаннан кейін (бас екеу болғаннан кейін), сол ошақтың аяғынан тұрып кетуіне, отаудың орда болуына психологиялық дайындауды ерте жастан-ақ (екі жақтың да тегіне, генетикасына) бастаған. Адамның жеке басының жалпы дамуы қалай болса, жыныстық жүріс-тұрыстың дамуы да солай. Демек, ол өмір сүретін және дамитын нақты тарихи қоғамның жағдайына әр уақытта байланысты рөл атқарады. Олай болса жастардың отбасын құруға психологиялық дайындығын (арнайы құрастырылған сауалнамалар) анықтап және оның көрсеткіштерінің негізінде әр жастың психологиялық сауатын арттырып, психологиялық түсініктері мен өзін өзі ұйымдастыру, мінез құлқын тәрбиелеу, жас кезеңдеріне байланысты туындайтын кризистік жағдайларды жеңе білу, яғни бірлесіп өмір сүрудегі психологиялық сәйкестілік, екінші адамды тыңдай және түсіне білу, силастыққа үйретуге мән беру болып табылады. Әрине, бұл мәселелер бұдан кейінгі мақалалардың материалдары болады.

Қоғамдағы отбасы мәселесіндегі аса өзекті салдары ауыр, ажырасуды азайтудың жолы әр жастың отбасылық өмірге саналы, салмақты, ойлы көзқарасын дамыту, яғни психологиялық дайындығына мән берілсе, ол мәселе ғылыми зерттеліп, негізделсе отбасының өміршендігі, қоғамның дамуына қосар үлесі артатын болады деп санаймыз.

Отбасын құруға психологиялық дайындықты анықтау сауалнамалары (15 сұрақтан және 16 сұрақтан тұратын) қазақ жастары үшін дайындалды.

Анкетадан алынған сұрақтардың көрсеткіштері салыстыру, *параметрлерді бағалау* әдістерімен өңделді.

Мақала №АР05134319/ГФ «Мәңгілік ел» аясында Қазақстан аймақтарының демографиялық дамуының болашағы» жобасының аясында дайындалды.

Негізгі бөлім. Тәуелсіздік туының астында Қазақ елі «Мәңгілік ел» жобасын іске асыруда. «Қазақстан - 2050» стратегиясы – барлық саланы қамтитын және үздіксіз өсуді қамтамасыз ететін жаңғыру жолы [1] деп көрсетілген. «Мәңгілік ел» жобасын жүзеге асырудағы отбасының орны ерекше, себебі отбасы қоғамның бастапқы бөлшегі, алғашқы құрылымы. Осыған орай мемлекеттіктің, елдіктің болашағы болып табылатын жастардың отбасын құруға психологиялық дайындығының деңгейін анықтап, отбасының адам өміріндегі мәні мен маңызын, индивидтен тұлғалық сапаларды алғаш бойына сіңіріп, дамуының бастауы болатын микро ортасы - отбасының мәні туралы және оны құрудағы жауапкершілік сезімдерін жетілдіру деп санаймыз.

Жастар саясаты саласында статистикалық деректермен анықтаманың ресми статистикалық деректері бойынша 2018 жылы республика жастарының саны (14-29 жас) – 3 900 834 млн. адам [2]. Отбасын құру, оның ары қарайғы тұрақты дамуы, ұрпақ өсіріп, ол ұрпақты саналы азамат етіп тәрбиелеу мемлекеттің тұрақты дамуының негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің деректері бойынша 2017 жылы 18-28 жас аралығындағы ерлер арасында - 91 298 неке, сәйкесінше жастағы әйелдер арасында 1 105 794 некеге отырған. 2017 жылғы 7 ай ішінде жастар арасында 55 877 неке (әйелдер) және 46 420 неке (ерлер) тіркелген.

Өкініштісі ерлер арасында (18-28 жас) ажырасулар саны – 11 466. Әйелдер арасында (18-29 жас) ажырасулар саны – 17 855 адамды құраған [3]. Бұл көрсеткіштер жастардың отбасын құруға психологиялық дайындығының нашарлауын айғақтайды. Әр адам дүниеге келгеннен кейін жас кезеңдеріне сай өзінің, ата-ананың, қоғамның алдындағы жауапкершілігін сезінуі, өз еркін реттеуі тұлға дамуындағы өзекті мәселе.

Мемлекеттің тұрақты дамып, өркениет көшінен қалмауының басты тетігі жас кезеңдерінің ерекшеліктеріне сәйкес әр адамның белгілі бір даму сатыларынан өтіп, табиғи, рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға талпынуы, түрлі қарым-қатынас жағдайларында кездесетін мәселелерді шешуге психологиялық дайындығының болуымен байланысты.

Мемлекеттің байлығы халқы болатын болса, ол байлық баладан басталатын жас ұрпақтың отбасында дүниеге келіп, әлеуметтеніп, мәдени даму деңгейлерінен өтіп қалыптасуына қызмет ету әрбір азаматтың саналылығының жауапкершілігінің көрінісидеп санаймыз.

Отбасы – некелесуден, туыстық байланыстардан тұратын шағын топтар, жеке өмірді ұйымдастырудың маңызды формасы және әлеуметтік қоғамдастық түрі. [4, 412 б.].

Отбасы адамда оны күтетін, сүйетін, түсінетін, қорғайтын үй түсінігін қалыптастырады. Отбасы адамның тұтас болмысының көріністерін «қамтитын» құрылым. Тұлғалық сапалардың негізі отбасында қалыптасады.

Жалпы отбасының тұрмыс тіршілігі, оның экономикамен байланысы мемлекеттің әлеуметтік саласының негізгі мәселесі болып табылады.

Сөйткенмен, азаматтық демократиялық мемлекетті қалыптастырудағы негігі тірек жастар болып табылады. Табиғат заңынан ешкім де шет қала алмайды. Дүниеде бәрі де өседі, өзгереді, дамиды. XIX ғасырдан бастап көптеген елдерде халықты тұрақты есепке алу жолға қойыла бастап және ол жөніндегі нақтылы талдаулар жасау мүмкіндіктеріне қол жеткізілді.

Отбасы ғылымның көптеген салаларының: философияның, әлеуметтанудың, саясаттың, экономиканың, психологияның, педагогиканың т.б зерттеу объектісі болып табылады. Әр ғылым саласы өз бағыттары бойынша отбасының шығу тарихын, даму сатыларын, мақсат міндеттерін, құрылымын, атқаратын қызметтері мен жауапкершіліктерін зерттейді.

Отбасын зерттеудегі бағыттардың өзіндік ерекшелігі бар. Мысалы, отбасын әлеуметтік институт (ұйым) ретінде қарағанда отбасының ішкі байланыс-қатынастарында оны кішігірім топ ретінде зерттейді. Егер отбасы әлеуметтік институт ретінде қарастырылса – бұл әлеуметтанудың мәселелерімен тығыз байланысты, ал, отбасы кішігірім топ ретінде қарастырылса оның әлеуметтік-психологиялық мәселелері қамтылады.

Отбасы – белгілі бір әлеуметтік нормалар, санкциялар, мінез-құлық (жүріс-тұрыс), құқық және міндеттер үлгілерімен, ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынастарды реттеушілікпен сипатталатын әлеуметтік институт болып табылады [5, 27 б.]. Отбасының қызметтері көп: жеке, әлеуметтік, экономикалық, рухани т.б.

Балалардың отбасындағы тәрбиесі отбасы мүшелері арасындағы өзара қатынастардың қалыптасуы мен дамуына септігін тигізетін адамдардың жақындығы, туыстық қатынастар, өзара үйелмендік, тұрмыстық өмір. Отбасы тәрбиесінің артықшылығы да осы қатынастарда, оны тәрбиенің ешқандай да түрі алмастыра алмайды.

Әлеуметтік институт - бұл адамдардың мүдделерін қанағаттандыру мақсатында пайда болған, белгілі бір әлеуметтік мәні бар функцияларды атқаратын, әлеуметтік әрекеттестіктің

тарихи қалыптасқан, нығайған, өзін-өзі тұрақты жаңартып отыратын, әлеуметтік жүйеде тығыз байланысқан, әлеуметтік нормалар мен ережелер, әлеуметтік рөлдер мен мәртебелер негізінде мақсатқа бірге қол жеткізетін адамдардың ұйымдасқан бірлестігінің түрі. Яғни адамдардың мінезқұлқын, ісәрекетін сипаттайтын кез келген тұрақты әлеуметтік құрылым әлеуметтік институт бола алады. Институт («институтты» латын тілінде «орнату» деген мағынаны береді) дегеніміз адамдардың аса маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыру үдерісі тәртіпке келтірген, тұрақты сипаты бар, өзін-өзі жаңартып отыратын әлеуметтік әрекеттер мен өзара қарым-қатынастардың жиынтығы.

Әлеуметтік институттардың негізгі мақсаты маңызды өмірлік қажеттілікті қанағаттандыру. Отбасы институтының қажеттілігін және қызметіне жататын мәселелер:

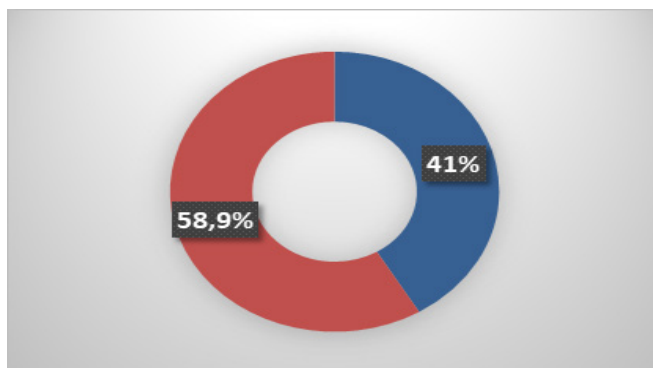
- қоғамдық құндылықтар (махаббат, балаларға қатынас, отбасылық өмір);
- демографиялық мәселені шешуге атсалысатын қоғамдық рәсімдер (балалардың тәрбиесі, олардың денсаулығы, денесінің өсуі жөніндегі қамқорлық, отбасылық ережелер мен міндеттер);
- отбасындағы рөлдер мен мәртебелердің бір-бірімен араласып жатуы (отбасында ата мен ененің, әкенің, ананың, баланың, жас өспірімнің, аға мен қарындастардың рөлдері мен мәртебелері[6,131].

Қоғамда жеке әлеуметтік институттар ерте заманнан қалыптасқан. Отбасын әлеуметтік институт ретінде қолданылатын негізгі ұғымдар: 1) некелік қатынастардағы қоғамдық қажеттілік, талап-тілектік, мұқтаждықтар; 2) отбасының әлеуметтік қызметі; 3) отбасы қатынастарындағы ережелер мен бағалық құндылықтар; 4) әртүрлі типтегі (түрдегі) отбасындағы тәртіп үлгілері, т.б. [7, 47 б.].

Отбасы қоғамдық басқа институттар сияқты белгілі бір функциялар атқарады. Отбасының функциясы (қызметі) дегеніміз отбасы мен оның мүшелерінің белсенділігі, тіршілік әрекеті. Қоғамның отбасына қатысты, отбасының тұлғаға қатысты және тұлғаның отбасына қатысты қызметтері қарастырылады. Осыған байланысты отбасының қызметін әлеуметтік (қоғамға қатысты) және жеке (тұлғаға қатысты) деп бөлуге болады. Отбасы қызметі отбасы институтындағы қоғамның, жеке адамның қажеттіліктерімен және қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайымен тығыз байланысты. Сондықтан уақыт өте келе қызмет сипаты қалай өзгерсе, иерархия да солай өзгереді. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексінің 10-бабында Неке (ерлі-зайыптылық) жасы еркектер мен әйелдер үшін он сегіз жас болып белгіленген»[8]. Осыған орай біз отбасын құрудағы алғашқы жас кезеңдері 21-25 жас және 26-30 жас аралығындағы жастардың отбасын құруға психологиялық дайындықтарын анықтау мақсатымен зерттеулер жүргізілді.

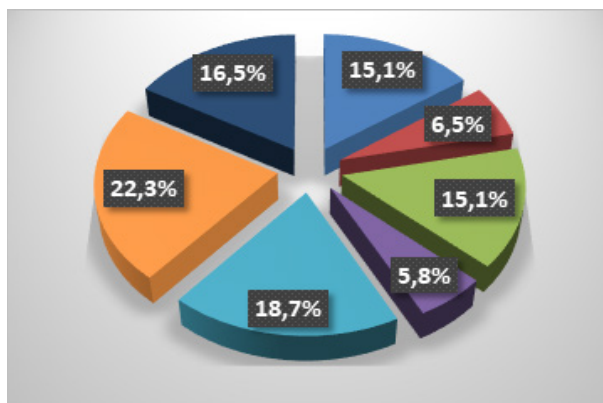
Жастардың отбасын құруға психологиялық дайындығын анықтау мақсатында «Тұран-Астана» университетінің «Психология» мамандығының студенттерін қатыстыра отырып, республика аймақтарының 21-25 жас аралығындағы жастарымен 15 сұрақтан тұратын сауалнамалар және 26-30 жас аралығындағы жастарымен 16 сұрақ бойынша сауалнамалар жүргізіп, жауап нәтижелері топтастырылып, осы жас кезеңдеріндегі өзекті мәселелер сараланды. Сауалнамаға негізінен еліміздің аймақтарынан әр жас категориясынан 400 жас қатынасты. 21-25 жас аралығындағы жастармен жүргізілген сауалнама жауаптарын талдау нәтижесінің көрсеткіштері төмендегідей:

Сауалнамаға 1-суретте көрсетілгендей 41% ауыл, 58,9 % қала жастары қамтылды. Олардың 34,8% орта білімді, 22,5% арнаулы орта білімді, 22,5% жоғары білімді тұлғалар. Сауалнамаға қатынасқан респонденттердің 5,5% отбасын құрғандар, ал 85,9% әлі отбасын құрмаған жастар.

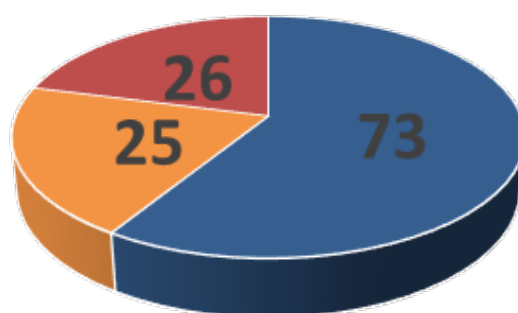
Сурет 1. Тұрғылықты орындарының көрсеткіштері

Бұл жас кезеңінің басты ерекшелігі жастардың небәрі 5,5% ғана отбасын құрғандар. Бұл көрсеткіш қазіргі кезде отбасын құру жасының 18 жастан жоғары екенін көрсетеді. Сауалнамаға қатысқан жастардың 85,9% әлі отбасын құрмағандар. Бұл көрсеткіш қазіргі 21-25 жас аралығындағы жастардың басты мақсаты мамандық алып, әлеуметтік ортада өз орнын анықтап, болашақ өміріне дайындығын ойластыруымен байланысты деп санаймыз. Бұл тұжырымның шешімін келесі «Отбасын құрмасаңыз, бұған себеп боларлық негізгі үш себепті көрсетіңіз» деген сауалға берілген жауаптар нақтылай түседі. Бұл сауалға олардың 15,1% баспананың жоқтығы, 6,5% тұрақты (жұмыстың) табыстың жоқтығы, 15,1% қазіргі кезде қызға, жігітке қойылатын талаптардың жоғарылығы, 5,8% үлкен қалада (ауылда) танысу мүмкіндігінің аздығы, 18,7% материалдық жағдайымды жақсартуым керек десе, 22,3% отбасын құруға жауапкершілігім жоғары, таңдауымның кездеспеуі, 16,5% басқасы деп жауап берген. Яғни отбасын құруға шешім қабылдауда кездесетін себептер қазіргі жастардың өзіне қоятын талаптарының жоғарлығымен және шешім қабылдауда жан-жақты ойластыруға көңіл бөлетінін көрсетеді. Сөйткенмен бұл сұраққа респонденттердің 16,5% «басқасы» деп жауап беруі отбасын құрудағы шешілетін мәселелердің күрделілігін көрсетеді. Бұл жауаптардан қазіргі кезде жастардың отбасын құруға жауапкершілікпен қарайтыныны, қажеттіліктерді қанағаттандыру және отбасында тұрақтылықты сақтауға өзін дайындауға мән беретінін байқаймыз.

Сурет 2. Отбасын құрмасаңыз, бұған себеп боларлық негізгі үш себепті көрсетіңіз» деген сауалға берілген жауаптардың диаграммасы

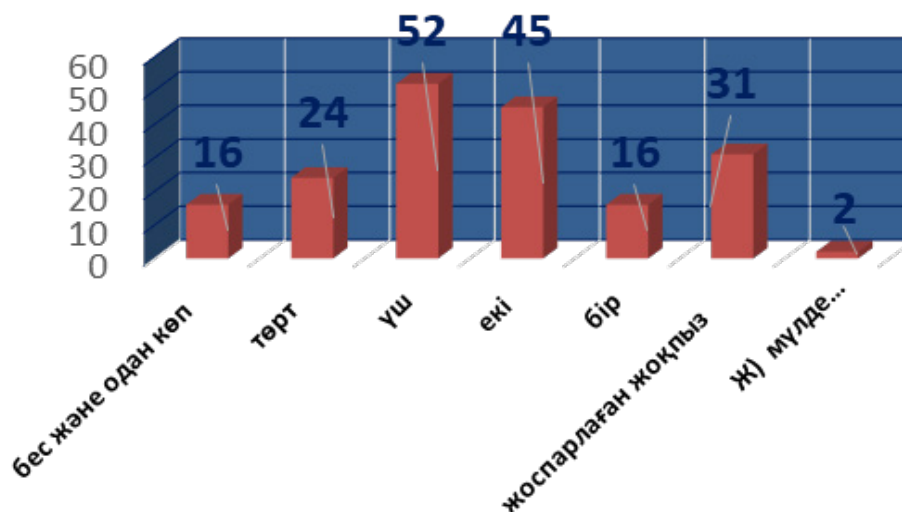
Ал, «Отбасын құрғыңыз келе ме?» деген сауалға 58,8% «иә» десе, 20,2% «айта алмаймын» деп жауап берсе, 20,9% «жоқ» деп жауап берген. 3-суреттегі Жастардың 58,8% «иә» деп жауап беруі отбасының қоғамдағы орнын түсінуі болса, екіншіден өз отбасын құру арқылы өмірге ұрпақ әкеліп, әлемдік кеңістікте еліміздегі халық санын көтеруге атсалысуды мақсат етуі, сонымен қатар, отбасы өзін қажет деп сезінетін, оны үнемі күтіп отыратын мықты сүйеніш, әртүрлі сыртқы күштердің теріс ықпалынан сақтайтын қорған, ақыл-кеңес беретін, басына түскен қиыншылықтарды бірге көтеріп, одан шығарып алатын жәрдемші ретінде түсінетінін көрсетеді. Қазақта «бас екеу болмай мал екеу болмайды» деген даналық бұл жастарды ойландыратынын байқаймыз. Бұл сұраққа 20,2% респонденттердің «айта алмаймын», 20,9% «жоқ» деп жауап беруі ойландыратын мәселе. Бұл көрсеткіштер жастардың қоғам алдындағы жауапкершіліктерімен өз мүмкіндіктеріне сенімдерінің төмендігі. Яғни психологиялық дайындықтың аздығы деп санаймыз.

(графикте адам санымен көрсетілген)

Сурет 3. Отбасын құрғыңыз келе ме, деген сауалға берілген жауаптардың диаграммасы

Ал, «Болашақта отбасыңызда қанша бала болғанын қалайсыз?» деген сауалдың талдауында респонденттердің 27,9% үш балалы болуға басымдық берген, екі балалы болуды 24,2% көрсетсе, бес және одан көп балалы болуды 8,6% көрсеткен, ал 1,1% «мүлде балалы болуды қаламайтынын» айтқан. Бұл жауаптардан мынадай қорытынды шығаруға болады: 4-5 балалы болуды респонденттердің 16% көрсетуі қазіргі кездегі демографиялық саясатқа үн қосу, яғни патриоттық сезім және ұрпағының көп болуын қалауды байқаймыз. Респонденттердің басым бөлігі, яғни 52% үш балалы болуды көрсетуі отбасының репродуктивтік, тұрмыстық-экономикалық, тәрбиелік, әлеуметтендіру, психотерапиялық қызметтеріне ерекше мән беретіндігін көрсетеді. 31% «жоспарлаған жоқпыз» деген жауаптары олардың бұл мәселе туралы ойлауға аса мән бермеуінен деп санаймыз. Жалпы бұл жастағы респонденттердің 2% балалы болуды «мүлде қаламайтындар». Бұл топ өкілдері отбасындағы баланың ролі мен мәнін әзірге толық бағалай алмауымен, сондай ақ жалғыздықтың адамға әсеріне мән бермей, өмір бойы жас болып тұра беретіндей сезімде болуларымен байланысты- деп санаймыз. «Мүлде балалы болуды қаламайтыны» әлі де болса отбасының қоғамдағы ролін, басты құндылықтарын жете сезіне алмауы деген қорытынды жасадық.

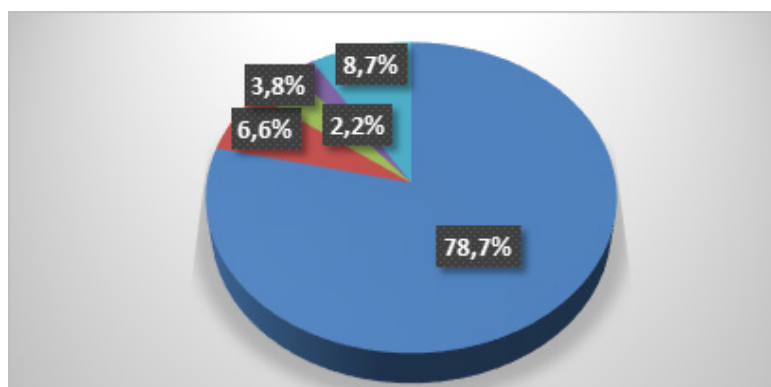
(графикте адам санымен көрсетілген)

Сурет 4. «Болашақта отбасыңызда қанша бала болғанын қалайсыз?» деген сауалға берілген жауаптардың диаграммасы

Біздің зерттеуіміз белгілі әлеуметтанушы И.В. Бестужев-Ладаның үшінші мыңжылдықтың басында жалғызбасты адам, бір балалы отбасы және ажырасу болмайды деген пайымын дәлелдей түскендей [9,23].

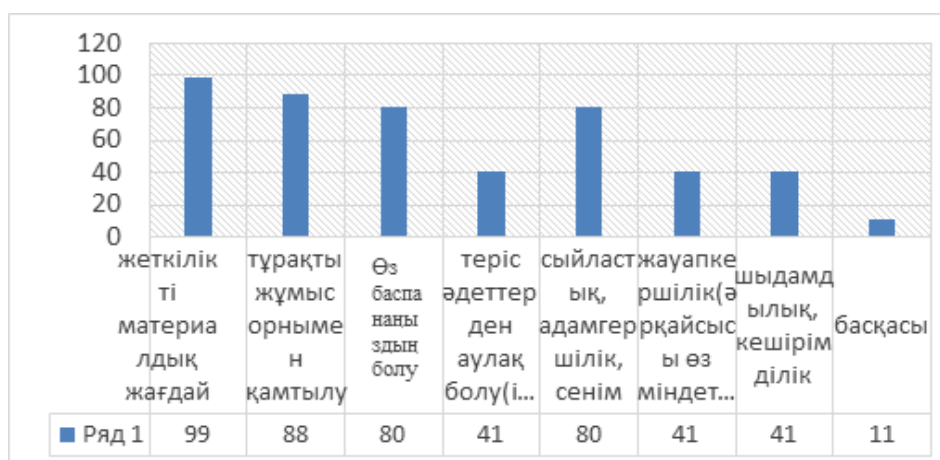
«Болашақта өзіңіздің отбасыңыздың қалай болғанын қалайсыз?» 78,7 % заңды некеде тұрған отбасы; 6,6% азаматтық некемен де отбасын құруға болады; 3,8% отбасылық міндеттерден гөрі, еркін жалғыз болуды; 2,2% некеге тұрмай-ақ, бірақ баламның болуын; 8,7% басқасы деп жауап берген.

Респонденттің 78,7 % некеде тұрған отбасын қалауы ұлттық дәстүрмен қатар жалпы ұрпақ жалғастыру мәселесінде жастардың түсініктерінің жоғарлығын көрсетеді. Сөйткенмен 6,6% азаматтық некемен де отбасын құруға болады, 3,8% отбасылық міндеттерден гөрі, еркін жалғыз болуды қалаймын - 2,2% некеге тұрмай-ақ, бірақ баламның болуы, -8,7% басқасы деп жауап беруі қазіргі жаһандану жағдайындағы әлемдік әсерлердің ықпалының басымдығын көрсетеді.

Сурет 5. Болашақта өзіңіздің отбасыңыздың қалай болғанын қалайсыз? деген сауалға берілген жауаптардың диаграммасы

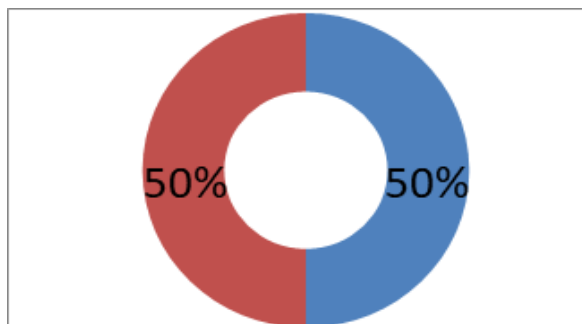
6-суретте «Отбасының тұрақтылығын сақтауға не қажет, негізгі үшеуін көрсетіңіз?» деген сауалға берілген жауаптардың көрсеткіштері төмендегідей: 20,6% жеткілікті материалдық жағдай, 18,3% тұрақты жұмыс орнымен қамтылу, 16,6% өз баспананың болуы, 8,5% теріс әдеттерден аулақ болу (ішімдік,нашақорлық және т.б.), 16,6% сыйластық, адамгершілік, сенім, 8,5% жауапкершілік (әрқайсысы өз міндеттерін атқаруы), 8,5% шыдамдылық, кешірімділік, 2,3% басқасы деп көрсеткен. Әрине, отбасының тұрақтылығын сақтауда материалдық жағдайдың жеткілікті болуы қажет. Бірақ, құрған отбасын сақтауда рухани байлық, білім, ұстамдылық, мінез сапалары көрсетілмеген. Респонденттердің 8,5% теріс әдеттерден аулақ болу (ішімдік,нашақорлық және т.б.) деп көрсетуі қоғамда жастар арасында мұндай мәселенің бар екендігін негізгі дәлелі болып табылады. Яғни жастардың өзінің тұлғалық сапаларының дамуына мән бермейтін жастардың қоғамда бар екендігін көрсетеді.

(графикте адам санымен көрсетілген)

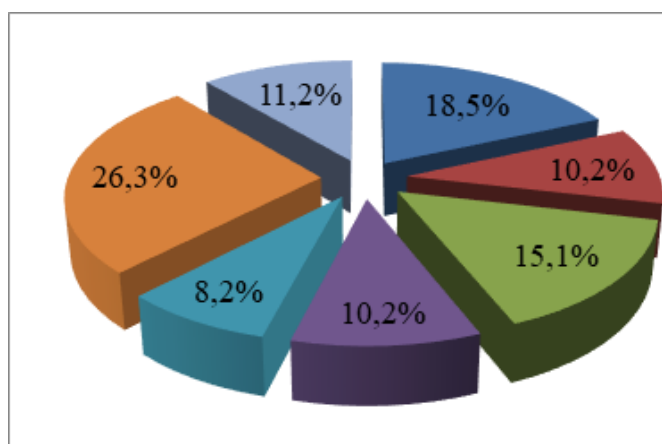
Сурет 6. 21-25 жас аралығындағы жастардың «Отбасының тұрақтылығын сақтауға не қажет, негізгі үшеуін көрсетіңіз?» деген сауалға берген жауаптарының диаграммасы

7-суретте көрсетілгендей 26-30 жас аралығындағы сауалнамаға қатынасқандардың 50% ауыл, 50% қала жастары болды. Олардың 14,8% орта білімділер, 27,8% арнаулы орта білімділер, 57,3% жоғары білімділер. Сауалнамаға қатынасқан респонденттердің 65% отбасын құрғандар, ал 34,9% әлі отбасын құрмаған жастар. Бұл көрсеткіштер жас ерекшеліктеріне қарай отбасын құрғандардың санының артқандығын көрсетеді. Алдыңғы жас кезеңдеріне қарағанда бұл кезеңде отбасын құру санының артуы жас ерекшелігімен байланысты деп санаймыз. Қазіргі кезде қыздардың тұрмысқа шығу жасы 28-ге жетті, ал ер азаматтар 30-35 жас аралығында отбасын құруға ден қояды. Яғни жалғыз бастылық, өмірлік серігін іздеу, отбасын құру қоғамның Батыс елдерінің мәдениетіне еліктеуімен түсіндіріледі. Сөйткенмен бұл жаста ұрпақ өсіру, оны әлеуметтендіруге биологиялық мүмкіндіктердің шектеулі екендігін саналы түрде түсінуімен байланысты.

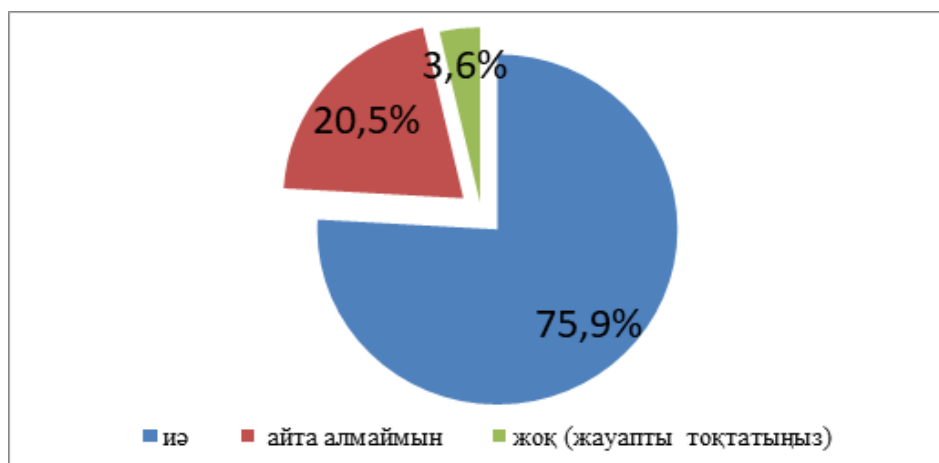
Сурет 7. 26-30 жас аралығындағы жастардың тұрғылықты орындарының диаграммасы

«Отбасын құрмасаңыз, бұған себеп боларлық негізгі үш себепті көрсетіңіз» деген сауалға олардың 26,3% отбасын құруға жауапкершілігім жоғары, таңдауымның кездеспеуі, 10,2% тұрақты (жұмыстың) табыстың жоқтығы, 18,5% баспананың жоқтығы, 15,3% қазіргі кезде қызға, жігітке қойылатын талаптардың жоғарылығы, 10,2% үлкен қалада (ауылда) танысу мүмкіндігінің аздығы, 8,2% материалдық жағдайымды жақсартуым керек десе, 11,2% басқасы деп жауап берген. Респонденттердің 26,3% отбасын құруға жауапкершілігім жоғары, таңдауымның кездеспеуі деп жауап беруі қазіргі кезде адамның тұлғалық сапаларына: адамгершілігі, білімі, мінезі, адамдармен сыйласа білуі, кішіпейілділік, қамқорлық сапаларына ерекше мән берілетінін көрсетеді. Жар таңдауда бұл жаста талаптың жоғарлығын көрсетеді. 8,2% материалдық жағдайымды жақсартуым керекдеуі жастар арасында материалдық байлыққа басымдық беретіні байқалады.

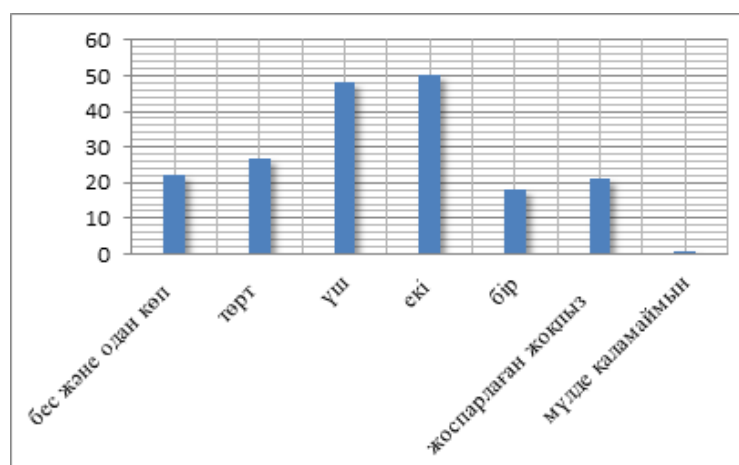
Сурет 8.«Отбасын құрмасаңыз, бұған себеп боларлық негізгі үш себепті көрсетіңіз» деген сауалға берілген жауаптар көрсеткіштерінің диаграммасы

9-суретте «Отбасын құрғыңыз келе ме?» деген сауалға 75,9% «иә» десе, 20,5% «айта алмаймын» деп жауап берсе, 3,6% «жоқ» деп жауап берген. Бұл сұраққа жастардың 75,9% иә деп жауап беруі табиғи құбылыс, сөйткенмен 20,5% «айта алмаймын» немесе 3,6% «жоқ» деп жауап беруі олардың отбасын құруға психологиялық дайындығының аздығын, өзіне деген сенімінің төмендігін көрсетеді.

Сурет 9. «Отбасын құрғыңыз келе ме?» деген сауалдың диаграммасы

10-суретте көрсетілген «Болашақта отбасыңызда қанша бала болғанын қалайсыз?» деген сауалдың талдауында респонденттердің 25,7% «үш балалы болуға», 14,4% «төрт балалы болуға», ал «екі балалы болуды» 26,7% көрсетсе, «бес және одан жоғары» -11,8% көрсеткен, «жоспарлаған жоқпыз» деген жауапты таңдағандар 11,2% болса, 0,5% «мүлде балалы болуды қаламайтынын» айтқан. Респонденттердің 7% «үш балалы болуды» қаласа, 26,7% «екі бала болуды» көрсеткен. Әрине бұл қоғамның әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктерімен қатар жастардың бала тәрбиесіндегі жауапкершіліктерімен, өздерінің де қалыпты өмір сүруін ұйымдастыруды мақсат етуімен байланысты деп санаймыз. Отбасында бала санын жоспарлау ғылым мен техниканың дамуымен қатар ол балалардың жан-жақты дамуына жағдай жасаумен байланысты. Сонымен қатар 0,5% респонденттердің мүлде балалы болуды қаламайтыны ойландыратын жағдай. Әрине, денсаулық жағдайына байланысты мүмкіндіктер шектелгенімен «мүлде балалы болуды қаламау» бұл жастардың эгоистік көзқарастарының басымдығын көрсетеді.

(графикте адам санымен көрсетілген)

Сурет 10. «Болашақта отбасыңызда қанша бала болғанын қалайсыз?» деген сауалдың диаграммасы

«Отбасының тұрақтылығын сақтауға не қажет, негізгі үшеуін көрсетеңіз?» деген сауалға 22,3% «жеткілікті материалдық жағдай», 18% «тұрақты жұмыс орнымен қамтылу», 18,9% «өз баспанаңның болуы», 8,7% «теріс әдеттерден аулақ болу» (ішімдік, нашақорлық

және т.б.), 15,4% «сыйластық, адамгершілік, сенім», 8,7% «жауапкершілік» (әрқайсысы өз міндеттерін атқаруы), 7,6% «шыдамдылық, кешірімділік», 0,4% «басқасы» деген жауаптарды көрсеткен.

Екі жас аралығының жауаптарының салыстырмалы көрсеткіштері №1 кестеде және №1- гистограммада көрсетілген. 20-25 және 25-30 жас аралықтарындағы жастардың «отбасының тұрақтылығын сақтауға қажетті және негізгі» деп көрсеткен себептерінің айырмашылықтары

№1- кесте

20-25 және 25-30 жас аралықтарындағы жастардың «отбасының тұрақтылығын сақтауға қажетті және негізгі» деп көрсеткен себептері

Отбасының тұрақтылығын сақтауға не қажет, негізгі үшеуін көрсетеңіз?	21-25	26-30
жеткілікті материалдық жағдай	20,6%	22,3%
тұрақты жұмыс орнымен қамтылу	18,3%	18%
өз баспанаңыздың болуы	16,6%	18,9%
теріс әдеттерден аулақ болу (ішімдік, нашақорлық және т.б.)	8,5%	8,7%
сыйластық, адамгершілік, сенім	16,6%	15,4%
Жауапкершілік (әрқайсысы өз міндеттерін атқаруда)	8,5%	8,7%
шыдамдылық, кешірімділік	8,5%	7,6%
басқасы	2,3%	0,4%

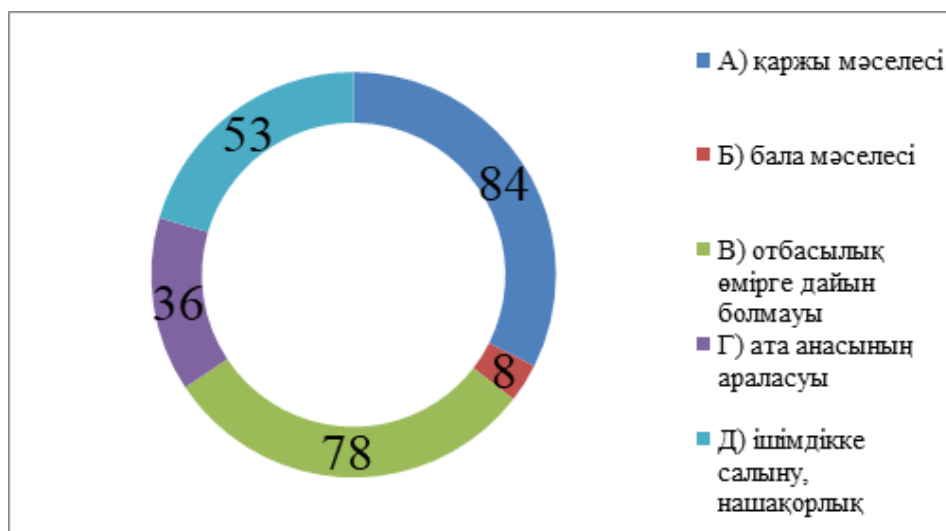
(графикте адам санымен көрсетілген)

№1- гистограмма 20-25 және 25-30 жас аралықтарындағы жастардың «отбасының тұрақтылығын сақтауға қажетті және негізгі» деп көрсеткен себептерінің айырмашылықтары

Бұл жас кезеңдеріндегі жастардың «Отбасының тұрақтылығын сақтауға не қажет, негізгі үшеуін көрсетеңіз?» деген сауалға берген жааптарындағы басты айырмашылық отбасының тұрақтылығында өз баспанасының болуына қатысты. Себебі 26-30 жас аралығындағы респонденттердің басым көпшілігі отбасын құрғандар, іс жүзінде баспананың жоқтығынан зардап шеккендіктен бұл сұрақ олар үшін өте өзекті. Отбасын материалдық қамтамасыз етудің басты мәселесі өз баспанасының болуымен тікелей байланысты. Себебі тапқан табысының қомақты бөлігі жалға алған баспанаға кететіндіктен, отбасының материалдық қамтамасыз етілуіне қысым артады. Жетіспеушілік, басқадан қарыз алу, немесе банктен кредит алу мәселесі туады. Банк кредитінің пайыздық көрсеткіші жас отбасылардың материалдық -экономикалық жағдайын қиындатып, ары қарайғы өмірінің тұрақтылығына сызат түсіреді. Бұл сұрақ отбасылық қарым-қатынаста, оның тұрақтылығында елеулі роль атқарады.

Ал 21-25 жас аралығындағы отбасын құрғандар саны аз (5,5% отбасын құрғандар, ал 8,5-9% әлі отбасын құрмаған). Сондықтан отбасының тұрақтылығында өз баспанасының болуының қажеттілігінің қатты сезіне қоймағандар, олар негізінен ата-аналарымен бірге тұратын жастар.

26-30 жас аралығындағы жастардағы тағы бір өзекті сауалнамама: «Қазіргі таңда ажырасуға әкелетін факторлар?» 11-суретте көрсетілгендей осы сауалнамаға жауап бергендердің 32,4% - қаржы мәселесін, 3,1% - бала мәселесін, 30,1% - отбасылық өмірге дайын болмауын, 13,9% - ата-анасының араласуын, 20,5% - ішімдікке салыну, нашақорлықты көрсеткен.

(графикте адам санымен көрсетілген)

Сурет 11. Ажырасуға әкелетін факторлар

Ажырасу, отбасындағы дағдарыс мәселесі қоғам үшін, отбасының мүшелері, балалары үшін психологиялық жағынан өте жағымсыз жағдай. Әрине, оның өзіндік себептері де мұқият зерттеуді қажет етеді. Мысалы, Ф. Бизақова., Ш. Мамашбаева. Отбасылық дағдарыс психологиясы атты оқу құралында «Отбасы дағдарысы - отбасының жүйелі қызметінде ескі мінез-құлықты қолдануынан және жаңа жағдайға икемделе, оны меңгере алмауынан туындайтынын көрсеткен. Отбасы дағдарысы төмендегідей қарастырылады:

1. Отбасы құрылымының бұзылуы: өмір сүруде қауіптілігі, оның мазмұны мен қатынасының істен шығуы;
2. Отбасы қызметінде жаңа кезеңге өту мүмкіндігінің қарастырылуы.
Отбасы дағдарысына микрожүйе деңгейінде: отбасының құрылымдық жүйесінде

рөлдердің өзгеруі, қақтығыстың шығуы, иерархияның (сатылы) бұзылуы, үйлесімсіз әрекеттердің ұзақ уақытқа созылуынан (Н.В. Малярова, С. Кратохвил, З. Розенталь, М.Ж.Джеймс, В.А Сысенко, Г. Натайтис) көрінеді [10, 73 б.].

Отбасы дағдарысының макрожүйе деңгейінде көрінуі: отбасылық аңыздың белсенділенуі, тепе-теңдікте бола алмай, иерархияның сақталмауы, отбасы мүшелерінде ішкі және сыртқы шекаралардың, құрылымның жойылуы, әдет-ғұрыптардың бұзылып, отбасының қалыпты ескі нормаларының тиімсіздігі мен жаңа модельдің қалыптаспауы.

Жастардың отбасылық өмірге психологиялық дайындығындағы кемшіліктер олардың бұл мәселеге саналы пікірлерін қалыптастыратын психологиядағы теориялар мен шынайы өмірдегі практикалық жақтарын байланыстыратын білімдеріне мән беру қажеттілігін көрсетеді.

Гуманистік психологияның өкілі А. Маслоудың адамның өмір сүру кезеңдеріндегі қажеттіліктер және өмір сүру барысында жас кезеңдеріндегі психоанализ практикасынан туындаған Э. Эриксонның эпигенетикалық теориясы, тұлға құрылымы туралы теорияларындағы «топтық біртектілік» және «Эго біртектілік» [11, 21 б.] ұғымдары әр адам білетін білім қорына енуі тиіс деп санаймыз. Эпигенез ойлау мен ойланудың өзектілігін көрсетеді. Біздің зерттеу жұмысымыздың көрсеткіштері жастар арасында өмірге келгеннен кейінгі жердегі өз міндеті мен өмірінің мәнін сезінуі үшін психологиялық түсініктерді біліп, танып, оны өз өмірінде жүзеге асыруында кездесетін кемшіліктердің мәнін аша түседі.

Қорытынды. Адамзат тарихында отбасының қызметін атқара алатындай басқа қоғамдық институт әзірше жасалған жоқ. Отбасының тұлғаның дамуындағы орнын Л.С. Выготский «бала дамуы - үлкендермен қарым-қатынас барысында жүзеге асатынын» дәлелдеген.

Қоғамның ХХІ ғасырда қарқынды дамуы ғылым мен техника саласындағы адамзат өркениетінің қол жеткен жетістіктерінің нәтижесі жаһандану, әлемдік ақпарат желісінің қызметі әр ұлттың немесе мемлекеттің мәдени рухани дамуына зор ықпал етуде. Материалдық деңгейдегі қол жеткен жетістіктерді сақтап, одан ары дамыту адамның, әр ұлттың рухани даму деңгейінің де жетілуін талап етеді. Онсыз қоғамдық бірлікті сақтап, келісіммен бейбіт өмір сүру мүмкін емес. «Мәңгілік ел» болу «Рухани жаңғыру», тарих сахнасында өз орнын анықтаған ұлттық салт дәстүрлермен ғылыми тілде инкультурация түсінігімен байланысты. Адам қоғамдық талаптарды меңгеру арқылы тұлғалық деңгейге көтеріле отырып, дәстүрді, құндылықтар мен мәдениетті саналы меңгеру арқылы тұлғалық сапаларын, мәдени деңгейін көтереді. Қоғам мен мемлекетті модернизациялау жағдайында дәстүрлер мен құндылықтар, мәдениет саласындағы зерттеулер мемлекеттің бастапқы бірлігі болып табылатын отбасын құру және оның қоғам мен мемлекет алдындағы жауапкершілігін терең сезінуіне әсер ететуі қажет.

«Мәңгілік ел» жобасын жүзеге асырудағы отбасының орны ерекше, себебі отбасы қоғамның бастапқы бөлшегі, алғашқы құрылымы. Отбасынсыз, оның демографиялық дамуға атсалысуынсыз қоғамның, ұлттың, мемлекеттің сақталып, дамуы мүмкін емес. Осының мәнін айқын сезіну әрбір жастың өмірге келгеннен кейінгі басты міндеттерінің бірі деп санаймыз.

Біздің жастардың отбасын құруға психологиялық дайындығын зерттеу жұмысымыздың көрсеткіштері жастарды отбасылық өмірге дайындау адамзат санасын үнемі жаңғыртуды талап ететін өзекті және күрделі мәселе екендігін нақтылай түседі. Бұл бағыттағы зерттеу жұмысымыз ары қарай да жалғастырылуда.

Әдебиеттер тізімі

- 1.Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Халқына Жолдауынан. 17 қаңтар 2014 жыл // Егемен Қазақстан. 18 қаңтар. 2014 жыл. - 1–3 б.
- 2.Мемлекеттік жастар саясаты туралы Қазақстан Республикасының Заңы, № 285-V ҚРЗ, 09.02.2015 [Электрондық ресурс]. - URL:<http://www.kst.adilet.gov.kz/en/articles-inner/memleketitik-zhastar-sayasaty> (қаралған күні: 2.06.19).
- 3.Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің деректері, 2017 жыл [Электрондық ресурс]. - URL: stat.gov.kz/faces/.../homeNumbersPopulation?_afLooP (қаралған күні: 30.05.19).
- 4.Психология: Энциклопедиялық сөздік./ Бас ред. Б.Ө. Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 624 б.
- 5.Андреева Г.М. Социальная психология. Учеб.для высш.учеб.заведений. - М.: Российская академия правосудия, 2012. - 256 с.
- 6.Азаматтық қоғам терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. - Алматы,2007. – 154 б.
- 7.Ахтаева Н.С., Абдигапбарова А.И., Бекбаева З.Н. Әлеуметтік психология. Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 475 б.
- 8.Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының № 518-IV Кодексі 26.12.2011 [Электрондық ресурс]. - URL: adilet.zan.kz (қаралған күні: 27.05.19).
- 9.Бестужев-Лада И.В. Социальное прогнозирование. Курс лекций. - М.: Педагогическое общество России 2002. – 392 с.
- 10.Бизақова Ф., Мамашбаева Ш. Отбасылық дағдарыс психологиясы: оқу құралы. - Астана: Фолиант, - 2010. – 232 б.
- 11.Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ., общ.ред. и предисл. Толстых А. В. - М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.

Р.У.Рахметова, Н.М. Иргебаева, К.Кауметова,

Университет «Тұран-Астана», Нур-Сұлтан, Казахстан

Психологическая готовность молодежи Казахстана к созданию семьи

Аннотация. Подготовка молодежи к созданию семьи является одним из основных вопросов в ее формировании и развития. Семья - один из общественных институтов, который выполняет множество функций при устойчивом развитии общества. Проблема психологической подготовки молодежи Казахстана к созданию семьи требует превентивной поддержки через повышение психологической грамотности и ответственности молодежи в рассматриваемом аспекте.

Понятие «психологическая готовность» в литературе определяется как сложная интегрированная личностная особенность. Ответственность молодежи определяет уровень развития психологической готовности к созданию семьи и ее дальнейшее становление. В последние годы число разводов в нашей стране увеличилось. В эпоху глобализации остро стоит проблема того, как молодым людям обрести крепкий, гармоничный союз с другим человеком и каким образом сохранить его на протяжении всей жизни. Молодая семья особенно нуждается во внимании и поддержке как со стороны государства, так и со стороны исследователей.

В статье представлен анализ материалов исследования, проведенного с целью определения психологической готовности молодежи Казахстана к созданию семьи.

Ключевые слова: молодежь, семья, брак, материалы исследования, анкета.

R.Y. Rakhmetova, N.M. Irgebayeva, K. Kaumetova
Turan-Astana University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Psychological readiness of the youth of Kazakhstan to create a family

Abstract. Preparing youth for a family is one of the main issues of its formation and development. The family is one of the public institutions that performs many functions with the sustainable development of society. The problem of psychological preparation of the youth of Kazakhstan for the creation of a family requires preventive support through improving the psychological literacy and responsibility of young people in this aspect. The concept of «psychological readiness» in the literature is defined as a complex integrated personality trait. The responsibility of youth determines the level of development of psychological readiness for creating a family and its further formation. In recent years, the number of divorces in our country has increased. In the era of globalization, there is an acute problem of how young people can find a strong, harmonious union with another person and how to maintain it throughout their lives. A young family especially needs attention and support from both the state and researchers.

The article presents an analysis of materials from a study conducted to determine the psychological readiness of young people in Kazakhstan to create a family.

Keywords: youth, family, marriage, research materials, questionnaire.

References

1. Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin Kazakhstan Xalkyna Joldaunan [Message from the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan], Egemen Kazakhstan, January 17, 2014. - p. 1-3.
2. Memleketik zhastar sayasaty turaly Kazakhstan Respublikasynyn Zany, № 285-V KRZ, 09. 02.2015 [The Law of the Republic of Kazakhstan on State Youth Policy, February 9, 2015, № 285-V KRZ] [Electronic resource] Available at: <http://www.kst.adilet.gov.kz/en/articles-inner/memleketik-zhastar-sayasaty> (accessed: 2.06.19).
3. Kazakhstan Respublikasy Statistika komitetinin derekteri, 2017 zhyl [Data of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2017 year [Electronic resource]. Available at: stat.gov.kz/faces/.../homeNumbersPopulation?_afLoop (accessed: 30.05.19).
4. Psihologiya: Jenciklopedijalyk sozdik [Psychology: Encyclopedic Dictionary], Ed. B.O. Zhakyp. («The Encyclopedia of the Kazakhs», Almaty, 2011, 624 p.).
5. Andreeva G.M. Social'naya psihologiya [Social psychology] Textbook for higher studies. (Russian Academy of Justice, Moscow, 2012, 256 p.).
6. Azamattyk kogam teriminderinin oryssh-kazaksha sozdigi [Russian-Kazakh Dictionary of Terms of Civil Society (Almaty, 2007, 154 p.).
7. Ahtaeva N.S., Abdigapbarova A.I., Bekbaeva Z.N. Aleumettik psihologiya. Kazak universiteti, Almaty, 2015, 475 p.).
8. Neke (erli-zajyptylyk) zhane otbasy turaly Kazakstan Respublikasynyn № 518-IV Kodeksi 26.12.2011 [The Code of the Republic of Kazakhstan on Marriage (Matrimony) and Family (26 December, 2011. No. 518-IV). Electronic resource] Available at: adilet.zan.kz (accessed: 27.05.19).
9. Bestuzhev-Lada I.V. Social'noe prognozirovanie [Social forecasting]. Course of lectures (Pedagogical Society of Russia, 2002, 392 p.).
10. Bizakova F., Mamashbaeva S.H. Otbasylyk dagdarys psihologiyasy [Psychology of the family crisis], Tutorial (Foliant, Astana, 2010, 232 p.).
11. Erikson E. Identichnost': yunost' i krizis [Identity: Youth and Crisis] Translation from English, general edition and foreword by A. Tolstoy (Publishing Group "Progress", Moscow, 1996, 344 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Рахметова Р.У. - экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Тұран-Астана» университеті, Ғылым және коммерциализациялау департаментінің директоры, Ы.Дүкенұлы көшесі., 29, Нұр - Сұлтан, Қазақстан.

Иргебаева Н.М. - педагогика ғылымдарының кандидаты, «Тұран-Астана» университетінің педагогика және психология кафедрасының доценті, Ы.Дүкенұлы көшесі, 29, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Кауметова К. - «Тұран-Астана» университетінің «Психология» мамандығының студенті, Ы.Дүкенұлы көшесі., 29, Нұр - Сұлтан, Қазақстан.

Rakhmetova R.U. - Doctor of Economics, Professor, «Turan-Astana» University Science and Commercialization Director of the Department, Y. Dukenuly str., 29, Nur - Sultan, Kazakhstan.

Irgebayeva N. M. - Candidate of pedagogical sciences, associate professor of pedagogy and psychology at Turan-Astana University, Y. Dukenuly Street, 29, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kaumetova K. - Student of specialty «Psychology» of Turan-Astana», Y. Dukenuly str., 29, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 15.41.43

А.З. Тенкебаева, М.Д. Ауренова

*С.Аманжолов ат. Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан
(E-mail: tenkebaeva@mail.ru, danara-07@mail.ru)*

Гендер бойынша сәйкестендіру жағдайлары

Аннотация. Қазіргі қоғамдағы жыныстық сәйкестендіру ерекшеліктерін теориялық талдау нәтижелері баяндалды. Аталған мәселе бойынша ғалымдардың тұжырымдамалары қарастырылды. Биодетермизм қағидаларын қарастырған. Осы мәдени-тарихи кезеңде, барлық әлеуметтік институттарды жаңғырту нәтижесінде қазіргі замандағы рөлдердің жыныстық саралануы гендерлік сәйкестендіруді қалыптастыра отырып, өзгерістерге ұшырайды. Маскулинділік пен феминділік мәселелері талқыланып, оның көріністері берілген. Андрогиния сипаты көрсетілген және де оның тұлға дамуына әсері сипатталған. Эгалитарлық гендерлік рөлдерді ұстанатын әйелдер мен ерлер андрогинналар әлеуметтік ортада өмір сүруге неғұрлым бейімделген. Олар дәстүрлі гендерлік рөлдерді ұстанатын әйелдер мен ерлермен салыстырғанда анағұрлым икемді. Сәйкестендірудің гендер мәселелерімен байланысын қарастырған. Гендерлік сәйкестендірудің жыныстық таптаурындармен байланысындағы жас кезеңдеріндегі ерекшеліктер көрсетілген. Гендерлік таптаурындар мен гендерлік теңсіздік жағдайлары қарастырылған.

Түйін сөздер: Гендерлік теориялар, биодетерминизм, сәйкестендіру, гендерлік сәйкестілік, маскулинділік, феминділік, андрогиния, гендерлік теңсіздік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-138-144>

Түсті: 16.05.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 5.06.19

Сәйкестендіру мәселесі гуманитарлық білімнің түрлі салаларындағы зерттеушілер үшін өзекті және де қызығушылыққа ие болып қала береді. Қазіргі заманғы психологияда әдетте зерттеулер әлеуметтік сәйкестендіруді оның жекелеген түрлеріне (кәсіби, этникалық, отбасылық және басқа да) қатысты қағидалары бойынша қарастырады. Теориялық аспектілерін қарастыра отырып, теориялық талқылау үшін бізге «гендерлік сәйкестік» мәселесі аса қызықты болды.

«Сәйкестілік» ұғымы XIX ғасырдың аяғынан бастап ғылыми түсінік ретінде психологияға енді. Бұл мәселе З. Фрейд, А. Фрейд, У. Джеймс, А. Адлер, К. Хорни, К. Юнг, Э. Эриксон, Д. Парфит, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, Б. Г. Ананьев, И. С. Кон, В. С. Мухина, В. В. Абраменкова, М. М. Бахтин, Л.М. Попова, Т. Репин, В. Каган, И. Лунина және т.б. ғалымдар еңбектерінде түрткі болған.

Қазіргі гендерлік теориялардың біріне әлеуметтік және гуманитарлық ғылымда қабылдаған биодетерминистік және әлеуметтік-құрылымдық парадигмаларды жатқызуға болады. Биодетерменистік қағидаға сәйкес адамның гендерлік сипаттамасы биологиялық, табиғи факторлармен анықталады. Биодетерминизм шындықтағы құбылыстардың өзара шартталғандығы және байланысы туралы ғылымның детерминизміне әкеледі, мұнда табиғат заңдылықтарына басты рөлді бөлінеді. Биодетерминизм қағидасында табиғи факторлар өзгермейтін және олардың барысы қатаң консервативті кілт ретінде қарастырылады. В.А. Геодакянның эволюциялық теориясы биодетерминистік тұжырымдамасының жарқын мысалы болып табылады. Бұл теорияға сәйкес кез келген биологиялық жүйенің өзіндік өндірістік үдерісі екі қарама-қарсы тенденциядан тұрады: тұқымқуалаушылық, ата-аналық белгілерді ұрпақтарда өзгеріссіз сақтауға тырысатын консервативті фактор және өзгеріс, соның негізінде жаңа белгілер пайда болады. Әйел индивид тұрақты «ес», ал еркектер –

оперативті уақытша «ес» түрі ретінде қарастырылады. Ортадан ақпараттың келуі сыртқы жағдайлардың өзгеруімен байланысты, бірінші сыртқы орта жағдайымен тығыз байланысты ақпатартарды қабылдайды. Уақытша, кездейсоқтық тұрақты белгілерді алғаннан кейін ғана генетикалық ақпарат көрсетілген популяцияның қорғалған тұрақты «инерциялық ядросына» түседі. Бұдан мынандай қорытынды жасауға болады, ер адамдар – жасаушы және құраушы, ал әйелдер – консерваторлар, олардың міндеті ерлермен құралғанды сақтау, сондықтан гендерлік теңсіздік жағдайы заңды және әлеуметтік өмір факттарының өзгерісіне жатпайтын құбылыс ретінде қабылданады. Гендерлік-бағдардағы жұмыстарда В.А. Геодокян теориясы сын объектісі болып табылады. И.С. Кон көрсетуінше [1, 80 б.] оны редукционисті (өйткені ерлер және әйелдерді мінез – құлқының қиын формаларының биологиялық императивтілігіне жатқызады), жыныстық (гендерлік қасиеттер жыныстыққа жатқызылады), ерте тарихи (гендерлік қасиеттер барлық жерде көрінеді және барлығында бірдей) және саяси консервативті (ол жиі идеологиялық негіз және гендерлік теңсіздік пен еркектердің басымдылығын ақтау үшін қолданылады) деп санайды.

Биодетерминистік қағидалар қатарына Т. Парсонспен ұсынылған жыныстық рөлдер теориясын жатқызуға болады. Т. Парсонс [2, 128 б.] өткен ғасырдың ортасында американдық отбасындағы өзгерістерді қарастыра отырып, отбасындағы балалардың әлеуметтенуін және отбасының ересек мүшелерінің тұлғасының тұрақтылығын базистік функция деп атайды. Іс-әрекет сферасы функцияналды бөлінуі немесе рөлдердің дифференциациясы кез-келген әлеуметтік жүйенің және отбасының тұрақтылығы болып табылады. Өйткені кез-келген әлеуметтік жүйенің өмір сүруі үшін құралдық және экспрессивті функциялардың да орындалуы қажет.

Сәйкестендіру (идентифтілік) түсінігі ең алғаш Э.Эриксонның жұмыстарында нақты көрсетілген. Э.Эриксонның көзқарасы бойынша [3, 79 б.], сәйкестендіру өзінің уақытша тартымдылығын түсінуге негізделеді, өзіндік тұтастықты қабылдауды көрсетеді, адамға өзін әртүрлі адамдармен ұқсастық деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, сәйкестендіру - өзі туралы индивидум ретіндегі субъективті, ішкі түсінік, тұрақты, маңызды Мен. Қазіргі уақытта әлеуметтік және тұлғалық сәйкестендіру түсініктері түрліше қарастырылуда. XX ғасырдың 80-жылдарынан бастап Тэдждфела-Тернердің әлеуметтік сәйкестендіру теориясының шеңберінде гендерлік сәйкестендіру жеке тұлғаның әлеуметтік сәйкестендірудің бір құрылымы ретінде бөлініп шығады.

Ұлдар мен қыздар сәйкестендірудің қалыптасу үдерісін талдауда әлеуметтенудің жыныстық рөлдік теориясы жалпы қабылданған бағыт болып табылады.

Л.Колберг көзқарасы бойынша [4, 127 б.], мектепке дейінгі жылдардағы гендерлік таптаурындардың қалыптасуы баланың жалпы зияткерлік дамуына тәуелді және бұл әлеуметтік бекітілген жаттығулар әсерінен пайда болатын пассивті үдеріс болып табылады, керісінше өзіндік дәреженің көрінуімен байланысты.

И.С.Конның айтуынша [5, 26 б.] мектепке дейінгі жастағы бала қалай әйел болу немесе еркек болу туралы ойларды игереді, ал содан кейін өзін қыз немесе ұл ретінде анықтайды, кейін өз мінез-құлқын өзінің гендерлік идентифтілігі туралы ойларымен сәйкестендіруге талпынады.

Әлеуметтік үйрету теориясы гендерлік сәйкестендірудің қалыптасу механизімін қарастыра отырып, биховиоризмнің негізгі қағидасы - себептілік принципі жаңаша өзгертті.

Я.Л.Коломинский, М.Х.Мелтсас пайымдауыша, ересек ұлдарды маскулинді мінез-құлық үшін қолдап, ал феминділік үшін жазалап, ал қыздармен керісінше қатынаста болғандықтан, бала ең бірінші мінез- құлықтың жыныстық диморфизмдік үлгісін ажыратуға үйренеді, содан кейін сәйкес ережелерді орындайды және соңында өзінің Мен бейнесіде осы тәжірибені байланыстырады. Жоғарыда айтылған ойларды қорыта келгенде, гендерлік

сәйкестендіру - өзін нақты қоғамдағы жыныстық рөлдік мінез-құлық модельдерімен берілген батылдықтың және нәзіктіктің мәдени анықтамасымен байланыстырып түсіну ретінде анықталады.

Гендерлік сәйкестендіру - әйелдік және еркектік жынысқа өзін жатқызуға қатысты ойлар, көп жағдайда адамның психикалық және соматикалық денсаулығына әсер етеді. Сонымен бірге тұлғаның өзіндік жетілуіне маңызды әсер етеді. Оның сипаттамасына адамның қарым-қатынастағы когнитивтік, мінез-құлықтық ерекшеліктері, жеке өмірлік тәжірибесі, әлеуметтену жағдайы, оның қажеттіліктері және басқа тұлғалық құрылымы әсер етеді.

В.С.Агеев, И.С.Кон, Т.А.Репина, Я.Л.Комоминский, М.Х.Мелтсас және бақса ғалымдардың гендерлік зерттеулерге арналған жұмыстарында қазіргі уақытқа дейін психологиялық жыныс, жыныстық рөлдік сәйкестендіру, жыныстық рөлдік таптаурындар, жыныстық рөлдік қатынастар сияқты терминдері қолданылды. Дегенмен, бір қарағанда жақын болып көрінетін терминдер (мысалы, гендерлік сәйкестендіру және жыныстық рөлдік сәйкестендіру) синонимді сөздер болып табылмайды. Гендерлік сәйкестендіру жыныстық рөлдік сәйкестендіруге қарағанда өте кең түсінік болып табылады, өйткені гендер рөлдік аспектіден ғана тұрмайды, сонымен бірге адам бейнесін тұтас қосады. Сонымен бірге гендер түсінігі қаншалықты биологиялық болса, соншалықты мәдени. Жыныстық сәйкестендіру гендерлік сәйкестендіру құрылымындағы адамның өзіндік ойлары және өзіндік қабылдау ерекшеліктерінің көзқарасымен сипатталуы мүмкін. Жыныстық сәйкестендіру, жыныстық – рөлдік сәйкестендіру және жыныстық бағдарлану түсініктерін гендерлік сәйкестендірудің құрылымдық бөлімі ретінде көрсетуге болады.

Гендерлік сәйкестендіру өте кең түсінік болып табылады. Психологиялық сөздікте «әйел» немесе «ер» ұғымын белгілеу үшін «феминділік» және «маскулинділік» анықтамалары қолданылады. Бұл түсініктер ердің немесе әйелдің психикалық, соматикалық және мінез-құлық қасиеттері туралы нормативтік түсінік береді [4, 195 б.]. Осы орайда С.Бем (1974) жүргізген зерттеулерінде әйелдер мен еркектердің маскулинділікті және феминділікті көрсетуін негізге ала отырып, гендерлік сәйкестендіруді жіктеуге мүмкіндік береді. Осы жіктеу негізінде төртеуі еркектерге және төртеуі әйелдерге арналған сегіз гендерлік типтер туралы айтуға болады.

Маскулинді тип (жоғары маскулинділік-төменгі феминділік). Маскулинді еркектер сезімталдығы жоқ, қуатты, тазалықты жақсы көреді және бостандықты ұнатады. Маскулинді әйелдер күшті ерік-күшіне ие, еркектермен бәсекелесуге және кәсіпте, әлеуметтік ортада, жыныстық қатынаста олардың орнына таласуға бейім.

Феминді тип (жоғары феминділік-төмен маскулинділік). Феминді еркектер сезімтал, адалдық, қатынасты және шығармашылық жетістіктерді бағалайды, көбінесе өнер әлеміне жатады. Феминді әйелдер адалдығымен, қамқорлығымен және нәзіктілігімен ерекшеленеді.

С.Бем зерттеулерінің нәтижесінде [6, 114 б.] «андрогиния» сөзі лексикаға енді. Андрогиния – грек сөздерінен шыққан: «андро» – еркек, «гин» - әйел. С. Бем жұмысында андрогиния ұғымы тұлғаның психоәлеуметтік сипаттамасы ретінде беріледі, атап айтқанда бір адам бойында ерлер мен әйелдердің ерекшеліктерінің үйлесуі. Бұған дейін андрогиния деп бір ағзада ерлер мен әйелдердің анатомиялық белгілерінің болуы, яғни гермафродитизм түсінді [7, 32 б.]. Андрогиния маскулинді және феминді сипаттардың бір уақытта көрінуін білдіреді. Маскулинділік және феминділік сапаларының бір адамда үйлесуі туралы идея ең алғаш Карл Юнидің «Анима и анимус» эссесінде айтылған. Кейіннен Сандра Бем қазіргі психологияның терминологиясына енгізді. Оның ойынша маскулинділік және феминділік жеке тұлғаның жағымды сипатын және мінез-құлық үлгісін көрсетеді.

Гендерлік сәйкестендіру жыныстық таптаурындармен бірге дамиды. Жыныстық ұқсастықтың пайда болуы ерте жаста бастау алады және кезең-кезеңмен қалыптасады:

Ерте балалық шақ. Бірінші қабылдау оң эмоцияларға және ересектерге еліктеу арқылы негізделеді. Бұл жыныстық сәйкестендірудің бірінші түрі. Бұл кезеңде отбасы басты рөл атқарады. Ол баланың мінез-құлқын реттейді, қызды немесе ұлды әлеуметтік мақұлдайтын рөлдерге бағыттайды. Сондай-ақ ерлер мен әйелдердің ерекше белгілері туралы білім жинақталады. *Балалық шақ.* Өзіндік сәйкестендіруді қалыптастыру. Осы кезеңде бала өзін қоршаған әлемнен бөледі, өзгеретін және өзгермейтін жыныстық белгілері туралы білім алады, ер мен әйелдің мінез-құлқының ерекшеліктерін саралайды. *Мектепке дейінгі жас.* Өз денесінің анатомиялық құрылысына қызығушылық танытады, жыныстық сәйкестендіруді ескере отырып, әлеуметтік рөлдердің ерекшеліктерін игереді. Бұл кезеңнің ерекшелігі - қызметтің жетекші түрлерінде, баланың мүддесінде және ересектермен өзара әрекеттер жасау тәсілінде гендерлік таптаурындар көрініс таба бастайды. *Кіші мектеп жасы.* Өзін ұл немесе қыз рөлінде мойындау, гендерлік таптаурындар бойынша «ер» немесе «әйел» жұмысын орындау, қарым-қатынастың оқшаулануы, толық қатыстылығын ескере отырып, мүдделерді бөлу түрінде көрсетіледі. *Жасөспірімдер.* Бұл жас жасөспірім тұлғасының дамуындағы дағдарысты кезең болып табылады. Осы жаста ауто және гетеро – таптаурындар мінез-құлқында, сыртқы көрінісінде, жеке қасиеттерінде тіркеледі. Өз жынысының да, қарама-қайшы жыныс бойынша да мінсіз адамның бейнелері пайда болады. *Жеткіншектер.* Ұлдар мен қыздар өздерін рефлексия арқылы құрдастарымен сәйкестендіреді, бұл өзін-өзі сәйкестендіруге әкеледі. Мінез-құлықтың гендерлік таптаурындарын қалыптастыру процесі аяқталады, яғни адам өзгеріп жатқан әлеуметтік жағдайларды есепке ала отырып, таптаурындардың көрініс деңгейін өз бетінше реттейді.

Андрогинидің жоғары деңгейі (жоғары феминділік-жоғары маскулинділік). Андрогинді еркектер өнімділік және сезімталдық бірге жүреді, көбінесе гуманитарлық мамандар дәрігер, мұғалімді тандайды. Андрогинді әйелдер әйелдер құралын (икемділік, коммуникабельность) қолдана отырып, еркектік тапсырмаларды толық орындауға қабілетті.

Андрогиния физиологиялық немесе анатомиялық сипаттамаға қарағанда, әлеуметтік-психологиялыққа түсінікке жатады.

С.Бем екі жыныстың оларға қысым келтірілгенде «феминділік» қамқорлықты байқататынын көрсетті. Мысалы, бәсекелестікке жоғары қабілеттілігімен ерекшеленетін әйел, басқа да барлық қатынастарда өте нәзік болуы мүмкін, ал нәзік, мейірімді еркек - өз жынысының басқа өкілдеріне тән, барлық сапаларды сақтауы мүмкін. Андрогинді индивидтер қандай реакция жағдайына сәйкес келуіне қарай маскулинді және феминді сапаларды көрсете алады [7, 34 б.].

Андрогинидің төменгі деңгейі (төменгі маскулинділік-төменгі феминділік). Дифференциаланбаған еркектер мен әйелдер кең мағынада алғанда либидоның жетіспеуімен сипатталады және өмірлік күштердің жетіспеушілігі болады.

Кейінгі зерттеулер андрогинділікті бейімділікпен, жоғары өмірге тұрақтылықпен, отбасындағы және кәсіптегі өзіндік жетілу сәттілігі сияқты сипаттамалармен байланысуға мүмкіндік берді [8, 39 б.]. Жоғары маскулинді еркектер және жоғары феминді әйелдер дәстүрлі гендерлік таптаурындармен сәйкес келмеуші іс-әрекет түрлерінде көп қиындықтарды бастан кешіреді. Кейбір мәліметтер бойынша андрогиндер жоғары эго даму деңгейіне ие болғандықтан эмоциялық стресстерге аз ұшырайды.

Дегенмен жоғары маскулинділік немесе жоғары феминділік аса қауіпті жағымсыз болып табылады. Әйелдің бойында жоғары феминділіктің көрінуі көбінесе жоғары мазасыздық және өзін-өзі сыйламаушылықпен сәйкес келеді, ал бұл көріністер феминділік жиынтығына кіреді. Жоғары маскулинді ұл балалар жеткіншек кезінде өз құрбылары арасында да өз-өзіне сенімділігі жоғары және құрбылары арасында қанағаттанушылық сезімін көрсетеді. Бірақ 30 жастан соң бұндай ер адамдар аса абыржығыш, лидерлікке қабілетінің төменділігін, өз-өзіне сенімсіздігін көрсетеді [9, 131 б.].

Жоғары феминді әйелдер мен жоғары маскулинді еркектер іс-әрекеттері нашар болуы, жыныстық-рөлдік айырмашылықтарда қабілетсіз болып келеді.

Өз кезегінде гендерлік сәйкестендірудің қалыптасуында гендерлік таптаурындар маңызды рөлге ие. Бұл түсінік гендерлік рөл түсінігімен байланысты. Ол гендерлік аймақты құраушы әлеуметтік күтулерді және болжамдарды көрсетеді, яғни еркектер мен әйелдерден күтілетін мінез-құлықтың (немесе нормалардың) үлгілер жиынтығы. Басқаша айтқанда, гендерлік рөл, ым-ишара, киім, іс-әрекет моделі, сөз түрінде жыныстық мінез-құлыққа сәйкес келуші нақты әлеуметтік ережелерді орындау ретінде түсініледі. Әлеуметтану барысында қажетті нормалар жиынтығын орындауды талап етеді.

Гендерлік зерттеулерде көп кездесетін терминдердің біріне гендерлік теңсіздікті жатқызуға болады. Гендерлік теңсіздік-тарихи қалыптасқан гендерлік жүйенің тұрақты сипаттамасы. Гендерлік зерттеулер ерлер және әйелдер арасында табиғи негіз болатын теңдік жоқ дегеннен шығады. Гендерлік теңсіздік әлеуметтік тұрмыстың әр түрлі сферасындағы (экономикадағы, саясаттағы, басқарудағы және т.б.) жыныстың асимметриялық немесе теңсіздік жағдайын сипаттайды. Гендерлік теңсіздіктің пайда болу себебін барлық қоғамда орын алатын патриархалды отбасынан іздеген жөн. Отбасы экономика және басқа әлеуметтік институттардан ерекше функцияны орындайды: бұл балалардың әлеуметтендіру және отбасы мүшелерінің эмоциялық көтеру міндеті.

Отбасындағы әйелдердің алғашқы жағдайы оның осы маңызды функцияларды орындауымен және жеткізуімен анықталады. Патриархальді билік жағдайында діни және саяси идеялогия арсеналының барлығы қолданылды. Бұл арқылы ер адамдардың көзқарасы бойынша оптимальді болып табылатын мінез-құлық модельдері бекітілді. Бұл нормалар таптаурындар және ескіге сену формасында сақталады және қайта жаңғыртылады.

Гендерлік рөлдердің вариабельділігінің пайда болуы адамның мінез-құлқында көрінетін өзгермелі әлеуметтік жағдайларға белсенді жауап реакциясымен байланысты. Демек, инвариабельділік-бұл жеке тұлғаның қызметінде және мінез-құлқында дәстүрлі жыныстық таптаурындарды ұстанатын қоршаған болмыстағы өзгерістерге пассивті бейімделудің тәсілі. Гендерлік рөлдердің вариабельділігі, әрине, тұлғаның белсенділігін көрсетеді. Әлеуметтену кезінде және қойылған мақсатқа жету кезінде индивид қолайлы жағдайларға да (тәрбиенің дұрыс түрі, ұжым тарапынан мақұлдау, адал достардың болуы, үйлесімді дамып келе жатқан тұлға және т.б.), сондай-ақ қолайсыз жағдайларға да (әлеуметтік депривация, педагогикалық асқыну, тәрбиенің бұзылған түрі, девиантты мінез-құлық, ішкі тұлғалық жанжалдар және т. б.) түседі. Бірінші жағдайда, қолайлы жағдайлар гендерлік рөлдердің вариабельділігіне ықпал етуі мүмкін және ол жағымды ынталандыруға себепкер болады. Екінші жағдайда мақсатқа жетудегі жағымсыз ынталандыру жыныстық рөлдердің инвариабельділігіне түрткі болады. Бұдан белсенді әрекет ететін тұлға гендермен байланысты өз қажеттіліктерін қанағаттандыруда өзінің жеке даралығын жоғалтпай құзыреттілігін, вариабельділігін және мақсатқа ұмтылушылығын көрсетуі тиіс деген тұжырымдық ой келеді.

Қорытынды жасай отырып, біз гендерлік сәйкестендіру үдерісі көптеген сыртқы және ішкі факторларға байланысты деген пікірге келдік. Қазіргі заманғы мәдениет, әрине, социумдағы гендерлік рөлдерді қалыптастыру мен жүзеге асыру ерекшелігі бойынша, алдыңғы дәуірлерден өзгеше. Феминді және маскулинді рөлдерді жүзеге асыру тетіктері тұлғаны әлеуметтендіру кезінде өзара толықтырушы процесс болып табылады. Феминді және маскулинді рөлдерді жүзеге асыру тетіктері тұлғаны әлеуметтендіру кезінде өзара толықтырушы үдеріс болып табылады.

Тұлғаның гендерлік сәйкестендірілуіне сәйкес қалыптасуы барлық жас кезеңдерінде жүзеге асырылады. Әрбір жас кезеңі тек оған тән мінез-құлықтың гендерлік таптаурындарына тән. Бір ер немесе әйел рөлі жоқ, өйткені әрбір адам көптеген рөлдерді қабылдайды. Кейде

рөлдердің үйлесімсіздігі пайда болады, бұл одан әрі рөлдік ішкі жанжалға әкеледі. Осы мәдени-тарихи кезеңде барлық әлеуметтік институттарды жаңғырту нәтижесінде қазіргі замандағы рөлдердің гендерлік саралануы гендердің вариабельділігін қалыптастыра отырып, өзгерістерге ұшырайды. Сонымен эгалитарлық гендерлік рөлдерді ұстанатын әйелдер мен ерлер андрогинналар әлеуметтік ортада өмірге бейімделуі жақсы. Олар дәстүрлі гендерлік рөлдерді ұстанатын әйелдермен ерлермен салыстырғанда анағұрлым икемді деуге болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Силласте Г.Г. Гендерная социология: состояние, противоречия, перспективы / Г.Г. Силласте // Социологические исследования. – 2004. - № 9. – С. 77-84.
2. Берн Ш. Гендерная психология – М.: Прайм-Еврознак. – 2004. – 320 с.
3. Словарь психолога-практика / Сост. Головин С.Ю. М.: АСТ. – 2001. – 976 с.
4. Гендерные стереотипы в меняющемся обществе. Опыт комплексного социального исследования. М.: Наука. – 2009. – 272 с.
5. Ермеева В.Д. Мальчики и девочки: два разных мира / В.Д. Ермеева, Т.Г. Хризман. СПб.: Тускарора. – 2000. – 184 с.
6. Клецина И.С. Психология гендерных отношений. Теория и практика. / И.С. Клецина – СПб.: Алетея. – 2004. – 408 с.
7. Логвиненко В.И, Шаховский В.Я. О соотношении мужского и женского в контексте современных ценностей и проблем человечества // Журнал прикладной психологии. – 2000. – № 5. С. 29-35.
8. Введение в теорию гендера. Учеб. пособие / под ред. Б.Ж. Есекеева, Г.М. Матаева. - Алматы: Ин-т философии и политологии МОН РК. – 1999. – 198 с.
9. Чекалина А.А. Профессиональная самореализация женщины / А.А. Чекалина // Мир психологии. – 2005. – № 3. – С. 127-139.

А.З.Тенкебаева, М.Д.Ауренова

*Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

Условия гендерной идентификации

Аннотация. В данной статье представлены результаты теоретического анализа особенностей половой идентификации в современном обществе. Рассмотрены различные концепции ученых по данному вопросу, в частности, принцип детерминизма. В результате модернизации всех социальных институтов половая дифференциация ролей в современном мире претерпевает изменения, формируя гендерную идентификацию. Описаны проблемы маскулинства и феминизма, представлены ее проявления, а также характер андрогинии и его влияние на развитие личности. Женщины и мужчины, придерживающиеся эгалитарных гендерных ролей, андрогинны и более приспособлены к жизни в социальной среде, более гибкие по сравнению с женщинами и мужчинами, придерживающимися традиционных гендерных ролей. Рассмотрена взаимосвязь идентификации с гендерными условиями. Представлены особенности гендерной идентификации в возрастной период, связанный с половыми стереотипами. Рассмотрены условия гендерного неравенства и гендерные стереотипы.

Ключевые слова: гендерные теории, биодетерминизм, идентификация, гендерная идентичность, маскулинность, феминизм, андрогиния, гендерное неравенство.

A.Z.Tenkebayeva, M.D. Aurenova

S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Gender Identification Terms

Abstract. The results of the theoretical analysis of the features of sexual identification in modern society were highlighted. On this issue, the concepts of scientists were considered. The principles of biodeterminism are considered. In this cultural and historical period, as a result of modernization of all social institutions, sexual differentiation of roles in the modern world will undergo changes, forming gender identification. The problems of masculinity and feminism were discussed, its manifestations were presented. The character of androgyny is described and its influence on personality development is described. Women and men who adhere to egalitarian gender roles, androgynous most adapted to life in a social environment. They are more flexible than women and men who have traditional gender roles. Examined the relationship of gender identification terms. The features of gender identification in the age period associated with sexual stereotypes are presented. The conditions of gender inequality and gender stereotypes were discussed.

Keywords: Gender theories, biodeterminism, identification, gender identity, oilseeds, feminism, androgyny, gender inequality.

References

1. Sillaste G.G. Gendernaja sociologija: sostojanie, protivorechija, perspektivy [Gender sociology: state, contradictions, perspectives] Sociologicheskie issledovanija [Case studies], 9, 77-84 (2004).
2. Bern Sh. Gendernaja psihologija [Gender Psychology] (Prain-Evroznak, Moscow, 2004).
3. Slovar' psihologa-praktika [Dictionary psychologist practice], Compiled by Golovin S.Ju. (AST, Moscow, 2001).
4. Gendernye stereotipy v menjajushhemsja obshhestve. Opyt kompleksnogo social'nogo issledovanija [Gender stereotypes in a changing society. Experience a comprehensive social study] (Nauka, Moscow, 2009, 272 p.).
5. Ermeeva V.D. Mal'chiki i devochki: dva raznyh mira [Boys and girls: two different worlds] (SPb.: Tuskarora, Sankt-Peterburg, 2000, 184 p.).
6. Klecina I.S. Psihologija gendernyh otnoshenij. Teorija i praktika. [Psychology of gender relations. Theory and practice] (Aleteja, Sankt-Peterburg, 2004, 408 p.).
7. Logvinenko V.I, Shahovskij V.Ja. O sootnoshenii muzhskogo i zhenskogo v kontekste sovremennyh cennostej i problem chelovechestva [On the ratio of male and female in the context of modern values and problems of mankind], Zhurnal prikladnoj psihologii [Journal of Applied Psychology], 5, 29-35 (2000).
8. Vvedenie v teoriju gendera [Introduction to the theory of gender]. Tutorial. edited by B.Zh. Eseekeeva, G.M. Mataeva (Institute of Philosophy and Political Science, MES RK Almaty: In-t filosofii i politologii MON RK, 1999, 198 p.).
9. Chekalina A.A. Professional'naja samorealizacija zhenshhiny [Professional self-realization of women], Mir psihologii [World of Psychology] (3) 127-139 (2005).

Авторлар жайлы мәліметтер:

Тенкебаева А.З. - психология және коррекциялық педагогика кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Ауренова М.Д. – психология және коррекциялық педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, психология ғылымдарының кандидаты, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Tenkebayeva A.Z. - the master of pedagogical Sciences, senior lecturer of the department of psychology and correctional pedagogy S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Str.Tridsatoy Gvardeiskoy divizii, 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Aurenova M.D. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of psychology and correctional pedagogy, S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Str.Tridsatoy Gvardeiskoy divizii, 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

XFTAP 04.41.41

Н.О. Байғабылов

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: n.baigabyl@mail.ru)*

**«Үш аймақ» көтерілісіндегі партизандық қозғалыстың көшбасшысы -
Тәкіман батыр (биографиялық зерттеудегі нарративті сұхбат әдісі)**

Аннотация. Мақалада ХХ ғасырдың 1-ші жартысында Шығыс Түркістан аймағын мекендеген қазақ халқына Қытай империясы тарапынан жүргізілген отаршылдық саясатты, халықтың көшу себеп-салдары талданады. Автор Қытайдың батыс шекарасындағы Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтарының ұлт-азаттық қозғалысы «Үш аймақ» көтерілісінің жетінші атты полкі роліне тоқталады.

Ғылыми мақалада «Үш аймақ» көтерілісіндегі партизандық қозғалыстың жетекшісі болған Тәкіман батырдың жетінші полкті құрудағы ролі, Гоминьдан үкіметіне келіссөз барысындағы саяси ролі деректер негізінде қарастырады. Отаршылдар әскерімен шайқасып жергілікті халықты таңқалдырған Мұзды асуды асқан қазақтың қаралы көшінің жетекшісі, ұлт болашағы үшін қанды қырғында басын тіккен Тәкіман батырдың өмірбаяндық тарихы батырдың әмбебаптық қырлары сипатталады. Қазақ диаспорасының тарихындағы бұл тарихи кезең ақтаңдақ тұстарын ашу мақсатында әлеуметтану ғылымындағы биографиялық зерттеудегі нарративті сұхбат әдісі, хронологиялық, салыстырмалы-тарихи (компаративті) әдістермен ұштастырылып қолданылды.

Түйін сөздер: Шығыс Түркістан, көші-қон, қазақ диаспорасы, Тәкіман батыр, азаттық қозғалыс, нарративті сұхбат

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-145-151>

Түсіті: 22.05.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 20.09.19

Кіріспе. Қытай империясы тарапынан Шыңжаң өлкесінде жүргізген ауыр саясаты, әлеуметтік-экономикалық ахуалдың төмендеуі нәтижесінде халық арасында ерлер қару алып, атқа мінді. 1940 жылдың ақпан айынан 1947 жылдың шілде айы аралығында Гоминьдан үкіметіне қарсы Тарбағатай, Іле, Алтай халқының «Үш аймақ төңкерісі» деген атпен халық азаттық қарулы көтерілісі тарихқа енді. Көп ұлттар мекендеген Шыңжаң өлкесінде қазақ халқы тарапынан ұлт азаттығы үшін қарулы наразылықтар ерекше байқалды және алдыңғы шепте қазақтардың болуы түсінікті. Бұл өңірдің негізгі ұлты қазақтар болатын, сол кезеңде жүргізілген халық санақтары да қазақтардың қытай, ұйғырлардан басым екенін аңғартады. 1944 жылдың күзі мен 1946 жылдың көктеміне дейінгі аралықта Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтары яғни «Үш аймақ» Шығыс Түркістан деп аталды. [1, 159 б.].

Зерттеу тарихы. Біздің шағын ғылыми зерттеуіміз шығыс Түркістан тарихы бойынша «Үш аймақ» төңкерісінің жетекшілерінің бірі (керей руынан шыққан, сүйегі Көнсадақ) – Еренқабырға тауындағы партизандық қарулы қозғалыстың жетекшісі

Тәкіман батырға арналады. Тарихи-әлеуметтанулық зерттеулер нәтижесінде батыр жайлы ұсынылып отырған алдыңғы ғылыми мақаланың жалғасы болып саналады.

Зерттеу әдістері. Ұстанған басты әдіс биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі болды. Неміс әлеуметтанушысы Ф.Шютце 1975 жылдары әлеуметтанулық жоба аясында нарративті сұқбат әдіснамасын жетілдіріп, бүгінде биографиялық зерттеуде әлеуметтанудағы сапалы әдістер арасында кең танымал. Мақаланың тақырыбын ашу барысында мұрағат құжаттары, ғылыми, әдебиеттер негізінде, әлеуметтану ғылымындағы биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі хронологиялық, салыстырмалы-тарихи (компаративті) әдістермен ұштастырылып қолданылды. Біздің зерттеу барысында 30 респонденттен сұқбат алынып, ұсынылған мақалада 5 респонденттің сұқбаты өңделіп қолданылды.

Нәтижесі. Алғашқы мақаламызда біз Тәкіман батырдың шежіресінде келтірілген отбасына қатысты деректегі қате ақпаратты биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі арқылы жүйеледік. «Үш аймақ» қозғалысының батыры ретінде, оның әмбебаптық, яғни жан-жақты тұлғалық ерекшеліктеріне қысқаша тоқталдық. Ұсынылып отырған бұл мақалада Тәкіман батырдың қазақ көші тарихындағы ерекше оқиғасы он екі ай қар басып жататын Мұзды таудан «түйелі көшті» өткізу ерлігіне баса мән бердік.

№1 респондент, Қалдыбай Қанафин ақсақал (Шиху ауданының сақшы басшысы болған, Тәкіман батырдың қызметтес әріптесі):

«...Алтайға партизандық соғысты әкелген, және сол партизандық соғысты жүргізуде бала Хамза, Тәкімандар ролі өте зор болды...».

Үш аймақ көтерілісіндегі жетінші атты полкті құрудағы Тәкіман батырдың да үлесі зор. Жетінші атты полктің хатшысы қызметінде болған Байжұма Берікболұлы өзінің естелігінде: *«...Бұл жетінші атты полк 1945 жылы маусымда Нылқыда құрылған. Полк үш эскадроннан құрылған, 350 әскері бар. Полк командирі – Қазықан Манасбаев, орынбасары – Қанапия, комиссары - Сәрсенек Әбішұлы болған. Негізі бұл полктың құрылуы Нұрбай, Қалибек, Тәкіман, бала Хамза есімдерімен тікелей байланысты... Алтай мен Іледе болып жатқан қарулы күрестің хабарын естіп ішкі жақтан ұйымдасып, Гоминьданға қарсы күрес дайындалып жатқанда Майтаудағы Гоминьдан әскерлерінің ішіндегі қазақ-ұйғыр болып 13 әскер - Сопахунның бастауымен Гоминьданнан бөлініп, Нұрбайға келіп Ілеге баратын жолды сұрайды. Нұрбай Ілеге жол көрсетуге інісі Мұхамадиді жібереді. Хабарды Гоминьдан жансыздары жеткізіп, Гоминьдан үкіметке қарсы адам деп Нұрбай ауылын қоршауға алады. Батырлықпен қарсы шыққан Нұрбай оқтан қайтыс болады. Гоминьдан әскерлері Нұрбайдың жетпіс жастағы анасын, төрт жастағы баласын қинап өлтіріп, отыз жеті адамын тұтқынға алады..Гоминьдан әскерлері Нұрбайды өлтіргеннен кейін, көп өтпей алпыс жастағы Қабдолланы, оның екі ұл, бір қызын және немере келінімен қосып бірге атып тастайды...» [1, 168 б.]*

№2 респондент, Ахлима апа (Салихлы қ. тұрғыны, бала Хамзаның қызы, Қалибек хәкімнің келіні):

«.....Тәйрін деген....бір ауылды қытайды...қазақтардың барлық әңгімесін жеткізіп отырған, жансыз яғни шпион болғаны...Қытайдан көшпекші деп талай ағайынды сатып жібергені үшін қытайларды біздің қазақтың 10 шақты жігіттердің шоқпармен барып қырған Тәкімандардың батырлығы болған.. бір еркек, бір әйелі жаралы қалып. Қытайдың Қарақолына барып хабар береді. Қытай үкіметі барлық қаруды тартып алдық, қалай өлтірді, кінәлі Нұрбай батыр деп Қытай әскері батырдың ауылын кеп қырады, Нұрбай батырды өлтіріп, «батырдың баласының жүрегі қандай екен», - деп бес жастағы баласының жүрегін найзаға шанышып тірідей жапырақтап жейді, баласының тірідей жүрегін кесіп жегенін көрген керегеге байланып қойған қатынның да жаны шықты... »

Тарихта белгілі Шың шы цай үкіметі халықтың өзіне қарсы шығуынан сақтану үшін

1939 жылдың қазан айынан «мылтық жинау» және қазақтар ішіне қытай жансыздарын енгізу әрекеттері мен қатары жоғарыда сипатталған Нұрбай батырдың отбасына байланысты оқиғалар Манас – Сауандағы, яғни Қызылөзен қазақтарының Гоминьдан үкіметіне өшпенділігін күшейтеді. Қызылөзен қазақтары 1945 жылдың мамыр айынан бастап халық ұйымдасып Гоминьдан үкіметінің сол арада тұрған әскерлеріне шабуыл жасайды. Жау әскерлерінің біразының көзін жояды. Жоғарыда деректе келтірілген Шығыс Түркістан тарапынан 350 жасағымен қарулы көмек алған Сауан, Манас қазақтары партизандық соғыс жүргізе отырып, жетінші полк болып құрылады.

«...Тәкіман батырлар осы жетінші атты полктің құрамында Қызылөзен партизандары құрамында Манас, Сауан қарулы қазақтары көтерілісінің басшысы ретінде Гоминьдан әскерімен жеті шайқас нәтижесінде 1945 жылы қыркүйектің 18-і күні Сауан ауданы азат болады. Аудан әкімдігіне –Қалибек, орынбасары ретінде – Дәулет, сақшы басшысы ретінде – Тәкіман батыр болды...[1, 174 б.]

№1 респондент, Қалдыбай Қанафин ақсақал (Шиху ауданының сақшы басшысы болған, Тәкіман батырдың қызметтес әріптесі):

«...1946 ж Шиху аудан сақшы басшысы болдым, жұмыс барысында таныстым соңыра жақсы таныстық. Біртоға, салмақты жігіт еді. 1946 ж Гоминьдан мен Үш аймақтың бітімі болды. Соғыста тұтқындарды қайтару әңгімесі шықты Гоминьдан мен келісім жасау үшін комиссияда Шиху сақшы басшы мен, Сауаннан сақшы басшысы Тәкіман екеуміз Манас дәриясының ар жағында Гоминьдан әскерлерінің штабында болдық.

Біз 1 генерал 2 полковникпен кездестік. Біз жақта Гоминьдан тарапынан 87 тұтқын екен, көбін өлтіріп салыппыз, тек 8 тірі қалыпты. Гоминьдан біздің адамдарды қинаған, бірақ өлтірмейті, Гоминьдан сендер 8 әкелдіңдер біз тек 8 береміз деп, сонымен шектеліп қайттық...».

№3 респондент, Хайни әже (Ыстамбұл қ. тұрғыны, Қалибек хәкім көшінің куәгері әкесі уақ Нұрмұхаммед молда):

«...Тұрдахын деген жалғыз бауырым бар. Шешемнің тоғыз баласы өлгеннен кейін қалған жалғыз бала Тұрдыхан, оның атын Торынхан деп қояды... Қырқынан шықпаған баланы үш аяқты қазан ошағы астынан және бесікке бөлеп, тоғыз кемпірдің бұттары астынан өткізген... Бауырыма арнап Ұлыжан жайлауында ат шаптырып, қалың ел қатысқан той болды... Оған жәрдемдесіп жүрген Хайраттуланың әкесі Хайнаш қажы. Олар қара джип машинамен келді, жүргізушісі қытай... Тәкіман батырдың үстінде қазіргі әскер басшылары киетін офицер киімі, қасында Абай мен Қали (Тәкіман батырдың ұлдары - автор) 7-9 жастарында, аралары екі жастай, әскерше балаларын да киіндіріп алып келді. Екі баланы Мүлия тәтемнің жанында Үрімшіде бағады екен (Мүлия - респонденттің шешесінің немерелес сіңілісі, Есдәулеттің қызы, Тәкіман батырдың тоқалы - автор).

Бұл кезеңде тарихта белгілі, 1946 жылдың қараша айында Алтайда Оспан батыр, өзінің Алтай уәліі міндетін тастап, Сарысүмбе қаласынан кеткен болатын. Қазақтар арасында беделі зор Оспан батырдың «Орыстың жасанды қуыршақ мемлекеті» деп атаған кешегі Шығыс Түркістан мемлекетінен алыстауы Манас - Сауан өңіріне, Қызылөзен мен Бортыңке еліндегі Қалибек хәкім, Тәкіман батырларға да қатты әсер етеді. Осы тақырып төңірегінде ғылыми, мағлұматы мол зерттеу ретінде Түркиялық, Стамбул университетінің доценті Өмер Құлдың докторлық диссертациясын атап кету керек [2, 162 б.].

1947 жылы Қызылөзен мен Бортыңкедегі «Қалибектің елінің» Үрімжімен байланысы нығая түсуін байқаған «Үш Аймақ үкіметі» болып өзгерген, бұрынғы Шығыс Түркістан мемлекеті жағы да Қызылөзен мен Бортыңке елін сол жаңа беталысынан қайтаруға тырысқан әрекеттері де жиілей түсті.

№1 респондент, Қалдыбай Қанафин ақсақал (Шиху ауданының сақшы басшысы болған, Тәкіман батырдың қызметтес әріптесі):

«...Қалибек хәкім, Тәкіман батырлар Қытайдан көшпекші деген сыбыстар шығып, анықтау, барлау үшін бізді жіберді. Қалибек хәкімге жолықтым, Тәкіман батырдың үйінде 2 күн қондым. Көшуді тоқтату мақсатында Шихуға арнайы келіссөз жүргізуге де шақырылды. Бірақ ұсынған талаптарды олар қабыл алмады...».

Хасен Қалибекұлы Оралтайдың естеліктерінде Тәкіман батыр жайлы:

«...Қызылөзен мен Бортыңке (Ұлыжанның) елі сол мылтықтарды үлестіріп алып, екі жағы бір күнде кенеттен шабуылға өтуді жоспарлады. Ұлыжан-Бортыңке жақтағы жасақтардың бастығы Тәкіман еді. Оған Түйебайұлы Зейтікен, Шойынбек және тағы басқа ержүрек, мерген көмекші болып сарбаздарды басқарды...

...бірнеше күннің ішінде Қызылөзен елі түгелімен, Бортыңке елінің де бір бөлігі Манас көпірінен өзеннің шығыс жағына өтіп үлгерді...

...ең маңыздысы, Ұлыжан-Бортыңке елінің бір бөлігі, Тәкіман жетекшілік еткен жауынгерлер жау қоршауында қалғанды...» [3, 274-277 бб.].

...1948 жылдың ақпан айының ішінде, сол маңдағы жердің жағдайын жақсы білетін жұртшылықты таңырқатқан: «Тәкіман батыр бастаған ел Жушай дарасын басы, Жыланды асуын асып, Дазмияудың басынан айналып, Қарабұғытыдан Манас өзенінің шығысына өтіпті», - деген хабар келіп түсті.....аталған жерлерден қатын-баланы, тіпті, түйе мен жылқы, сиырды да өткізген. Олар мәңгі бақи ерімейтін ақ қар мен көк мұздың үстіне текемет пен туырлық жайып өткен. Құз жартасты қиялардан көлікті арқанмен тартып шығарған.....» [3, 279 б.].

№3 респондент, Бейсенбай ұлы Серғазы естелігі (Қытайдан оралған қандас, Алматы қ.тұрғыны): «...Тәкіман батырды естідік...туыс руымыз болмағандықтан егжей-тегжейлі сұрамадық. Өте батыр, жау жүрек болған деп отырады Қалибектің елі тау бөктерлеп көшкенде Тәкіман батыр үлгере алмай Қызылөзен сайын өрлей көшкен екен. «Ел ойлаған Тәкіман елі қырылып қалды» деп, бірақ бірнеше күн Мұзтауды асып келіп алдыңғы кеткен көшке қосылған, әкем қайран қалып отыратын...».

Сурет 1. Тәкіман батыр түйелі көшпен өткен Мұзды тау

№ 4 респондент, Ерболат Тұрсынұлы (Қытайдан оралған қандас, Алматы қ. тұрғыны):

«...Ұлыжан жайлауы мен Дазымияудың батыс жағында сай бар, Бортыңке ауылының жоғар жағында ол сай Қайыңды сай деп аталады. Осы сайда Тәкіман батырға Үш аймақ әскерлерінің шабуылы болған. Тәкіман батыр басқарған әскерлер қарсы шығып алғашқы қосынды (жауынгерлер жасағы – автор) жеңеді. Келесі қосын шыққанда Ұлыжан жайлауындағы елді бастап Манас жеріне өтіп кету керек болған...

...Мұзтаудан Манас жаққа қарай өту үшін сол мұздарға тіреледі. Екі жүз метр сайын артқы киізді алдыңғыға ауыстырып отырып көштегі мал жанды, жүк артқан түйелерді мұздың арасындағы асу, сайлармен көкжалтыр мұздан, яғни Манастың басындағы Жыланды асуына өткізеді. Ол Мұздытаудың бірінші қатар бөлігінің қуңгей бет жағы – Жыланды деп аталады...Оның теріскей бет жағына өту керек болған, ол жағы да мұз асу, сай. Көшкен ел алты, сегіз қанат ордаларын Жыландының жартастарына қалқалап түнеген екен. Манастың бас жағына, яғни шыңды құз асудан қайта өту керек, жүк ауыр. Шыңды құздан өту үшін, ауыр жүктерін жолда тастапты, кереге, уықтарын жартастарға тіреп кеткен екен...

...Сонымен Жыландыда ауыр жүкті тастап қайтадан Манастың бас жағына өту керек, Мұзтаудың теріскей асуы көкмұздан киіз төсеп мал, ел жанды өткізіп. Манас өзенінің басымен айналып Мұзтаудың бөктеріндегі Жыңшай-жушай қалың тал өскен тауға, Манас елінің жазғы жайлауы болған жерге келеді.. Мұзтаудың баурайында көкпен-көк бітік өскен қалың талды ел «бақа тал», «Тәкіманның көкталы» деп атайды... Ұшақпен төбеден жау әскерлері бақылағандықтан мал, көлікті талдың арасына тығады екен. Ат көлікті осы қалың талда біраз уақыт тындырып алған. Бүгінде тал арасында дөңгелек-дөңгелек қостың орындары қалған. Ол жер бүгінге дейін «Такманның көкталы» деп аталады. Мұздытау етегінде бұл Жыңшай мен Жушай деген жер....Кейін 1978 жылдары мал баққан әкем: «отыз жылда отынға айналған кереге, уықтарды көріп бір жылап алдым» деген болатын. Ол кісілер 1978 жылдан Жыланды тауын қыстап жүрді, 1985 жылдары сол жаққа Үкімет малдарын 1990 жылдары сол тауға барып бағады екен. Әкем сол көште 14 жаста болған...».

Тәкіман батыр елінің, қоршауда қалған жауынгерлерімен Мұз тауды «түйелі көшпен» өтуі, бұл аталған жерлерді жақсы білетін жергілікті халық үшін американдықтардың айға барып қонғандығы сияқты ерекше оқиға болған деп еске алуы батырдың жер бедерін жетік білгендігінің дәлелі. Осы көш жолында Тәкіман батыр бастаған жауынгерлер Қайыңды сайдың басындағы асуда «Үш аймақ» әскерлеріне ерекше тойтарыс береді. Шайқас болған асу халық арасында «Тәкіман әскер қырған» деген атау алған.

№5 респондент, Көксеген ақсақал (Қалибек хәкім көшіндегі 17 жастағы бала, Салихлы қ. тұрғыны) «...Тәкіман батыр Жыланды асуында ерекше батырлық көрсетті, ерекше мерген еді...».

№3 респондент, Хайни әженің сұқбатында және Хасен Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір» естелік кітабында Қайыңды сай асуындағы Тәкіман батыр сарбаздарымен «Үш аймақ» әскеріне тойтарыс бергені жайлы деректер келтіріледі. Бұл қанды шайқастарда Тәкіман батыр жағынан да «Үш аймақ» жағынан да адам шығыны көп болған. Өкініштісі, екі жақта да қаза тапқандардың басым көпшілігі қазақтар. Қайыңды сай асуындағы шайқас соңында қазақ тапқандарды да бөліп жармай Тәкіман батыр молдалығы болғандықтан сол жерде жаназа шығарған. Бұл оқиға бір қазақ ұлтының бірі-біріне қару кезеңуі, отаршылдық саясатының құрбаны болғанының бір көрінісі, қазақтарды өзара араңдату саясаты Оспан батырдың күрес жолында да байқалады.

Қорытынды. Тәкіман батырдың өмірбаянында әлі де ақтандақ тұстары баршылық, соның бірі Тәкіман батырдың тұтқындалуы және абақтыдан шығуы. Бұл оқиға зерттеуіміздің

барысында сұқбатқа тартылған 4 респондент тарапынан және Хасен Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір» естелік кітабында [3, 193 б.] қысқаша сипатталады. Тәкіман батырдың абақтыға қамалған кезде Тәкіманмен достық қатынаста болған Оспан батырдың қолдауы, Керей руындағы туысы Көнсадақтардың батырын шығарып алудағы әрекеті мен қатар Үрімжі аймағының он екі ауданын басқарған облыс уәліі Қадуан (Қадиша) Мамырбекқызының араласуын мұрағат құжаттарымен, респонденттер сұқбатындағы екі жақты пікірлерді де жүйелеу керек.

Тәкіман батырдың қарулы көтерілістің жетекшісі ғана емес ағартушылық жолында орта мектептерде ұстаздық қызметі және ислам діні бойынша сауаттылығы, шарапаты молдалығы жайлы зерттеу барысында сұқбатқа тартылған респонденттер тарапынан айтылды, яғни батырдың осы бір қыры жайлы арнайы мұрағаттық құжаттармен үйлестіруге сұраныс бар. Жер бағдарын білетін тәжірибелі шолғыншы, көшті құдалаған әскердің бетін қайтаруда ержүрек батыр, мерген болған Тәкіман батыр өмірбаянын тарихи, саяси-әлеуметтанулық тұрғысынан ғылыми жүйелі зерттеу қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұртбай Т. Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы. Шығыс Түркістандағы «Үш аймақ» төңкерісі туралы аз аял. / Т. Жұртбай - Астана: Ел шежіре, 2009. – 14 т. - 360 б.
2. Ömer K. «Osman batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951)» 1942 - 1946 arasında doğu Türkistan halkinin durumu: doktora tezi Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Istanbul, 2009. - 464 б.
3. Оралтай Х. «Елім-айлап» өткен өмір. / Х. Оралтай - Алматы: Білім, 2005. - 632 б.

Н.О. Байгабылов

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Такиман батыр – лидер партизанского движения в «Уш аймак»

Аннотация. В статье представлен историко-социологический обзор колониальной политики Китайской империи по отношению к народу, населявшему Восточный Туркестан в первой половине XX века и причины казахской откочевки. Описаны история создания 7-ого конного полка и вклад Такимана батыра в его становление, а также значение данного полка для регионов Или, Алтай и Тарбагатай западной части Китайской Народной Республики.

Также в статье описывается жизнь Такимана батыра, одного из лидеров партизанского движения Уш аймакка, и его многогранная личность. Такиман батыр как путеводитель казахской откочевки, воюя с карательными отрядами, ценой своей жизни провел людей через ледяной перевал.

В данном исследовании истории казахской диаспоры используются сравнительно-исторический (компаративный), хронологический методы, нарративное интервью биографического исследования в социологической науке.

Ключевые слова: Восточный Туркестан, миграция, казахская диаспора, Такиман батыр, освободительное движение, нарративное интервью.

N.O. Baigabylov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nu r-Sultan, Kazakhstan

Takman Batyr - the leader of the partisan movement of the «Three Zones»

Abstract. The article presents a historical and sociological review of the colonial policy of the Chinese empire to the people who inhabited East Turkestan in the first half of the twentieth century. The analysis of the demographic and ethnic composition of the region of Ili, Altai and Tarbagatai in the western part of China.

Research is devoted to the life of TekmanBatyr, one of the leaders of the partisan movement UshAimak, his many-sided personality. Tekman batyr, as a guide to the Kazakh migration, at the cost of his life, fighting with punitive detachments, led people through the ice pass. In the study of the history of the Kazakh diaspora are used comparative historical (comparative), chronological methods, narrative interview of biographical research in sociological science.

Keywords: East Turkestan, migration, Kazakh diaspora, Takman batyr, liberation movement, Narrative interview.

References

1. Zhurtbay T. Kazak ult-azattykkozgalysy. ShygysTurkistandagy “Ushaimak” tonkerisituralyazajal [Kazakh national liberation movement. Short stop about the “Three Zone” revolution in East Turkestan], El shezhire [Country Chronicles], 14, 360 (2009). [In Kazah].
2. Ömer K. Osman batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951) 1942 - 1946 arasında doğu Türkistan halkinin durumu [Osman batur and East Türkis from Milli Challenge (1941-1951) 1942 - 1946 between the situation of the people of the eastern Türkis], doktora tezi Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Istanbul [doctoral thesis istanbulÜniversitesi Social Sciences Institute doktorastanbul], 464 (2009). [in Turkish].
3. Oraltay H. Elim-ajlap otken omir [The Age of Life] (Bilim, Almaty, 2005).

Автор туралы мәлімет:

Байгабылов Н.О. – PhD, әлеуметтану кафедрасының доценті м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ.Сәтбаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Baigabylov N.O. – PhD, Associate Professor of the Department of Sociology, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 05.01.11

Р.А. Исмаилова, Б.Н. Бокаев

*Национальная школа государственной политики Академии государственного
управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: r.ismailova@apa.kz, b.bokaev@apa.kz)*

Современные модели миграции: зарубежный и отечественный опыт¹

Аннотация. В статье проведен анализ реформирования миграционной политики зарубежных стран в современных условиях, которая в большей мере направлена на ужесточение требований для получения виз для мигрантов в развитых странах. Тем не менее в проводимых реформах есть отдельные инструменты, которые возможно адаптировать в Казахстане с целью повышения эффективности реализации миграционной политики. Так, в США, Канаде и Новой Зеландии введена балльная система по оценке потенциальных иммигрантов с целью ограничения въезда низкоквалифицированных и малообеспеченных иммигрантов. В Швеции с целью гибкой интеграции иностранных граждан в культуру и общество законодательно закреплены равные права для иммигрантов, а в их адаптации большую роль играют неправительственные организации.

Ключевые слова: миграция, эмигранты, иммигранты, легальная миграция, нелегальная миграция, рабочая виза, квота.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-152-158>

Поступила: 22.07.19 / **Допущена к опубликованию:** 4.09.19

Введение. Сегодня на международную миграцию сильно влияют глобализационные и интеграционные процессы, финансовые и политические кризисы, непредсказуемость поведения отдельных социальных и религиозных групп. Как и любое другое явление оно характеризуется как положительными, так и негативными тенденциями. Рассмотрим, какие плюсы есть у современной миграции. Во-первых, иммигранты восполняют дефицит рабочей силы и способствуют развитию экономики. Во-вторых, это дешевая рабочая сила, которая согласна выполнять работу за более низкую заработную плату, чем местное население. Как правило, местные жители отказываются от такой работы. В-третьих, иммигрируют в основном люди в трудоспособном и детородном возрасте, что положительно влияет на демографию страны.

К минусам можно отнести следующие положения. Во-первых, страны-доноры столкнулись с большими проблемами по расселению иммигрантов, обеспечению их жильем и социальными пособиями. Мировые кризисы последнего десятилетия показали, что США и страны Европейского Союза не готовы к стихийным и непредсказуемым перемещениям людей.

Во-вторых, резкая дифференциация уровней социально-экономического положения коренного населения и переселенцев вызывает ряд проблем, связанных с повышением криминогенной обстановки и ростом теневой экономики. Все это вызывает отрицательные эмоции у местных жителей, которые требуют от властей ужесточить требования к иммигрантам и ограничить их права. Например, уже сегодня такие страны, как США, Австрия, Венгрия, Словения в буквальном смысле выстраивают антииммиграционные кордоны на своих границах. Это факт противоречит самой идеи открытости границ в условиях мировой глобализации и интеграции.

¹ Работа выполнена в рамках грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2018–2020 гг. от 02.04.2018 года № AP05136246.

Казахстан не является исключением. За последние пять в Казахстане наблюдается рост отрицательного сальдо в международном миграционном потоке. Так, в 2018 году этот показатель составил 29 121 чел. [1] В республику прибыли и получили статус оралманов 14 541 этнических казахов. При этом высшее образование имеют только 16,3 % от их общего числа, среднее специальное – 25,2 %, общее среднее – 53,3 %, не имеют среднего образования – 5,2 % [2]. Это свидетельствует о низкой квалификации иммигрантов. Поэтому необходимо реформировать действующую модель миграционной политики, чтобы она отвечала всем современным требованиям, т.е. восполняла дефицит кадров высококвалифицированными специалистами, создавала благоприятные условия для возвращения на историческую родину этнических казахов и способствовала сбалансированной миграции коренного населения в условиях стремительной урбанизации. В связи с этим нами предлагается исследовать зарубежный опыт отдельных стран, в которых имеются положительные результаты по всем перечисленным выше аспектам.

Основная часть. США в 2018 году ввели ряд мер по реформированию миграционной политики, в том числе законодательно отменили визовую лотерею «грин карта», которая позволяла ее владельцу легально проживать, учиться, работать, отдыхать и заниматься бизнесом. Взамен предлагается новая модель по выдаче рабочих виз, которая направлена на ограничение объема легальной иммиграции и привлечение высококвалифицированных специалистов. В основе новой модели лежит балльная оценка выдачи рабочих виз, которая включает различные категории: возраст, образование, владение английским языком, наличие предложения от работодателя, заработная плата, уровень которой должен быть в три раза больше среднего дохода по соответствующему региону. Каждая категория имеет свои показатели. Если потенциальный иммигрант набирает максимальные баллы, то он получит квоту. При этом заявитель должен набрать не менее 30 баллов, а максимальный балл – 90.

В таблице 1 приведена новая модель оценки, в которой указаны основные критерии и баллы по отбору претендентов. По мнению Д.Трампа, такая модель позволит привлечь квалифицированных специалистов в трудоспособном возрасте, которые действительно внесут вклад в экономику, науку, культуру и социальную сферу США. Кроме того, иммигранты должны будут с уважением относиться к культурным традициям США и гармонично влиться в американское общество.

Таблица 1

Система оценки по выдаче рабочих виз в США

Критерии и показатели	Баллы
<i>1. Возраст</i>	
- до 18 лет	0
- от 18 до 21	6
- от 22 до 25	8
- от 26 до 30	10
- от 31 до 35	8
- от 36 до 40	6
- от 41 до 45	4
- от 46 до 50	2
- свыше 50	0
<i>2. Образование</i>	
- диплом средней школы США или эквивалентный документ зарубежного учебного заведения	1

- диплом бакалавра зарубежного учебного заведения	5
- диплом бакалавра американского учебного заведения	6
- диплом магистра, полученный в зарубежном университете в области точных наук (STEM)	7
- диплом магистра, полученный в американском учебном заведении	8
- диплом о профессиональной и докторской степени, полученный в зарубежном университете	10
- диплом о профессиональной и докторской степени, полученный в американском университете	13
<i>3. Владение английским языком</i>	
- результаты теста на знание языка менее 60 %	0
- результаты теста на знание языка от 60 до 80 %	6
- результаты теста на знание языка от 80 до 90 %	10
- результаты теста на знание языка от 90 до 100 %	11
- результаты теста на знание языка равны 100 %	12
<i>4. Официальное предложение по трудоустройству</i>	
- приглашение от работодателя с заработной платой не менее 150 % от среднего дохода семьи в штате по месту работы	5
- приглашение от работодателя с заработной платой не менее 200 % от среднего дохода семьи в штате по месту работы	10
- приглашение от работодателя с заработной платой не менее 300 % от среднего дохода семьи в штате по месту работы	13
<i>5. Выдающиеся достижения</i>	
- лауреат Нобелевской премии	25
- чемпионы Олимпийских игр и других международных спортивных соревнований	15
- заявитель, инвестирующий 1,35 миллиона долларов в создание «нового коммерческого предприятия» на территории США, которое будет работать в течение трех лет и управление которым будет основным родом деятельности заявителя	6
- заявитель, инвестирующий 1,8 миллиона долларов в создание «нового коммерческого предприятия» на территории США, которое будет работать в течение трех лет и управление которым будет основным родом деятельности заявителя	12
Примечание: составлено авторами на основании источника [3]: URL: https://inosmi.ru/social/20170804/239977987.html (дата обращения 05.07.2019 года)	

С другой стороны, реформы США в миграционной политике ужесточают требования к иммигрантам, имеющим низкую квалификацию, что в будущем приведет к их снижению. Кроме того, принятые меры будут способствовать снижению числа нелегальных рабочих.

Новая Зеландия проводила открытую иммиграционную политику, основанную на модели бикультуаризма, т.е. гармоничном взаимодействии европейской культуры и культуре коренного населения маори. Однако уже в конце XX столетия такая необходимость фактически отпала из-за активной позиции маори во всех политических, экономических и социальных сферах жизни. Кроме того, современная структура населения страны представлена не только европейцами и маори, но и выходцами из Полинезии и Азии [4].

В 2017 году правительство страны ввело новые изменения в иммиграционную политику. Каковы основные причины? Эксперты отмечают, что небольшое островное государство с численностью 4,5 миллионов коренных жителей за последние годы стремительно увеличивается за счет приезжающих людей на постоянное место жительства. Это привело к ряду негативных ситуаций, в том числе нехватке жилья, перенаселению

крупных городов и проблемам с трафиком на дорогах.

Здесь надо отметить, что основными критериями в разделении категорий мигрантов являются продолжительность и цели переезда. Если человек покидает страну с целью учебы, работы или получения убежища на период более одного года, то такая миграция считается долгосрочной, а менее одного года – краткосрочной.

В Новой Зеландии реформы в миграционной политике больше коснулись порядка получения долгосрочной визы. При этом основным критерием для получения визы является размер заработной платы. Данная оценка разделит всех претендентов на три уровня: высококвалифицированные – уровень заработной платы должен составлять не менее 150 % от медианной зарплаты по стране (в 2017 году она составляла NZ\$ 73000, квалифицированные специалисты – уровень заработной платы не менее 85 % от медианной зарплаты по стране, низкоквалифицированные – уровень заработной платы менее 85 % от медианной зарплаты по стране. При этом для последней категории иммигрантов рабочая виза выдается до 3 лет [5].

В отличие от США, которые ограничивают квоту для низкоквалифицированных специалистов, в Новой Зеландии приоритетом является ликвидация эксплуатации мигрантов местными жителями. Правительство считает, что прямое рабство, ущемление прав иммигрантов, низкая заработная плата не приемлемы для цивилизованного общества.

Канада на протяжении последних пятнадцати лет осуществляет реформы в области миграции. Основной акцент правительство страны делает на привлечении востребованных временных или постоянных категорий специалистов и их гибкой адаптации к культуре канадского общества. Экономическая иммиграция является основой миграционной политики страны. В Канаде существуют различные программы в области миграции, поэтому очень важно знать, по какой именно программе нужно подавать документы на визы. Например, к ним относятся программа для квалифицированной иммиграции, программа для квалифицированных профессионалов, программа привлечения временных иностранных рабочих, программа международной мобильности и другие. Программы принимаются как на федеральном уровне, так и на региональном. Каждая программа имеет свои условия для предоставления визы. Однако есть программы, в которых используется балльная система оценки потенциальных заявителей. При оценке учитывается возраст, образование, опыт работы, приглашение от работодателя, уровень владения языком для определения качества потенциальных претендентов и экономических перспектив. Так, в рамках Программы квалифицированной иммиграции предусмотрены следующие категории лиц, претендующих на получение визы: лиц, получившие приглашение на работу; лица, имеющие опыт работы в приоритетных профессиях; лица, уже работающие и обучающиеся в Канаде [6].

В целом, можно отметить, что в США, Новой Зеландии и Канаде для эффективной миграционной политики используется модель оценки ресурсного потенциала иммигрантов.

Швеция с середины 70-х годов прошлого столетия последовательно осуществляла мультикультуризм, тем самым меняя отношения между коренным населением и иммигрантами. Согласно Конституции Швеции этническим, лингвистическим и религиозным меньшинствам предоставляются равные права наряду с коренным населением. Миграционная политика и политика в отношении национальных меньшинств реализуется на основе правового равенства, свободы выбора и сотрудничества. Эти меры способствовали плавной интеграции иммигрантов в шведское общество. В 2007 году в Швеции было специально создано Министерство интеграции и гендерного равенства, в структуре которого числился Омбудсмен по вопросам этнической дискриминации. В последующем эти функции были переданы в Министерство здравоохранения и социального развития. Шведское правительство поддерживает различные этнические и национальные

сообщества и организации, в стране не запрещается носить национальную одежду [7].

Однако стихийный наплыв беженцев из Сирии, стран Азии и Африки в 2015 году обострил социальные проблемы, включая рост безработицы, преступности и теневой экономики. Многие иммигранты не хотели искать работу, так как социальные пособия позволяли им обеспечить свой минимальный уровень потребления. Со стороны коренного населения начали проявляться ксенофобское настроение и национализм, так как за счет их налогов выделяются средства на содержание беженцев и иммигрантов. Поэтому в последнее время шведы выступают за ужесточение миграционной политики.

Выводы. Современная миграция характеризуется экономической и демографической асимметрией, мобильностью населения в рамках трансграничных территорий, повышенной активностью миграционных потоков из менее благополучных стран в развитые страны. Такая ситуация вынуждает принимающих стран проводить политику по ограничению въезда в страну иммигрантов.

В связи с этим Казахстану следует имплементировать опыт США, Новой Зеландии и Канады по введению системы балльной оценки потенциальных иммигрантов для получения рабочей силы с целью привлечения высококвалифицированных специалистов и ограничению въезда людей, не имеющих профессию, или низкоквалифицированных рабочих.

Касательно политики возвращения на родину этнических казахов и не только их следует адаптировать шведскую модель мультикультуаризма, основанную на уважении к культуре малочисленных народностей и предоставлении равных прав иммигрантам наряду с коренными жителями, к современным реалиям миграционного процесса. В данном контексте необходимо широко вовлекать общественные организации для оказания помощи в быстрой адаптации репатриантов и других иностранных граждан.

Реформирование миграционной политики позволит сконцентрировать усилия на привлечении в страну востребованных специалистов из числа мигрантов и на создании благоприятной среды для иммигрантов через активное вовлечение институтов гражданского общества.

Список литературы

1. Миграция населения за 2000-2018 годы [Электронный ресурс]. – URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7> (дата обращения: 05.07.2019)
2. Информация по этнической миграции на 1 января 2019 года [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.enbek.gov.kz/ru/taxonomy/term/521> (дата обращения: 05.07.2019)
3. Копан Т. Как получить «баллы» для иммиграции в США по новой модели Д.Трампа [Электронный ресурс]. – URL: <https://inosmi.ru/social/20170804/239977987.html> (дата обращения: 05.07.2019 года).
4. Герасимова И.В., Пискачев А.А. Механизм реализации модели миграции на примере Новой Зеландии [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mehanizm-realizatsii-modeli-integratsii-na-primere-novoy-zelandii> (дата обращения: 05.07.2019)
5. Последние изменения в иммиграционной политике Новой Зеландии [Электронный ресурс]. - URL: <https://kiwieducation.ru/latest-immigration-news/> (дата обращения: 05.07.2019)
6. Иммиграция в Канаду [Электронный ресурс]. – URL: https://abroadz.com/articles/Immigratsiya_v_Kanadu (дата обращения: 05.07.2019)
7. Котлова Е. В поисках баланса: шведская модель этнической политики на современном этапе. // Журнал «Арктика и Север». – 2016. № 25. – С. 87-107.

Р.А. Исмаилова, Б.Н. Бокаев

*Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының
Мемлекеттік саясаттың ұлттық мектебі, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Қазіргі заманғы көші-қон үлгілері: шетелдік және отандық тәжірибе

Аннотация. Мақалада дамыған елдердің көбінесе мигранттардың виза алу талаптарын қатайтуға бағытталған көші-қон саясаты реформаларына талдау жасалынған. Алайда, ол реформаларда Қазақстанға бейімдеуге болатын, көші-қон саясатын тиімді жүзеге асыруында пайдалы болар арнайы құралдар бар екені анықталды. Мәселен, АҚШ-та, Канада мен Жаңа Зеландияда әлеуетті иммигранттардың бағалауы бойынша баллдық жүйе енгізілді, оның көмегімен жұмыс визаларын алу үшін әлеуетті үміткерлердің біліктілік деңгейін анықтауға болады. Мұндай модель сұраныстағы мамандықтарға ие иммигранттарды тартуға және біліктілігі, әрі жағдайы төмен иммигранттардың елге кіруін шектеуге мүмкіндік береді. Швецияда шетел азаматтарын жергілікті мәдениет пен қоғамға икемді интеграциялау мақсатында иммигранттар үшін тең құқықтар заң деңгейінде бекітілген және олардың жергілікті ортаға бейімделуінде үкіметтік емес ұйымдар үлкен рөл атқарады.

Түйін сөздер: көші-қон, эмигранттар, иммигранттар, заңды көші-қон, заңсыз көші-қон, жұмыс визасы, квота

R.A. Ismailova, B.N. Bokayev

National School of Public Policy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan

The current models of migration: foreign and domestic experience

Abstract. The article gives an analysis of the reforms of migration policies of foreign countries in modern conditions, which is more focused on tightening the requirements for obtaining visas for migrants in developed countries. Nevertheless, in the ongoing reforms there are separate tools that can be adapted in Kazakhstan in order to increase the effectiveness of the implementation of migration policy. Thus, in the USA, Canada and New Zealand, a score system has been introduced to assess potential immigrants, with which it is possible to determine the qualification level of potential applicants for obtaining work visas. This model allows attracting immigrants with demanded specialties and limiting the entry of low-skilled and low-income immigrants. In Sweden, with the aim of flexible integration of foreign citizens into culture and society, equal rights for immigrants are established law, and non-governmental organizations play an important role in their adaptation.

Keywords: migration, emigrants, immigrants, legal migration, illegal migration, work visa, quota.

References

1. Migracija naselenija za 2000-2018 gody [Migration of the population for the years 2000-2018] [Electronic resource]. - URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7> (accessed: 05.07.2019).
2. Informacija po jetnicheskoj migraciji na 1 janvarja 2019 goda [Information on ethnic migration on January 1, 2019] [Electronic resource]. - URL: <https://www.enbek.gov.kz/ru/taxonomy/term/521> (accessed: 05.07.2019)
3. Kopan T. Kak poluchit' «bally» dlja immigracii v SShA po novoj modeli D.Trampa [How to get “points” for immigration to the United States on the new model of D. Trump] [Electronic resource]. – URL: <https://inosmi.ru/social/20170804/239977987.html> accessed: 05.07.2019)
4. Gerasimova I.V., Piskachev A.A. Mehanizm realizacii modeli migracii na primere Novoj Zelandii [The mechanism for the implementation of the migration model on the example of New Zealand] [Electronic resource].-

URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mehanizm-realizatsii-modeli-integratsii-na-primere-novoy-zelandii> (accessed: 05.07.2019)

5. Poslednie izmeneniya v immigracionnoj politike Novej Zelandii [Recent amendments in New Zealand's Immigration Policy] [Electronic resource]. – URL: <https://kiwieducation.ru/latest-immigration-news/> (accessed: 05.07.2019)

6. Иммиграция в Канаду [Immigration to Canada] [Electronic resource].- URL: : https://abroadz.com/articles/Immigratsiya_v_Kanadu (accessed: 05.07.2019)

7. Kotlova E. V poiskah balansa: shvedskaja model' jetnicheskoj politiki na sovremennom jetape [In Search of Balance: The Swedish Model of Ethnic Policy at the Present Stage], *Arktika i Sever* [Arctic and North], 25, 87-107 (2016).

Сведения об авторах:

Исмаилова Р.А. – доктор экономических наук, профессор Национальной школы государственной политики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, пр. Абая, 33 а, Нур-Султан, Казахстан.

Бокаев Б.Н. – PhD, Директор Национальной школы государственной политики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, пр. Абая, 33 а, Нур-Султан, Казахстан.

Ismailova R.A. – Doctor of Economics, Professor of the National School of Public Policy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Abay avenue, 33 a, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Bokaev B.N. - PhD., Director of the National School of Public Policy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Abay avenue, 33 a, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 04.21.51

Г.К.Каримова, С.Т.Сейдуманов

*Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: bashidos@mail.ru, seidumanov@parlam.kz)*

Реализация принципа радикального монотеизма в процессах формирования и трансформации экстремистской идеологии (на примере ИГ)

Аннотация. В данной статье идеологическая составляющая международной террористической организации ИГ (Исламского государства) рассматривается в качестве движущего механизма, приводящего в действие различные виды деятельности, включая идеологическую и военную экспансию. Целью данной работы является исследование взаимосвязи между радикальной трактовкой монотеизма, на которой основаны групповые установки и ценности радикальных исламских течений, и процессами формирования и трансформации экстремистской идеологии в сочетании с обоснованием и легализацией применения насилия в отношении инакомыслящих и его последующей реализацией в их деятельности. В исследовании были использованы метод анализа документов, дескриптивный метод, а также методы индукции и дедукции, что было вызвано необходимостью сбора качественных данных и их последующего анализа и интерпретации. Результаты данного исследования выявили связь между групповыми ценностями радикалистов и процессом легитимизации противоправных действий членов радикальных группировок.

Ключевые слова: идеология, формирование и трансформация идеологии, военная экспансия, радикальный монотеизм, табу, самоидентификация, легализация насилия.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-159-170>

Поступила: 8.11.19 / **Допущена к опубликованию:** 13.12.19

Введение. На протяжении последних нескольких лет международная террористическая группировка ИГ (Исламское государство) являлась одним из наиболее влиятельных и крупных акторов как в ближневосточном регионе, так и в глобальном масштабе. Объединенными усилиями мировому сообществу удалось ограничить, а затем ликвидировать военную экспансию в пределах Сирии и Северного Ирака. Однако эксперты сходятся во мнении, что опасность возобновления и распространения идеологического влияния ИГ и других радикальных группировок полностью не устранена. Учитывая стратегическое расположение Казахстана в геополитическом масштабе, не удивительно, что пропагандистский и вербовочный контент радикальных группировок, представленный в онлайн-пространстве, был ориентирован и на граждан нашей Республики. Соответственно, меры военно-политического препятствования распространению радикальных установок нуждаются в их дополнении мерами идеологического противодействия.

Цель исследования: исследование взаимосвязи между радикальной трактовкой монотеизма, на которой основаны групповые установки и ценности радикальных исламских течений, и процессами формирования и трансформации экстремистской идеологии в сочетании с обоснованием и легализацией применения насилия в отношении инакомыслящих и его последующей реализацией в их деятельности. Достижение данной цели подразумевает решение **следующих задач:**

1) выявление связи основных концептов, характерных для радикальной трактовки монотеизма, с образами идеологических противников, подвергаемых стигматизации и дегуманизации;

2) исследование концептов, обозначающих табуированные виды поведения и лица

или группы идеологических противников, не соблюдающие групповые нормы, принятые в радикальных религиозных исламских группировках;

3) анализ основных концептов, характерных для процессов формирования и трансформации экстремистской религиозной (исламской) идеологии;

4) исследование взаимосвязи между процессами формирования и трансформации экстремистской религиозной (исламской) идеологии и легализации насилия в отношении идеологического противника.

Гипотезы данного исследования тесно связаны с его задачами:

- дегуманизация образа отдельной личности или целых групп в идеологическом контенте радикальных религиозных группировок реализуется в сочетании с использованием религиозно обусловленных табу;

- существует взаимосвязь между групповыми табу и ценностями радикальных исламских течений, а также процессами формирования радикальной идеологии, легитимизации противоправных видов деятельности и последующей их реализацией в их деятельности.

Объект исследования: процессы формирования и трансформации идеологии радикальной религиозной группировки (на примере ИГ).

Предмет исследования: механизмы идеологического (религиозного) обоснования и последующей легализации военной экспансии и насилия в ходе формирования и трансформации идеологии радикальной религиозной группировки (на примере ИГ).

Методы исследования. В данном исследовании были использованы метод анализа документов, дескриптивный метод, а также методы индукции и дедукции, что было вызвано необходимостью сбора, анализа и интерпретации качественных данных.

В ходе данного исследования использовались вторичные источники данных: тексты документов и отчетов официальных лиц и органов, пресс-релизов, публицистических статей, интервью с бывшими сторонниками ИГ, их женами и другими родственниками. Также были исследованы отрывки из интервью сторонников ИГ и их биографические данные, размещенные на русскоязычных онлайн-ресурсах.

Поиск ресурсов с размещенными на них текстами осуществлялся посредством использования ключевых слов: пропаганда игил, игил вербовка, игиловцы, жены игиловцев, вдовы игиловцев. Данные ключевые слова размещались в поисковиках браузеров Google Chrome, Yandex, Internet Explorer, Opera, Mail.ru. В связи со спецификой работы в интернет-пространстве был использован и метод снежного кома, когда в уже изучаемом тексте или на ресурсе, где он был размещен, встречались прямые ссылки на другие тексты сходного характера или же упоминались личности и (или) группы, а также организации, имеющие отношение к теме исследования.

В данной работе используются несколько названий, которыми обозначала себя международная террористическая организация (МТО), позиционировавшая себя в качестве религиозного государства – ИГ / IS (*Исламское государство*). Следует отметить то, что к общеупотребительным обозначениям данного МТО относятся и другие названия: *Исламское государство Ирака и Леванта*, *Исламское государство Ирака и Шама* или *Исламское государство Ирака и Сирии (ISIS)*, а также *ДАИШ (Daesh)* - аббревиатура названия на арабском языке, записанного в кириллической транскрипции *ад-Дауля аль Исламийя фи-ль-Ирак уа-аш-Шам* [1], а в латинской - *al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham*. У ИГ были и другие названия, каждое из которых ознаменовывало определенный этап развития данной идеологической системы. В момент своего возникновения в конце 90-х годов она носила название «*Джамаат ат Таухид валь Джихад*» [2]. В 2004 году название группировки было изменено на «*Аль Каида в Ираке*». А в 2006 году «Аль Каида в Ираке», объединив целый ряд других группировок, возглавила их под общим названием

«Меджлис моджахедов Шуры». И в том же году произошло еще одно переименование, в результате чего объединение стало называться «Исламским государством Ирака» [2], [3]. В 2011 году представителями данной группировки был организован еще один филиал Аль Каиды в Сирии - «Джабхат аль-Нусра». А в 2013 году руководство «Исламского государства Ирака» в лице Абу Бакра Багдади попыталось взять контроль над всеми филиалами Аль Каиды и объявило об еще одном переименовании, в результате которого «Исламское государство Ирака» стало именоваться «Исламским государством Ирака и Сирии» [3]. Военные действия перекинулись на территорию Сирии. «Джабхат аль-Нусра» и Аль Каида не признали притязаний ИГИЛ и после серии столкновений в феврале 2014 года Аль Каида и ИГИЛ озвучили полный разрыв отношений [3]. ИГ не стала ограничивать себя захваченными в Сирии территориями и летом 2014 начала военную экспансию в отношении Ирака, захватив значительные территории на его севере [3].

Результаты/обсуждение. Игиловцы и другие экстремистки настроенные группы, поддерживающие их цели и методы ведения идеологической борьбы, видели результатом своих действий консолидацию всего многообразия исламских течений в одну транснациональную, глобальную систему. Данная система, по их мнению, должна была осуществить экспансию мирового масштаба. Данная цель подразумевала также и возврат к идеологическим установкам, групповым ценностям и повседневным практикам средневековья.

Формирование подобных целей и задач неразрывно связано с идеологическим базисом радикальной формы монотеизма как доктрины, не признающей возможности существования иных альтернатив. Соответственно, полная реализация этой доктрины требует признания ее в качестве единственно возможной и истинной, и как следствие, полного ее принятия мировым сообществом и его подчинение ей. Подобное мировоззрение и мировосприятие, конечно же, должно было выразиться в соответствующих заявлениях лидера МТО: «Мы - единственная истинная исламская власть, мы – единственное законное правительство, имеющее право управлять остальными мусульманами, мы – возрождение дней славы исламской цивилизации, мы – начало предсказанного конца света» [3]. Как это свидетельствует из вышеприведенной цитаты, ИГ открыто заявляло об упразднении иных государств, а также границ между ними. Соответственно, ликвидировался и институт гражданства и в светских, и в религиозных государствах, чья идеология не совпадала с игиловским миропониманием. Само существование подобных государств стало бы невозможным в границах всемирного (транснационального) исламского государства.

Каждый из этапов развития ИГ неразрывно связан с ее идеологическим обоснованием. Именно содержание идеологического контента МТО обеспечивало ей поддержку в кругах, эксплуатирующих в своей деятельности радикальную трактовку исламских норм. ИГИЛ декларировало в качестве своей основной цели создание исламского государства (халифата), которое бы управлялось и функционировало исключительно в соответствии с требованиями так называемого «чистого» ислама. Под данной формулировкой сторонниками ИГ обычно подразумевается шариатское право в максимально ригидной салафитской трактовке [4]. Фундамент и несущие конструкции подобного мировосприятия составляют требования к очищению ислама от так называемых «нововведений». К ним относят интерпретации части базовых исламских концептов, идущие вразрез с их собственными представлениями обо всем многообразии проявлений религиозности, отправления культа и повседневных религиозных практиках.

Сложность процесса разоблачения игиловского и любого другого радикалистского пропагандистского контента заключается в том, что подобные течения практикуют заимствование основных концептов из общеисламского контента. Для использования их в идеологических целях данные понятия подвергаются частичному видоизменению,

трансформации либо из множества интерпретаций выбирается наиболее ригидная, не поддающаяся рациональному осмыслению. Наиболее часто встречаются следующие понятия:

1. таухид – единобожие [5]. Одно из основных требований ислама как монотеистической религиозной системы. Принцип монотеизма радикальными религиозными группировками рассматривается и преподносится в качестве обоснования безальтернативного, то есть единственного возможного способа восприятия действительности. Как результат отрицается и табуируется возможность исповедывания не только политеистических религий, но и монотеистических учений, в случае если в них представлены культы святых, пророков или иных религиозных деятелей.

2. джихад – буквальный перевод с арабского: «борьба» или «усилие». Принято разделение «джихада» как «борьбы на пути аллаха» на два типа: малый и великий. Малый джихад собственно и представляет собой вооруженную борьбу. Однако подобная трактовка обычно дополняется уточнением, что борьба эта ведется против иноземных захватчиков. Под великим же джихадом в исходном контексте имеется в виду борьба человека против своих недостатков и пороков [6].

3. дар аль-ислам (территория ислама), дар аль-куфр (территория неверия) и дар аль-харб (территория войны) [7]. Под дар аль-ислам понимаются государства, где мусульмане живут по законам ислама и под руководством исламских правителей. Под дар аль-куфр имеются в виду страны и государства, в которых мусульмане живут по немусульманским, в том числе, и светским законам. Дар аль-харб представляет собой территории военных действий, в том числе войны и вооруженные столкновения, вызванные религиозными конфликтами. В своем идеологическом контенте ИГ демонстрировало стремление к превращению из террористической группировки, действующей на локальном уровне, в легитимное транснациональное государство (халифат). В границах утопического государства должны были слиться и унифицироваться территории всех существующих в мире государств.

4. хиджра – переселение. Следует учитывать то, что под хиджрой понимается не просто миграция отдельных представителей и сообществ мусульман в места безопасные для их жизни. Данный концепт содержит в себе аллюзию на реальное историческое событие, когда вместе с основателем ислама откочевало первое мусульманское сообщество. Данное событие стало одним из решающих для консолидации первых последователей ислама и его последующего развития и распространения [8]. Под хиджрой также может пониматься отчуждение от образа жизни и действий идеологических противников, неучастие в их деятельности.

5. умма – «община верующих, которая приняла пророков, подчинилась им и уверовала в Аллаха» [9], а также мусульманская община, сообщество мусульман.

6. жамагат (жамаат, джамаат, джамагат) – буквально «коллектив», «община» [10]. Разница между понятиями умма и жамагат – может быть определена в соответствии с их масштабностью. Под уммой может пониматься вся совокупность исламского мира, а жамагат – отдельно взятый коллектив (сообщество) мусульман, вовлеченных в повседневные религиозные практики, организуемые определенным религиозным центром (учреждением).

7. такфир – обвинение в неверии [11]. Такфир представляет собой процедуры объявления отлучения личности или сообщества от всей совокупности верующих (уммы). В радикалистском идеологическом контенте процедура такфира используется весьма широко. И результатом ее является признание нелигитимности существования отлученной личности или сообщества, а также обоснование применения всей полноты насильственных действий в их отношении.

8. куфр – неверие. Может подразделяться на четыре вида: куфр-и инкари – абсолютное неприятие и отрицание принципа монотеизма, базирующееся на отрицании существования единого бога (приписывается неверующим); куфр-и джухуди – признание существования единого бога, при том, что вера не озвучивается вслух (приписывается высокомерию человека) и граничащее с ним состояние куфр-и инади – знание о существовании единого бога, но опять-таки непризнание этого вслух (например, из-за боязни осуждения); и куфр-и нифаки – признание существования единого бога при неверии в него (приписывается лицемерам, которых называют мунафиками) [12]. Неверие, то есть непризнание монотеистического принципа, возводимого радикалистами в абсолют, в их глазах служит достаточным обоснованием для вынесения смертного приговора или объявления военных действий. По сути, обвинение в неверии, то есть отказ от признания позиции радикального монотеизма, возводится в ранг преступлений не столько против человека, сколько против божественного (раз и навсегда predetermined) мироустройства.

9. ширк – «придание единому богу сотоварищей». Считается, что ширк выражается в поклонении кому-либо или чему-либо еще кроме единого бога. Данная формулировка может использоваться как обвинение в адрес многобожников (политеистов) или тех, кто поддерживают культы святых, пророков и др [13].

10. кафир – неверующий [14]. Данный концепт, определяющий личность идеологического противника, тесно связан с концептом куфр, определяющим образ мыслей и действий, базирующихся на отрицании существования единого бога.

11. мунафик – лицемер [15].

12. мушрик – поклоняющийся нескольким богам; многобожник, язычник, словом, – все те, кого обвиняют в том, что они «придают Аллаху сотоварищей» [16]. Радикальные исламские группировки к мушрикам относят не только последователей политеистических религиозных учений, но и последователей монотеистических конфессий, в которых представлен культ святых.

13. муджахид или моджахед – «борец (за веру)» [17], буквально – «участник джихада», а также тот, кто ведет религиозную войну, сражается с оружием в руках, защищая религиозные идеалы, религиозное мироустройство или способствуя распространению религии. Широкое использование данного концепта в пропагандистском и вербовочном контенте радикальных групп, в том числе и ИГИЛ, привело к тому, что он стал ассоциироваться с участниками подобных групп. Значение данного концепта перекликается с концептами «шахид» [18] и джихадист.

14. зина – прелюбодеяние. Под прелюбодеянием в исламе понимается не только супружеская измена, но и осуществление полового акта между лицами, не являющимися супругами. Секс между лицами, не состоящими в исламском браке, считается противоречащим религиозным нормам [19]. Половой акт с рабынями (пленными женщинами) к разряду «зина» не относится.

15. бида 'а или бид'а – нововведение, новшество, то есть нечто такое, что не практиковалось, не имело места в период жизни основателя ислама и его сподвижников или то, что противоречит содержанию канонических исламских текстов или устоявшимся исламским нормам [20]. Данный концепт может не только обозначать небольшие отклонения от канонов, но и обозначать ереси [21].

16. шахада – так называемое свидетельство о принятии ислама, по сути, религиозная формула [22]. «Ля иляха илля Ллах Мухаммада расулю ллах», что переводится как «нет бога кроме аллаха и Мухаммед – пророк его» [23] или «Ашхаду ан ля иляха илля ллаху ва ашхаду анна Мухаммадан расулюллах» – «Я свидетельствую, что нет бога, достойного поклонения, кроме единого Аллаха, и что Мухаммад – Его посланник!» [23]. Произнесение шахады может сопровождаться поднятием кверху указательного пальца [24]. Однако

данный жест является также частью повседневной религиозной практики в исламе, так как в процессе чтения пятикратной ежедневной молитвы он символизирует собой таухид (единобожие) [25]. Данный жест широко распространен в фото- и видеопропаганде не только ИГ, но и других радикальных групп. И это привело к тому, что в широких массах он стал ассоциироваться с игиловским и иными экстремистскими трактовками исламского контента [25].

17. халал (халяль) и харам - бинарные оппозиции, обозначающие спектр дозволенного и запрещенного в исламе. В отношении мясной продукции концепт халал подразумевает соблюдение религиозно обусловленных правил [26], [27]. Однако данные термины используются и для характеристики множества других сфер в жизни.

Вышеприведенные и другие концепты активно используются в пропагандистском и вербовочном контенте не только ИГИЛ, но и других радикальных исламских движений [28], [29], [30].

Опасность заключается именно в том, что большинство данных концептов не являются самостоятельным изобретением радикалистов, а заимствованы ими из общего мусульманского наследия. Вот только дуалистический подход, характерный для интерпретации канонических исламских текстов, радикалы подменяют однозначно агрессивной трактовкой. К примеру, концепт хиджра использовался в контексте манипуляций относительно необходимости переезда на территории, захваченные ИГИЛ. Концепт хиджра в сочетании с концептом джихад спаивает воедино аллюзию на каноническую тему переселения первых мусульман с темами противостояния и борьбы, в том числе и вооруженной борьбы. Таким образом, идеологи ИГ трансформировали образ войны в Сирии или любом ином регионе в качестве не просто религиозной войны, а «священной» войны во имя «защиты» всей уммы. А радикальная трактовка принципа монотеизма (таухид) с его включением в идеологический контент создают у последователей радикальных учений идеологически преломленный тип восприятия действительности. В результате, у участников системы формируется убеждение, что все они вместе и каждый из них в отдельности избраны и объединены для исполнения великой миссии. Под миссией, соответственно, понимается распространение данной доктрины, ее защита и установление власти ее последователей по всему миру. Собственно говоря, подобным образом сформированные групповые ценности, а также групповая и личная идентичность, и служат идеологическим обоснованием для присоединения рекрутируемых лиц к вооруженным формированиям радикалистов.

Отрицание альтернатив в виде иных объектов для поклонения реализуется через строгую табуизацию запрещенных системой видов поведения и легализацию насильственных действий по отношению к инакомыслящим. Система табу в радикалистской трактовке принципа монотеизма представляет собой сложный многослойный комплекс. Фундаментом, на котором выстраивается радикальный монотеизм, является табу на выражение мнений или совершение действий, противоречащих или ставящих под сомнение принцип монотеизма или отдельные его составляющие: сам факт неверия (атеизм, агностицизм, декларирование теории эволюции видов, отрицание возможности сотворенности человека и вселенной), полное или частичное отрицание самого принципа монотеизма, отрицание или выражение сомнений в конкретной трактовке принципа монотеизма (даже при условии принадлежности к иной монотеистической системе). Следующий слой табу налагается на критику содержания канонических текстов, действий осноположника, его сподвижников, лидеров религиозной системы, личностей, позиционируемых, как ее герои. Третий слой табу касается повседневных религиозных практик. К ним могут быть отнесены: несоблюдение повседневных (ежедневные молитвы) или периодических / сезонных религиозных практик (еженедельные или ежегодные

религиозные ритуалы и обряды). К табу данного вида также могут быть отнесены: недолжное их исполнение, допущенные нарушения жестко регламентированных процедур в ходе исполнения ритуалов и обрядов и подготовки к ним. К подобной регламентации относятся и требования к количеству ежедневных молитвенных ритуалов и к их «качеству». От последователя требуется полная концентрация на исполнении ритуала. Ритуал дополняется требованиями к процедуре гигиенической подготовки, принятию определенных поз, совершению определенных движений и жестов, и контролю их числа, произношению определенного числа религиозных формул и текстов. Четвертый слой представляет собой поведенческие табу. Их число весьма значительно и они контролируют практически весь спектр жизни человека: питание, матримониальные и сексуальные связи и даже формат общения с окружающими людьми. Пищевые табу представляют собой запреты на потребление определенных пищевых продуктов и напитков, а также религиозно обусловленные правила питания в определенные периоды (например, пост). Круг потенциальных брачных кандидатов и сексуальных партнеров регламентируется за счет табу на осуществление матримониальных и сексуальных отношений вне границ системы. Женщина по умолчанию обязывается к брачным отношениям с представителем только «своей» системы. Сексуальные отношения вне брака запрещены и для мужчин, и для женщин. Существуют также табу, запрещающие определенные виды половых актов и, конечно же, сексуальное поведение вне гетеросексуального контекста. Также соблюдаются табу, полностью или частично запрещающие вступление в контакт и общение с представителями иных идеологических систем. Среди них могут быть выделены табу, которые могут быть обойдены в случае соблюдения определенных условий. Мужчина же может вступать в брачные отношения с представительницами иных монотеистических систем. Следует принимать во внимание и то, что в радикальных исламских течениях легализованы рабовладение, захват в плен, обращение в рабство, осуществление сделок по покупке и продаже людей, а также трудовая эксплуатация. Соответственно, сексуальная и фертильная эксплуатация пленных женщин не являются табу, а является частью повседневных практик [31].

Манипуляции сознанием с использованием понятий ширк, куфр, беда'а, зина, кафир, мунафик, мушрик и других им подобным символизируют собой объекты противодействия, а именно, табуированные действия и деяния, а также образ врага. Идеологи радикализма, создавая образ не просто тяжкого, а неискупимого греха, подлежащего тотальному искоренению напрямую связывают его с образом грешника, идущего против не человеческих законов, а против божественной воли. Образ грешника обычно дополняется чертами его приверженности к земному (мирскому, человеческому), т.е. противоречащему религиозно обоснованным радикалистским групповым ценностям. А ценности эти преподносятся в качестве предписанных к неукоснительному соблюдению божественных законов. И нарушение радикалистских групповых установок выводится как деяние, подлежащее неотвратимой жестокой каре как при жизни (пытки, насилие, смертная казнь), так и после смерти (загробные муки). Создание и последующая эксплуатация по иррациональной, но способной породить новые смыслы причинно-следственной цепочке - грешник-грех-кара - позволяет создавать у целевой аудитории чувства вины и страха перед загробными муками. Одновременно с этим реализуются дополнительные сюжетные ответвления, которые строятся на противопоставлении героя и антигероя (антагониста и протагониста). Это могут быть столкновения в сюжете как личностей, так и целых групп и систем (нации, государства, конфессии). Это могут быть верующие и неверующие, которые выводятся на новый уровень их восприятия: носители греха и борцы с грехом, враги (истинной) веры и защитники (истинной) веры. Включение неверия, отступления от веры и отказа от веры в структуру караемого смертью греха позволяет сформировать у целевой аудитории ощущение легитимности и легальности совершаемых противоправных деяний.

К особенностям совокупной деятельности по расширению зон своего влияния и его укрепления, реализовываемой группировкой и ее «филиалами», может быть отнесено планомерное и масштабное включение темы насилия в идеологический контент радикалистов. Тема божественной кары (справедливой мести) за нарушение воли бога, противопоставляемой земным (человеческим) законам - основной лейтмотив радикалистского идеологического контента. Под концептами земного (грешного, человеческого и т.д.) могут выводиться как законы светских государств, так и позиция и действия любой личности или системы. Идеологи ИГ и их сторонники, стремясь легитимизировать множество форм насилия в отношении идеологических противников, включают их в процессы пропаганды и вовлечения, террора и репрессий. В отношении методов террора и репрессий ИГИЛ практикуются как крупномасштабные, так и точечные акции устрашения на локальном и международном уровнях. Например, репрессивные действия в адрес местного населения и планомерный геноцид, насилие и сексуальная эксплуатация в отношении представителей этнических и религиозных сообществ (шиитов, христиан, езидов и др.). Восприятие насилия против инакомыслящих как легитимного акта и, соответственно, его оправдание и поддержка своими действиями и (или) бездействием является отражением групповых ценностей. Перечень видов насилия, легализованных радикалами включает в себя: физическое и (или) сексуальное насилие, трудовую, сексуальную и (или) фертильную эксплуатацию, ущемление финансово-материальных и юридических прав. Примерами насилия, признанного радикалистами в качестве легальных мер, могут служить и показательные казни пленников, и террористические акции на территориях стран-противниц ИГИЛ.

Заключение/выводы. По сути, ИГИЛ – одна из первых идеологических систем, которая, декларируя в качестве своей цели распространение религиозной доктрины, использовала для этого методы, характерные не столько для религиозных систем, сколько для преступных и (или) террористических группировок, а также корпораций, действующих в транснациональных масштабах. Анализ идеологического контента ИГ и иных радикальных группировок свидетельствует о взаимосвязи основных концептов, характерных для радикальной трактовки монотеизма, с образами идеологических противников, подвергаемых стигматизации и дегуманизации. К идеологическим противникам радикалисты относят лица или группы, не соблюдающие групповые нормы, принятые в радикальных религиозных исламских группировках. Одним из рычагов оказания влияния на потенциальную целевую аудиторию, используемых ИГ и сходных с ним группировок, является активная эксплуатация трансформированных ими общеисламских понятий. К примеру, формирование и трансформация радикальной исламской идеологии неотрывно связано с интерпретацией понятия «такфир» и максимальным упрощением его процедуры. Данная процедура связывается с радикальными интерпретациями понятий «бида'а», «ширк», «куфр», «зина», «халал», «харам» и др. Радикальные группы воспринимают видоизменение, дополнение и, конечно же, трансформацию отдельных элементов обрядовой составляющей, вызванную национальными и культурными особенностями, как нечто, противоречащее истинному духу учения. А нарушение религиозно обусловливаемых табу на совершение определенных действий и обвинение в этом рассматриваются радикалистами в качестве достаточного обоснования для *дегуманизации отдельной личности и целых групп и последующей легализации насилия в их отношении*. Следует принять во внимание, что насилие в данном случае подразумевает собой не только материально-финансовые ограничения, штрафы и тюремное заключение. В ряд легализованных действий радикалистами включаются: ущемление в юридических правах с применением вербального, физического и сексуального насилия, а также трудовая, сексуальная и фертильная эксплуатация в отношении захваченных в плен людей.

Литература

1. Департамент Антитеррористической безопасности. – 2014. – URL: https://vk.com/topic-47823995_27684734 (дата обращения: 05.08.2019)
2. Ближний Восток В условиях войн «четвертого поколения» (на примере войны в Ираке 2003–2011 гг.). – 2016. – URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/43834/1/iuro-2016-158-12.pdf> (дата обращения: 05.08.2019)
3. Что стоит знать об ИГИЛ: девять ответов на основные вопросы. – 2015. – URL: <https://uainfo.org/blognews/1449478534-chto-stoit-znat-ob-igil-devyat-otvetov-na-osnovnyye-voprosy.html> (дата обращения: 06.08.2019)
4. Вайс М., Хасан Х. Исламское государство: армия террора. - М.: «Альпина нон-фикшн», 2016. – 346 с.
5. Что такое таухид [minbar.kz]. – 2013. – URL: <http://minbar.kz/islam/blog/id/1270.html> (дата обращения: 10.08.2019)
6. Что такое джихад? [https://islam-today.ru]. – 2013. – URL: <https://islam-today.ru/veroucenie/cto-takoe-dzihad/> (дата обращения: 12.08.2019)
7. Как появились понятия Дар аль Ислам и Дар аль Куфр [islam-today.ru]. – 2015. – URL: <https://islam-today.ru/veroucenie/kak-poavilis-ponatia-dar-al-islam-i-dar-al-kufr/>: 15.08.2019)
8. Хиджра [rus-islam-dict]. – 2007. – URL: <https://rus-islam-dict.slovaronline.com/864-Хиджра> (дата обращения: 05.11.2019)
9. Умма [rus-islam-dict]. – 2007. – URL: <https://rus-islam-dict.slovaronline.com/789-Умма> (дата обращения: 17.08.2019)
10. Джамаат [muslimclub.ru]. – 2011. – URL: <http://muslimclub.ru/znanie/words/d/25.html> (дата обращения: 20.08.2019)
11. Что такое такфир и в каких случаях он выносится? [islam.global]. – 2017. – URL: <https://islam.global/obshchestvo/islamskoe-pravo/otluchenie-ot-very-takfir/> (дата обращения: 21.08.2019)
12. 4 вида куфра [islam-today.ru]. – 2014. – URL: <https://islam-today.ru/veroucenie/veroubezdenie/4-vida-kufra-neveria/> (дата обращения: 23.08.2019)
13. Что такое ширк? [as-sirat.ucoz.ru]. – 2009. – URL: <https://as-sirat.ucoz.ru/forum/2-54-1> (дата обращения: 25.08.2019)
14. Кафир [muslimclub.ru]. – 2011. – URL: <http://muslimclub.ru/znanie/words/k/17.html> (дата обращения: 25.08.2019)
15. Черты мунафика [islamdag.ru]. – 2012. – URL: <http://islamdag.ru/vse-ob-islame/10622> (дата обращения: 26.08.2019)
16. Мушрик [rus-islam-dict]. – 2007. – URL: <https://rus-islam-dict.slovaronline.com/594-Мушрик> (дата обращения: 27.08.2019)
17. 5 способов стать муджахидом в мирное время [islamdag.ru]. – 2019. – URL: <http://islamdag.ru/vse-ob-islame/47470> (дата обращения: 27.08.2019)
18. Кто они шакиды? [islam.ru]. – 2013. – URL: <http://islam.ru/content/veroeshenie/43551> (дата обращения: 28.08.2019)
19. Зина (прелюбодение) в исламе [https://islam-today.ru]. – 2015. – URL: <https://islam-today.ru/veroucenie/nacinausim/zina-prelubodeanie-v-islame/> (дата обращения: 30.08.2019)
20. Нововведения (бидья) в исламе [islam.ru]. – 2017. – URL: <http://islam.ru/content/veroeshenie/43380> (дата обращения: 30.08.2019)
21. Бида [islamist.ru]. – 2011. – URL: <https://islamist.ru/бида/> (дата обращения: 02.09.2019)
22. Шахада и ее достоинства [islam.global]. – 2017. – URL: <https://islam.global/verouchenie/vera/shakhada-i-eye-dostoinstva/> (дата обращения: 03.09.2019)
23. С чего начинается ислам? [islam.ru]. – 2014. – URL: <http://islam.ru/content/veroeshenie/43726> (дата обращения: 04.09.2019)
24. Поднятие указательного пальца в ташахуде [mechet aisha]. – 2012. – URL: <http://xn----8sbara0aq4c2bp4b>.

xn--plai/forefinger_raising_in_tashahud.html (дата обращения: 05.09.2019)

25. Би-би-си извинилась за то, что назвала исламский жест «салютом ИГИЛ» [golosislama.com]. – 2019. – URL: <https://golosislama.com/news.php?id=36975> (дата обращения: 15.09.2019)

26. Международные стандарты «халал», носящие рекомендательный характер [minbar.kz]. – 2013. – URL: <http://minbar.kz/islam/blog/id/533.html> (дата обращения: 13.09.2019)

27. Продукты питания: харам и халяль [islam-today.ru]. – 2013. – URL: <https://islam-today.ru/halal/> (дата обращения: 10.10.2019)

28. «Сафари по-сирийски». Рассказ бывшего боевика, сбежавшего из ИГИЛ [https://www.kavkaz-uzel.eu]. – 2017. – URL: https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/Safari_Siria_rasskaz_boevika (дата обращения: 15.10.2019)

29. Такифизм: путь в никуда [kazislam.kz]. – 2017. – URL: <https://kazislam.kz/такифизм-путь-в-никуда/?lang=ru> (дата обращения: 09.10.2019)

30. Вход в ислам бесплатный, а цена выхода – смерть [www.business-gazeta.ru]. – 2011. – URL: <https://www.business-gazeta.ru/article/436984> (дата обращения: 08.10.2019)

31. Наложницы – халал или харам? [disput.az]. – 2012. – URL: <https://www.disput.az/index.php?app=forums&controller=topic&id=342614&module=forums> (дата обращения: 13.10.2019)

Г.К. Каримова, С.Т. Сейдуманов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Экстремисттік идеологияны қалыптастыру және трансформациялау үдерістердің барысында радикалды монотеизм қағидасының іске асырылуы (ИМ-тің мысалында)

Аннотация. Осы мақалада халықаралық лаңкестік ұйымының - ИМ (ислам мемлекетінің) идеологиялық құрамдас бөлігі – ұйым әрекеттерінің әртүрлі түрлерін, солардың ішінде, идеологиялық және әскери экспансиясын іске қосатын қозғаушы механизмі ретінде қарастырылады. Монотеизмнің радикалды түсіндіру әдісі мен осы әдісте негізделген радикалды ислами ілімдердің топтық мақсаттары мен құндылықтары және өзгеше ойды ұстанушыларға қарсы күш көрсетіп, оларға зорлық-зомбылық қолданғанды дәлелдеу, заңдастыру және өз әрекетінде оны қолданумен бірге экстремисттік идеологиясын қалыптастыру және трансформациялау үдерістерінің арасындағы өзара байланысты зерттеу - осы жұмыстың мақсаты болып табылады. Осы зерттеуде құжаттарды талдау әдісі, дескриптивтік әдіс, солармен қатар, сапалы мәліметтерді жинау және оларды талдап, түсіндіру қажеттілігіне байланысты индукция мен дедукция әдістері қолданылды. Осы зерттеудің нәтижелері арқылы радикалистердің негізгі құндылықтары мен радикалды топтамалар мүшелері қолданылатын заңға қарсы әрекеттерін заңдастыру үдерісінің арасындағы байланыс айқындалды.

Түйін сөздер: идеология, идеологияны қалыптастыру және трансформациялау, әскери экспансия, радикалды монотеизм, табу, өзін-өзі сәкестендіру, күш көрсетуді заңдастыру.

G.K. Karimova, S.T. Seidumanov

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Implementation of radical monotheism principle in the processes of formation and transformation of extremist ideology (on the example of the IS)

Abstract. Ideological component of the international terrorist organization IS (Islamic State) is considered in the article as a driving mechanism of various activities, including ideological and military expansion. The aim of this work is to study the relationship between the radical interpretation of monotheism with based on it group attitudes and values of radical Islamic movements and the processes of the formation and transformation of extremist ideology combined with the justification and legalization of violence against dissidents and its subsequent implementation

in their activities. Methods of the study: the documents analysis method, a descriptive method, and methods of induction and deduction for qualitative data collection and their subsequent analysis and interpretation. The study results revealed a connection between the group values of radicals and the process of legitimizing the illegal actions of radical groups members.

Keywords. Ideology, formation and transformation of ideology, military expansion, radical monotheism, taboos, self-identification, violence legislation.

References

1. Departament Antiterroristicheskoy bezopasnosti [Department of Anti terrorism Security]. Available at: https://vk.com/topic-47823995_27684734 (accessed: 05.08.2019).
2. Blizhnij Vostok v usloviyah vojn «chetvertogo pokoleniya» (na primere vojny v Irake 2003–2011 gg.) [Middle East in the wars of the “fourth generation” (on the example of war in Iraq in 2003–2011 years)]. Available at: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/43834/1/iuro-2016-158-12.pdf> (accessed: 05.08.2019).
3. Chto stoit znat' ob IGIL: devyat' otvetov na osnovnye voprosy [what is worth knowing about ISIS]. Available at: <https://uainfo.org/blognews/1449478534-chto-stoit-znat-ob-igil-devyat-otvetov-na-osnovnye-voprosy.html> (accessed: 06.08.2019).
4. Weiss M., Hassan H. Islamskoe gosudarstvo: armiya terrora. [ISIS: Inside the Army of Terror] Al'pina non-fikshn, Moscow, 2016).
5. Chto takoe tauhid [What is tauhid]. Available at: <http://minbar.kz/islam/blog/id/1270.html> (accessed: 10.08.2019).
6. Chto takoe dzihad? [What is jihad]. Available at: <https://islam-today.ru/veroucenie/cto-takoe-dzihad/> (accessed: 12.08.2019).
7. Kak poyavilis' ponyatiya Dar al' Islam i Dar al' Kufr [How did concepts Dar al' Islam and Dar al' Kufr appear]. Available at: <https://islam-today.ru/veroucenie/kak-poavilis-ponatia-dar-al-islam-i-dar-al-kufr/> (accessed: 15.08.2019).
8. Hidzhra [Hijra]. Available at: <https://rus-islam-dict.slovaronline.com/864-Хиджра> (accessed: 05.11.2019).
9. Umma [Umma]. Available at: <https://rus-islam-dict.slovaronline.com/789-Умма> (accessed: 17.08.2019)
10. Dzhamaat [Jamaat]. Available at: <http://muslimclub.ru/znanie/words/d/25.html> (accessed: 20.08.2019).
11. Chto takoe takfir i v kakih sluchayah on vynositsya? [What is takfir and when it is used?]. Available at: <https://islam.global/obshchestvo/islamskoe-pravo/otluchenie-ot-very-takfir/> (accessed: 21.08.2019).
12. 4 vida kufra [4 types of kufr]. Available at: <https://islam-today.ru/veroucenie/veroubezdenie/4-vida-kufra-neveria/> (accessed: 23.08.2019).
13. Chto takoe shirk? [What is shirk]. Available at: <https://as-sirat.ucoz.ru/forum/2-54-1> (accessed: 25.08.2019).
14. Kafir [Kafir]. Available at: <http://muslimclub.ru/znanie/words/k/17.html> (accessed: 25.08.2019).
15. Cherty munafika [Characteristics of munafik]. Available at: <http://islamdag.ru/vse-ob-islame/10622> (accessed: 26.08.2019).
16. Mushrik [Mushrik]. Available at: <https://rus-islam-dict.slovaronline.com/594-Мушрик> (accessed: 27.08.2019).
17. 5 sposobov stat' mudzhahidom v mirnoe vremya [5 Ways to become a Mujahideen in peacetime]. Available at: <http://islamdag.ru/vse-ob-islame/47470> (accessed: 27.08.2019).
18. Kto oni shahidy? [Shahids: who are they?]. Available at: <http://islam.ru/content/veroeshenie/43551> (accessed: 28.08.2019).
19. Zina (prelyubodeyanie) v islame [Zina (adultery) in islam]. Available at: <https://islam-today.ru/veroucenie/nacinausim/zina-prelubodeanie-v-islame/> (accessed: 30.08.2019).
20. Novovvedeniya (bid'a) v islame [Innovations (bid'a) in islam]. Available at: <http://islam.ru/content/veroeshenie/43380> (accessed: 30.08.2019).
21. Bida [Bida]. Available at: <https://islamist.ru/бида/> (accessed: 02.09.2019).
22. Shahada i ee dostoinstva [Shahada and its value]. Available at: <https://islam.global/verouchenie/vera/shakha->

da-i-eye-dostoinstva/ (accessed: 03.09.2019).

23. Schego nachinaetsya islam? [Where does islam begin]. Available at: <http://islam.ru/content/veroeshenie/43726> (accessed: 04.09.2019).

24. Podnyatie ukazatel'nogo pal'ca v tashahude [Raising the index finger in tashahud]. Available at: http://xn---8sbara0aq4c2bp4b.xn--p1ai/forefinger_raising_in_tashahud.html (accessed: 05.09.2019).

25. Bi-bi-si izvinilas' za to, chto nazvala islamskij zhest «salyutom IGIL» [The BBC apologized for calling the Islamic gesture “ISIS salute”]. Available at: <https://golosislama.com/news.php?id=36975> (accessed: 15.09.2019)

26. Mezhdunarodnye standarty «halal», nosyashchie rekomendatel'nyj harakter [International halal standards of a recommendatory nature]. Available at: <http://minbar.kz/islam/blog/id/533.html> (accessed: 13.09.2019)

27. Produkty pitaniya: haram i halyal' [Food: haram and halal]. Available at: <https://islam-today.ru/halal/> (accessed: 10.10.2019).

28. «Safari po-sirijski». Rasskaz byvshego boevika, sbezhavshego iz IGIL [“Syriac Safari”. The story of a former fighter who escaped from ISIS]. Available at: https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/Safari_Siria_rasskaz_boevika (accessed: 15.10.2019).

29. Takfirizm: put' v nikuda [Takfirizm: the road to nowhere]. Available at: <https://kazislam.kz/такфиризм-путь-в-некуда/?lang=ru> (accessed: 09.10.2019).

30. Vhod v islam besplatnyj, a cena vyhoda – smert' [Entrance to Islam is free, and the output price - death]. Available at: <https://www.business-gazeta.ru/article/436984> (accessed: 08.10.2019).

31. Nalozhniczy – halal ili haram? [Slave Concubines - Halal or Haram]. Available at: <https://www.disput.az/index.php?app=forums&controller=topic&id=342614&module=forums> (accessed: 13.10.2019).

Сведения об авторах:

Каримова Г.К. – докторант 2 курса специальности «6D050100 Социология», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Сейдуманов С.Т. – доктор социологических наук, профессор кафедры социологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Karimova G.K. - Ph.D/Doctorate student of the 2nd course of the specialty “6D050100 Sociology”, Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Seidumanov S.T. - Doctor of Sociology, Professor of Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 04.01.21

М.М. Сунарчина¹, Р.С.Саликжанов²

¹Академия труда и социальных отношений, Москва, Россия

²Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

(E-mail. aniram.m@mail.ru, salikzhanov_rs@enu.kz)

Современные исследования о профсоюзах в рамках социологии профсоюзного движения

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы повышения роли профсоюзов в условиях «глобального кризиса» рабочего движения, а также усиливающейся индивидуализации деятельности наемных работников по продаже своей рабочей силы на рынке труда. Определяется современная проблематика социологических исследований российских профсоюзов в рамках социологии профсоюзного движения. Авторы в исторической ретроспективе коротко анализируют также периоды развития профсоюзного движения в Казахстане. Исходя из провозглашенных профсоюзами страны задач модернизации, особенно Федерацией профсоюзов Республики Казахстан, исследователи пришли к выводу о том, что профсоюзы могут быть активными игроками гражданского общества, так как имеют многолетнюю историю и широкую социальную базу во всех социальных группах населения.

Ключевые слова: профсоюзы, юнионизация, социология профсоюзного движения, концепция Достойного труда, социальное партнерство, неолиберализм, гражданское общество, социальные изменения.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-171-178>

Поступила: 7.10.19 / **Допущена к опубликованию:** 12.12.19

История профсоюзного движения в мире насчитывает более двух столетий. Родиной рабочих союзов является Англия, где они стали возникать с середины XVIII в. Так, одним из самых первых английских тред-юнионов считается созданный в 1792 году союз прядильщиков Ланкашира [1]. Первые многочисленные профсоюзы, как общественное явление, появились в странах Европы и США с середины XIX в. Сегодня профсоюзы функционируют почти во всех странах мира, независимо от их политического режима и социальной-экономической системы.

Опыт государств, декларирующих приверженность принципам социального государства и формирования социально ориентированной рыночной экономики наглядно демонстрирует, что для проведения успешной социальной политики, направленной на формирование эффективной системы социальной защиты работников, системы, способной защитить права граждан в сфере трудовых отношений, необходимо наличие сотрудничества между работодателями, наемными работниками и государственными структурами, проявляющегося в формировании устойчивых и развивающихся отношений социального партнерства и трипартизма. Именно поэтому, несмотря на «глобальный кризис» рабочего движения и настойчиво пропагандируемую сторонниками неолиберализма индивидуализацию деятельности наемных работников по продаже своей рабочей силы на рынке труда, единственным институтом, который в состоянии может оказать действенную поддержку трудящимся в борьбе за их социально-экономические права остаются профессиональные союзы, действующие в рамках системы социального партнерства.

Однако анализ современной проблематики и результатов исследований профсоюзного движения в системе социально-экономических наук показывает, что, несмотря на наличие социальных прав и высокую степень профсоюзного

членства в России и Казахстане, профсоюзы не оказывают должного регулирующего воздействия на социально-трудовые отношения, что тормозит становление и развитие социального государства, социально ориентированной рыночной экономики и процесс институционализации профсоюзов как ответственной, независимой, полноправной и влиятельной стороны социального партнерства. В связи с этим остро стоит задача реформирования профсоюзов с определением вектора их трансформации в условиях рынка с опорой на формирующуюся парадигму реализации социальной защиты работников профсоюзами на основе концепции Достойного труда, сформулированной в конце 1990-х гг. Международной организацией труда, на современных принципах и технологиях социального партнерства.

Отметим, что институциональные аспекты, проблемы и перспективы взаимодействия профсоюзов с социальным государством в современной постиндустриальной экономике развитых стран анализируются в экономсоциологических исследованиях Б. Эббингхауса, Ж. Виссера, В. Штрека. Отдельно следует отметить труды Г. Микль-Хорке, австрийской представительницы экономической социологии, являющейся одним из основоположников социологии профсоюзного движения [2, 3, 4].

В исследованиях российских ученых, представителей социальных наук, в частности, в работах А.Н. Аверина, Т.И. Заславской, Р.М. Нуреева, Н.А. Волгина, Г.Я. Ракитской и др., освещались вопросы становления социально ориентированной рыночной экономики, включая изучение проблем повышения роли профсоюзов, социального партнерства в его развитии. Казахские ученые больше обращали внимание на историю развития профсоюзов страны, выявляя региональные и отраслевые различия активизации профсоюзного движения [5, 6].

При этом отметим, что многочисленные исследователи называют сходный набор факторов, связанных с глубинными трансформационными процессами в современной глобальной капиталистической экономической системе, которые оказывают влияние на профсоюзное движение в разных странах. За последние три десятилетия существенным образом изменилась социально-экономическая ситуация в индустриально развитых странах и мире в целом. Прежде всего ученые обращают внимание на изменение уровня занятости в разных секторах экономики индустриально развитых стран.

Во второй половине XX в., в связи с новым этапом в развитии новых «постиндустриальных» технологий в производстве и изменением структуры занятости начала существенно сокращаться традиционная социальная база профсоюзов. Получили распространение неолиберальные взгляды на профсоюзы, по мнению которых профсоюзы нужны лишь в эпоху примитивных индустриальных технологий и широкого распространения ручного труда, а высококвалифицированные специалисты изначально ориентированы исключительно на индивидуальную защиту своих трудовых прав.

На спад численности профсоюзов сказался идеологический кризис левых политических движений после распада СССР (где профсоюзы составляли значимую часть аппарата государственного управления и имели очень большое влияние, являясь неотъемлемым элементом идеологии социалистического государства). Таким образом, в связи с кризисом социалистического движения под сомнение были поставлены не только идеи социализма, но сами представления о необходимости коллективных действий по отстаиванию экономических прав человека – основы деятельности профсоюзов.

Большое влияние на уровень юнионизации оказало наличие множества устаревших приоритетов среди действующих и потенциальных членов профдвижения. Их устаревание исследователи связывают также не только с кризисом левых партий и политических движений, но и с кризисом идеологии «социального государства» как регулятора экономических отношений и ростом популярности в 1980-е – 1990-е гг.

идеологии рыночного либерализма. Как справедливо отмечает В. Дамье, «к концу XX века в результате всемирного поворота к неолиберализму и глобализации возникла совершенно новая ситуация. «Кейнсианский компромисс» – негласное соглашение между социальными партнерами - практически больше не реализуется. Глобальная конкуренция заставляет предпринимателей любой ценой снижать производственные издержки. В поисках более дешевой рабочей силы, менее жестких социальных или экологических ограничений хозяева часто сворачивают производство и переносят его на «периферию», в государства третьего мира. Отвыкшие отстаивать интересы работников профсоюзы оказались к этому не готовы» [7].

На профсоюзное движение оказывает возрастающее влияние процесс транснационализации, при котором внутренний рынок теряет свою целостность. Впервые с XIX в. появилась потребность не только сдерживать рост заработной платы одновременно и в развитых, и в развивающихся странах, но и сократить ее во имя поддержания конкурентоспособности производств. Таким образом, многие государства оказались не в состоянии удовлетворить одновременно и требования профсоюзов, и требования работодателей, все более становясь на сторону транснациональных корпораций, стремясь обеспечить им «благоприятный инвестиционный климат», в большинстве случаев за счет сдерживания требований трудящихся и профсоюзов [8].

Современные исследователи профсоюзного движения обращают внимание на то, что многие профсоюзные лидеры (прежде всего индустриально развитых стран) пошли по пути экономического национализма – вместо того, чтобы защищать зарплату своих членов, добиваясь повышения уровня заработной платы в более бедных странах, они пытаются решить проблемы за счет закрытия границ и высоких таможенных пошлин. Впрочем, уровень жизни в развитых странах (несмотря на все радикальные изменения и кризисы в мировом хозяйстве последних нескольких десятилетий) продолжает оставаться несоизмеримо более высоким, чем в развивающихся, а от опасений, связанных с возможным началом «гонки по нисходящей» в сфере трудовых стандартов, богатые страны пока избавлены благодаря постоянно возрастающему притоку нелегальных трудовых мигрантов из стран периферии мировой капиталистической системы, которые не могут требовать соблюдения трудовых норм из-за постоянно нависающей над ними угрозы депортации, и уж тем более не могут воспользоваться при защите своих экономических прав услугами институтов гражданского общества, таких как профсоюзы.

Однако проблемы развития профсоюзного движения в условиях развертывания очередной фазы становления капиталистической системы, существующие на глобальном уровне, становятся значительно более заметными на уровне локальном – уровне национальных и региональных экономических систем, национальных и региональных рынков труда. Капитал в последней четверти XX – начале XXI вв. оказался более динамичным, чем труд. Он перемещается, не зная национальных границ, посредством формирования транснациональных корпораций, международных финансовых структур, в то время как наемные работники по-прежнему в большинстве своем замкнуты в рамках государственных границ (трудовыми квотами, ограничениями на въезд и пребывание в определенных станах, формально-квалификационными барьерами и т. п.) и, соответственно, национальных рынков труда. Таким образом, трудящиеся по-прежнему могут адресовать свои требования лишь государственным чиновникам и национальному бизнес-сообществу. Вся система социального партнерства и трипартизма ориентирована на совпадение интересов предпринимателей, правительства и наемных работников в рамках одного государства.

Что касается становления и развития российского и казахстанского профсоюзного движения как независимого института гражданского общества, системы социального

партнерства и социальной защиты, то и они тоже сталкиваются с большими трудностями. В связи с этим востребован комплексный научный анализ социальной динамики трансформации современных профсоюзов в рамках экономической социологии такого самостоятельного направления, как социология профсоюзного движения.

Основные проблемы развития профсоюзного движения в России можно условно разделить на две большие группы – проблемы макро- и микроуровня регулирования социально-трудовых отношений.

Проблемы макроуровня связаны прежде всего с проблемой эффективности современной системы социального партнерства в России в целом. Ее суть заключается в том, что, несмотря на все усилия представителей заинтересованных сторон, в начале XXI в. так пока и не сложилась прочная система социального партнерства, основанная на трипартизме. Функционирование системы социального партнерства преимущественно сводится лишь к одной из возможных форм регулирования социально-трудовых отношений – к процессу создания и реализации коллективных договоров. Но они зачастую характеризуются неэффективностью из-за слабости и зависимости многих профсоюзов, слабостью контроля за исполнением этих договоров, отсутствием ответственности сторон в рамках трипартизма, несбалансированностью прав сторон и бюрократизацией процесса защиты прав трудящихся (существенно повышающей финансовые издержки профсоюзной деятельности).

Низкая эффективность коллективно-договорных отношений также объясняется низким уровнем социальной ответственности бизнеса. Представители современного отечественного бизнеса в основной массе не стремятся к тому, чтобы стать полноправной стороной системы трипартизма, не желая связывать себя лишними обязательствами перед государством и работниками, предпочитая действовать в рамках неформальных социально-трудовых коммуникаций. Кроме того, если представители бизнеса и входят в различные союзы, ассоциации работодателей, то в основном с целью лоббирования своих интересов на разных уровнях, а не для участия в эффективном социальном диалоге. Сегодня в развитии эффективной системы социального партнерства по-прежнему гораздо больше заинтересованы профсоюзы, чем работодатели. Также еще одной проблемой развития профдвижения в современной России является взаимодействие с транснациональными корпорациями, связанное с организацией эффективного контроля за соблюдением условий оплаты труда, приемом и увольнением работников и решением др. социальных вопросов.

Проблемы профдвижения на микросоциальном уровне связаны с организацией работы внутри самих профсоюзов, с совершенствованием их организационной структуры и мерами по повышению эффективности их деятельности.

Эффективность реализации коллективно-договорных отношений во многом зависит от четкой организации деятельности профкома и профсоюза, которая определяется ответственностью не только профсоюзных лидеров и профсоюзного актива по мобилизации трудового коллектива для защиты трудовых интересов на предприятии, но и активностью рядовых членов профсоюза, которые зачастую считают, что их участие в профсоюзе связано только лишь с оплатой членских взносов.

Еще одна внутриорганизационная проблема – это зависимость профлидеров от администрации, что значительно снижает в нынешних условиях авторитет профсоюзной организации, более того, противоречит самой сути профсоюзов. В последнее время отмечается, что представители администрации предприятий и организаций стремятся вытеснить профсоюзы из сферы контроля над производством (за условиями труда) и распределением доходов и расходов (оплата труда и социальное обеспечение), создавая различные социальные и юридические структуры на предприятии, постепенно вытесняя

профкомы из этого пространства и ограничивая их работой над малоэффективными коллективными договорами.

Эффективность деятельности современных российских профсоюзов во многом определяется также проблемой повышения качества кадров профактива. Сегодня многие российские профсоюзы столкнулись как с проблемой уровня подготовки представителей профкома, профлидеров, так и с проблемой старения профсоюзных кадров. Суть проблемы заключается в том, что социальные партнеры профсоюзов – представители исполнительной власти и работодателей – теперь значительно более компетентны по всем вопросам организации социального диалога (от расчета заработной платы до правовых гарантий), чем представители профкомов.

В связи с этим востребован эффективный наемный профсоюзный менеджмент, требующий качественной подготовки и системного повышения их квалификации, ибо сегодня первичные профорганизации учатся действовать в новых условиях неолиберальной социально-экономической системы чаще всего посредством метода проб и ошибок. Таким образом, современные трансформационные процессы, обостряя все старые проблемы, ставят перед институтами гражданского общества, особенно профсоюзами, новые задачи. К уже «традиционным» проблемам, связанным с повышением заработной платы и уровня жизни, улучшением условий труда и занятости, уничтожением различных форм трудовой и гендерной дискриминации, сокращением доли детского труда, повышением эффективности национальных систем социальной защиты работников, добавились следующие:

- повышение уровня юнионизации ранее не юнионизированных отраслей и направлений экономической деятельности,
- юнионизация новых групп трудящихся (прежде всего повсеместно увеличившихся групп полулегальных и нелегальных мигрантов),
- развитие межнациональных и межрегиональных профсоюзных коммуникаций (с возможностью формирования в обозримом будущем эффективных глобальных профсоюзных организаций, которые могли бы гораздо успешнее противостоять пока практически ничем не ограниченной, кроме собственных возможностей и возможностей рынков, глобальной экспансии ТНК, чем замкнутые в национальных границах и ориентированные исключительно на собственные интересы организации).

На сегодня в Казахстане есть несколько крупных профсоюзных объединений: Федерация профсоюзов Республики Казахстан, Содружество профсоюзов Казахстана «Аманат», Казахстанская конфедерация труда. Среди них самым массовым является Федерация профсоюзов Республики Казахстан (ФПРК), насчитывающая в своих рядах 21 отраслевое объединение, 16 территориальных объединений профсоюзов, и это более 2 млн. членов профсоюза [9]. Сложные изменения последних лет, сопровождаемые глобальным финансово-экономическим кризисом, проявляются в обострении взаимоотношений работодателя и работника. Казахстанские профсоюзы находятся в авангарде гражданского общества, имеющего реальную силу и структуру, способных стабилизировать и более того гармонизировать современные общественные отношения в целом.

Так, например, отвечая на вызовы времени, Федерация профсоюзов Казахстана взяла курс на объединение и укрупнение профсоюзов, повышение их ответственности в регулировании трудовых отношений, развитие социального партнерства, совершенствование организационно-финансовой работы, повышение ответственности профсоюзных кадров, подготовку их резерва, работу с трудящимися женщинами и молодежью, активное участие в общественно-политической жизни страны. Поддерживаются и внедряются в профсоюзную деятельность креативные идеи и нестандартные решения. Конечная цель реформирования Федерации профсоюзов Казахстана и ее членских организаций – это

создание новой модели профсоюзного движения, дальнейшее укрепление роли профсоюзов в обществе, совершенствование социального партнерства, эффективная защита социально-экономических и трудовых прав и интересов людей наемного труда.

Достаточно долгий путь изменений Федерация профсоюзов Казахстана и ее членские организации начали с более активного участия в законотворческом поле и правоприменительной практике (партнерство с Верховным судом, Республиканской коллегией адвокатов), с переформатирования компетенций профсоюзного лидера и усиления социального партнерства для улучшения положения трудящихся. Потенциал профсоюзов основывается на добросовестном труде работников и профессионализме профсоюзных лидеров. Поэтому ФПРК запущена «Школа профсоюзного лидерства» для руководителей первичных профсоюзных организаций. В программе обучения шесть модулей, посвященных лидерству, финансовому менеджменту, юридической грамотности, медиации и управлению персоналом. В будущем планируется обучение проводить дифференцированно, исходя из стажа профсоюзной работы: для начинающих профлидеров, для опытных сотрудников, для руководителей первичных организаций, для отраслевых и территориальных объединений. Рассматриваются вопросы организации правового всеобуча рядовых членов профсоюзов. Знание основ трудового права, регламентов деятельности общественных объединений работниками в целом позволит поднять их правовую культуру, более активно и осознанно участвовать в процессах по защите своих прав. Таким образом, будет осуществляться наращивание потенциала профсоюзов через повышение эффективности менеджмента на всех ее уровнях, а правовое обучение членов профессиональных объединений позволит увеличить число активистов.

В рамках общенационального диалоговой площадки при ФПРК создан Экспертный Совет для привлечения лучшей научной и общественной экспертизы по ключевым вопросам профсоюзного и социального развития в стране. Периодически на площадке ФПРК проводится общенациональный диалог, где обсуждаются вопросы, в том числе обозначенные Международной организацией труда в рамках сферы труда в будущем. На сегодняшний день профсоюзы Казахстана, особенно ФПРК, в силу своего положения в стране, участвует в рассмотрении практически всех программ и инициатив государства в социальной сфере и для нас крайне важно стать полноправным и компетентным социальным партнером Правительства республики (и республиканских организаций работодателей) в вопросах формирования социальной политики государства и тем самым обеспечить эффективную реализацию своей фундаментальной задачи по улучшению экономического и социального положения работников. Эти и многие другие примеры активности, как нам кажется, должны позволить ФПРК в будущем не только участвовать в формировании национальной повестки развития общества, но и выйти за рамки традиционной защитной роли представителя прав и интересов работников и стать в авангарде развития гражданского общества в целом. Более того, в соответствии с Конституцией и законодательными нормами РК, есть возможность участвовать в принятии решений на всех уровнях государственного управления в соответствии с лучшими международными практиками социального государства. Современное состояние развития профсоюзного движения в Казахстане позволяет утверждать, что ФПРК могут быть активными игроками гражданского общества, так как имеют многолетнюю историю и широкую социальную базу во всех социальных группах населения.

Все это опровергает точку зрения о профсоюзах как «устаревшей» форме институционализации интересов наемных работников в рамках современной экономической системы и определяет глобальные перспективы развития организаций гражданского общества – профессиональных союзов - в качестве организаций, ориентированных на отстаивание экономических прав человека в рамках современных систем социального партнерства и социальной защиты трудящихся.

Литература

1. Всеобщая Конфедерация профсоюзов: вчера, сегодня, завтра. - М.: Профиздат, 2000. – 109 с.
2. Mikl-Horke G. Soziologie der Gewerkschaften. - Wien: Europa-Verl., 1977. - 448 p.
3. Mikl-Horke G. Industrie- und Arbeitssoziologie. - München: Oldenbourg, 2007. - 444 p.
4. Sozioökonomie: Die Rückkehr der Wirtschaft in die Gesellschaft / Mikl-Horke G. (Hg.). - Marburg: Metropolis-Verl., 2011. - 403 p.
5. Жотабаев Н.Р. Профсоюзное движение в Республике Казахстан. – Алматы: Арыс, 2003. – 70 с.;
6. Мукашев С. Общество и мы. – Алматы: [б.и], 2010. -517 с.
7. Дамье В. Самоорганизация наемных работников [Электрон. ресурс]. - URL: <http://www.strana-oz.ru/?numid=38&article=1507> (дата обращения: 27.05.2008).
8. Петров А.В. Современный капитализм, гражданское общество и социальное партнерство: проблема справедливости в системе социально-трудовых отношений / Правила справедливого общества: монография / Под ред. А.А. Липатова; СПбГУ. - СПб: «Реноме», 2016. - С. 382-402.
9. <http://fprk.kz> (дата обращения: 27.05.2008).

М.М. Сунарчина¹, Р.С.Саликжанов²

¹Еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы, Мәскеу, Ресей

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Кәсіподақ қозғалысы әлеуметтануы аясындағы кәсіподақтарды заманауи зерттеулер

Аннотация. Мақалада еңбек қозғалысының «жаһандық дағдарыс» жағдайында кәсіподақтардың рөлін арттыру туралы, сондай-ақ жалдамалы жұмысшылардың еңбек нарығында өз күштерін сатуда белсенділігін арттыру мәселелері қарастырылады. Ресей кәсіподақтарының кәсіподақ қозғалысының әлеуметтануы шеңберіндегі әлеуметтік зерттеулерінің заманауи мәселелері айқындалды. Мақалада авторлар тарихи ретроспективті түрде Қазақстандағы кәсіподақ қозғалысының даму кезеңдерін қысқаша талдайды. Еліміздегі кәсіподақтардың, әсіресе Қазақстан кәсіподақтар федерациясының жариялаған модернизациялау міндеттеріне сүйене отырып, зерттеушілер кәсіподақтар азаматтық қоғамның белсенді ойыншылары бола алады деген тұжырымға келді, өйткені олардың ұзақ жылдар тарихы және халықтың барлық әлеуметтік топтарында кең әлеуметтік базасы бар.

Түйін сөздер: кәсіподақтар, юнионизация, кәсіподақтар қозғалысының әлеуметтануы, Лайықты жұмыс тұжырымдамасы, әлеуметтік серіктестік, неолиберализм, азаматтық қоғам, әлеуметтік өзгерістер.

M.M. Sunarchina¹, R.S.Salikzhanov²

¹Academy of Labor and Social Relations, Moscow, Russia

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Modern studies on trade unions within the framework of the sociology of trade union movement

Abstract. The article considers the problems of increasing the role of trade unions in the context of the “global crisis” of the labor movement, as well as the increasing individualization of the activities of employees selling their labor in the labor market. The contemporary problems of sociological studies of Russian trade unions within the framework of the sociology of the trade union movement are determined. In the article, the authors in historical retrospect briefly analyze the periods of development of the trade Union movement in Kazakhstan. Based on the proclaimed tasks of modernization by trade unions of the country, especially FPRK, the researchers concluded that trade unions can be active players of civil society, as they have a long history and a wide social base in all social groups of the population.

Keywords: trade unions, unionization, sociology of the trade union movement, concept of Decent Labor, social partnership, neoliberalism, civil society, social change.

References

1. Vseobshhay Konfederacia profsoyuzov: vchera, segodny, zavtra [General Confederation of Trade Unions: yesterday, today, tomorrow] (Profizdat, Moscow, 2000, 109 p.).
2. Mikl-Horke G. Soziologie der Gewerkschaften. (Europa-Verl, Wien, 1977, 448 p.).
3. Mikl-Horke G. Industrie- und Arbeitssoziologie (Oldenbourg, München, 2007, 444 p.).
4. Sozioökonomie: Die Rückkehr der Wirtschaft in die Gesellschaft / Mikl-Horke G. (Hg.) (Metropolis-Verl, Marburg, 2011, 403 p.).
5. Zhotabaev N.R. Profsoyuznoe dvizhenie v Respublike Kazakhstan [Union movement in the Republic of Kazakhstan] (Arys, Almaty, 2003, 70 p.).
6. Mukashev S. Obshhestvo I my (Society and us) (Almaty: [b.i], 2010, 517 p.).
7. Dam'e V. Samoorganizacia naemnyh pabotnikov [Electronic resours] Availabl at: <http://www.strana-oz> (assecced: 27.05.2018).
8. Petrov A.V. Sovremennyi kapitalizm, grazhdanskoe obshhestvo I socialnoe partnerstvo: problema spravedlivostiv sisteme socialno-trudovyh otnoshenii [Modern capitalism, civil society and social partnership: the problem of justice in the system of social and labor relations], Pravila spravedlivogo obshestva [Fair Society Rules]: Monograph. Ed.by A.A.Lipatov ("Renome", St. Petersburg State University, 2016, p.382-402).
9. <http://fprk.kz> [Electronic resours] (assecced: 27.05.2008).

Сведения об авторах:

М.М. Сунарчина - доктор социологических наук, профессор кафедры профсоюзного движения, Академия труда и социальных отношений, Москва, Россия.

Р.С.Саликжанов - кандидат социологических наук, доцент кафедры социологии, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

М.М. Sunarchina - Doctor of sociology, professor of the trade union movement, Academy of Labor and Social Relations, Moscow, Russia.

R.S. Salikzhanov - Candidate of Sociology, Associate Professor, Department of Sociology, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan.

**«Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Педагогика.
Психология. Социология» журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журнал мақсаты. Педагогика, психология, элеуметтану салалары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 402 кабинет) және vest_pedpsysoc@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет. Сонымен бірге автордың жұмыс орнынан ілеспе хат тапсырылуы қажет.

Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қабылданады.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді. Сонымен қатар мақала мәтінін плагиат жүйесінде тексеруге келісімін білдіреді.

4. Мақаланың көлемі 18 беттен аспауға тиіс (6 беттен бастап).

Мақаланың құрылымы

5. ХҒТАР <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында;

Аннотация (100-200 сөз; мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі). Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25 см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдібиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа жасалатын сілтемелерде қолданылған беттері де көрсетілуі керек (мысалы, [1, 45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгілерін журнал <http://bulpeds.enu.kz> сайтындағы мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз).

6. Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала

орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекен-жайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толтырылады.

7. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторларға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) өңдеп қайта, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі қажет. Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

Пікірі мақұлданған мақалаларды редколлегия алқасына талқылап, басуға келіседі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі 4500 тенге – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ қызметкерлері үшін және 5500 тенге басқа ұйым қызметкерлеріне.

Реквизиттер:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: KСJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКзахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Provision on Articles submitted to the Journal
“Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series”

Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works and book reviews in the fields of pedagogy, psychology, sociology.

An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Satpayev str., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 402) and by e-mail vest_pedpsysoc@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained. And also the authors must provide a cover letter.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the republication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations and also he/she agrees to check the uniqueness of the article text.

The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages).

Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

IRSTI <http://grnti.ru/> - first line, left

Initials and Surname of the author (s) - center alignment, italics

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - center alignment, italics

Author's e-mail (s)- in brackets, italics

Article title - center alignment, bold

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - line spacing - 1, indent of the “red line” -1.25 cm, alignment in width.

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

All abbreviations, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on the financial support of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

References

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see on the journal web-site <http://bulped.enu.kz>).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian and Kazakh languages (if the article is English language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be carefully verified. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge):

Requisites:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСЖВКЗКХ

КЗ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазakhstan»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология»

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ и обзоров книг по направлениям: педагогика, психология, социология.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале, необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 402) и по e-mail vest_pedpsysoc@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. Также авторам необходимо предоставить сопроводительное письмо.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций, а также дает согласие на проверку уникальности текста статьи.

4. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц).

5. Схема построения статьи (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

МРНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний). Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, необходимо использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановку задачи, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы. Межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине. Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. Каждой иллюстрации должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, с. 45]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нерцензуемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. на сайте журнала <http://bulpedps.enu.kz> в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья написана на казахском языке), на казахском и англий-

ском языках (если статья написана на русском языке), на русском и казахском языках (если статья написана на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательную рецензию, к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию, необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ им. Л.Н. Гумилева – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСJBKZKX

КZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Мақаланы рәсімдеу үлгісі / Template / Образец оформления статьи

ПАРАМЕТРЫ:

страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) – 14, межстрочный интервал – 1,

отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине

МРНТИ 14.35.07

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауренова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

(E-mail: erasem@mail.ru, janat-anar@mail.ru, danara-07@mail.ru)

Роль и значение субъектно-ориентированной психологической подготовки студентов

Аннотация. В статье посредством теоретического анализа, конкретизации, обобщения и систематизации определяется субъектно-ориентированная психологическая подготовка студентов, а также анализируется ее сущностная характеристика. Субъектность и психологическая готовность студентов рассматриваются как результаты субъектно-ориентированной психологической подготовки... [100-200 слов].

Ключевые слова: студент, субъект, психологическая подготовка, субъектность, психологическая готовность [5-7 слов/словосочетаний].

ТЕКСТ СТАТЬИ. Текст статьи должен содержать введение, постановку проблемы, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы.

Список литературы

Оформление книги:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер.Ком. – 1999. – 720 с.

Оформление журнальной статьи:

2. Забродин Ю.М. Методологические проблемы исследования и моделирования функциональных состояний человека-оператора // Вопросы кибернетики. Психические состояния и эффективность деятельности. - 1983. – Т. 3. № 25. – С. 15-21. doi: ... (при наличии).

Оформление материалов конференций:

3. Семенова В.Г. Самостоятельная работа студентов как важнейшая форма организации учебного процесса в рамках компетентностной модели образования // Организация самостоятельной работы студентов: материалы докладов II Всероссийской научно-практической интернет-конференции. - Саратов: Новый проект, 2013. – С. 10-15.

Оформление газетной статьи:

4. Ахметова Н. Р. Психология студенческого возраста // Педагогический вестник. -2009. – № 12. – С. 4.

Оформление журнальной статьи на англ.яз.:

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning // *Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects*. – 2009. – Vol. 5. – P. 215-232.

Оформление интернет-источников:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Электрон. ресурс]. - 2005. – URL: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/> (дата обращения 15.08.2017)

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауренова²

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Өскемен, Қазақстан

Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың рөлі мен маңызы

Аннотация. Мақалада теориялық талдау, нақтылау, жалпылап, жүйелеу әдістері арқылы студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау анықталады және оның мәндік сипаттамасы талданады. Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың нәтижелері ретінде субъектілік және психологиялық даярлық ажыратылып, жіктеледі... [100-200 сөз].

Түйін сөздер: студент, субъект, психологиялық дайындау, субъектілік, психологиялық даярлық [5-7 сөз/сөз тіркесі].

A. R. Yermentayeva¹, Zh. K. Aubakirova¹, M.D. Aurenova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Role and importance of subject-oriented psychological training of students

Abstract. In the article, the subject-oriented psychological preparation of students is determined by theoretical analysis, concretization, generalization and systematization, as well as its essential characteristics analyzed. Subjectivity and psychological readiness of students are considered as the results of subject-oriented psychological training [100-200 words].

Keywords: student, subject, psychological preparation, subjective, psychological readiness [5-7 keywords].

References

Book design:

1. Rubinshtejn S.L. *Osnovy obshhej psihologii* [Basics of general psychology] (Piter.Kom., SPb, 1999, 720 p) [in Russian].

Journal article design:

2. Zabrodin Ju.M. Metodologicheskie problemy issledovaniya i modelirovaniya funkcional'nyh sostojanij cheloveka-operatora [Methodological problems of studying operator functional state modeling], *Voprosy kibernetiki. Psihicheskie sostojaniya i jeffektivnost' dejatel'nosti* [Questions of cybernetics. Mental status and performance], 3(25), 15-21(1983).

Conferences proceedings design:

3. Semenova V.G. Samostoyatel'naya rabota studentov kak vazhneyshaya forma organizatsii uchebnogo protsessa v ramkakh obrazovatel'noy kompetentnostnoy modeli [Independent work of students as the most important form of organization of educational process within the educational competence model], *Organizatsiya samostoyatel'noy raboty studentov: materialy dokladov II Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii* [Organization of independent work of students: materials of reports of

the II all-Russian scientific-practical Internet-conference], Saratov: Novyy proyekt [Saratov: New project], 2013. P. 10-15.

Newspaper articles design:

4. Ahmetova N. R. Psihologija studencheskogo vozrasta [Student psychology], Newspaper «Pedagogicheskij vestnik [Pedagogical messenger]», 2009. № 12. P. 4.

Article from the journal in English design:

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning, Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects, 5, 215-232(2009).

Internet resources design:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Electronic resource]. Available at: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/.htm> (Accessed: 15.08.2017).

Сведения об авторах:

Каз.:

Ерментаева А.Р. – психология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Аубакирова Ж.Қ. - психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Ауренова М.Д. – психология және коррекциялық педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, психология ғылымдарының кандидаты, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Рус.:

Ерментаева А.Р. – доктор психологических наук, профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А.Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Аубакирова Ж.Қ. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Ауренова М.Д. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Англ.:

Yermentayeva A.P. - Doctor of Psychology, Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aubakirova Zh. K. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aurenova M.D. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of psychology and correctional pedagogy, S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Str.Tridsatoy Gvardeiskoy divizii, 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Редактор: А.А. Молдажанова
Шығарушы редактор: Ә.С. Жұматаева
Дизайн: Ә.С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
-2019. - 4(129). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 178 б.
Шартты б.т. -21 Таралымы - 30 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Қ.Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды